

Věra Čulíková

POZDNĚ STŘEDOVĚKÉ ODPADNÍ JÍMKY NA DRŮBEŽÍM TRHU V OPAVĚ: PEPŘ, KMÍN, CIBULE, ČERNUCHA A DALŠÍ ROSTLINY (ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM V R. 2005)

Abstract

Historical core of Opava ranks among the best explored archaeobotanical sites in the Czech Republic. Carpologic and partially xylothetic analyses of the filler of the first three medieval cesspits of total 16 ones in Drůbeží trh follows the older studies. More recently the runoff layers from the 13th century in the neighbouring Dolní náměstí have been evaluated from botanical point of view. In total 8 samples from three cesspits situated in Drůbeží trh, archaeologically dated to the 15th century, were analysed.

Many species (over 20) - which were identified from the medieval Opava in the runoffs on the market place on Dolní náměstí for the first time - were also confirmed. These species are rare in archaeological sites in the Czech Republic.

The Opava archaeobotanical set, as known to the year 2009, was enlarged through the collection of macroremains from Drůbeží trh by more than 30 wildy growing taxa (in addition to the plants of foreign provenience or the plants introduced into Czech lands).

The set of finds from the first three cesspits from Drůbeží trh is so extensive and rich in species that the gradual archaeobotanical processing of the rest of the series is an unambiguous advantage.

Keywords: *archaeobotanical analyses, medieval Opava, archaeological sites, late medieval cesspits*

1. Úvod

Předložené výsledky karpologické a xylotické analýzy výplně jímek na opavském Drůbežím trhu navazují jednak na starší studie Opravilovy (*Opravil 1961, 1963, 1965, 1969, 1986, 1990a, 1993, 1996*) včetně analýzy F. Kühna (*Kühn 1981*), zabývající se archeobotanickými nálezy rostlinných zbytků z odpadních jam a studní, zkoumaných v 60. – 90. letech 20. stol. v historickém jádru Opavy, jednak na botanickou analýzu splachových vrstev ze středověkého dláždění (13. stol.) z tržiště na opavském Dolním náměstí, realizovanou v r. 2006 (*Čulíková 2009a*). Přestože zkoumané antropogenní sedimenty na dláždění tržiště byly starší a od výplně mladších jímek s převahou rostlinných zbytků potravy se lišily genezí, jde o lokality vzájemně vzdálené pouhé desítky metrů s obdobným výpovědním potenciálem o synantropní vegetaci ve středověkém historickém jádru a zvláště o skladbě a diverzitě rostlinných porostů za hradbami (plevelných, ale i polopřirozených a přirozených). Z opavských lokalit, zpracovaných Opravilem, se nejbliže Drůbežímu trhu nacházely středověké odpadní jámy na jižní straně Dolního náměstí (dříve nám. Velkého října, výzkum J. Král – *Opravil 1965*), jímky v navazující ul. Mezi trhy (14./15.

stol., výzkum J. Král - *Opravit 1963*) a jímky v Masařské ul. (2. pol. 14. stol., výzkum H. Teryngerová – *Opravit 1996*). V současnosti přispívají významnou měrou k paleorekonstrukci středověkých biotopů v historickém městském jádru a především v zázemí města pylové analýzy, kterých se v rámci archeologických výzkumů na Dolním náměstí a Drůbežím trhu (a dalších opavských lokalitách) ujímá od r. 2004 V. Jankovská (*Jankovská 2004, msc.*).

2. Materiál a metoda zpracování

Na přelomu let 2006 a 2007 vedoucí záchranného archeologického výzkumu lokality Drůbeží trh Mgr. Marek Kiecoň a Mgr. Michal Zezula (NPÚ Ostrava, srov. *Kiecoň – Zezula 2007, msc.*) předali na archeobotanické pracoviště ARÚ AV ČR (Praha) v Opavě ke karpologické a částečně ke xylotomické a antrakologické analýze soubor 8 vzorků (+ jeden o objemu 2,5 l dodatečně) výplně první trojice (500, 504, 505) ze série šestnácti odkrytých odpadních jímek (dále j.). Jímky, včetně jejich hlinitohumózních až silně humózních obsahů, byly archeologicky datovány do 15. stol. a toto datování zčásti potvrdila i dendrodata pro výdřevu a dřevěné artefakty, vyzdvižené z výplně. Dendrochronologické analýze podle standardní metodiky byly vzorky (r. 2007) podrobeny v Dendrochronologické laboratoři Ústavu nauky o dřevě Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně (*Rybniček – Přemyslovská 2007, msc.*).

V rámci sledované trojice jímek byly datovány pouze dvě jedlové desky (po r. 1403, po r. 1405) a jedlový trámeček (r. 1425/1426) z kontextu 157 výplně j. 504 (obr. 1). Několik dřevěných artefaktů bylo předloženo k determinaci na archeobotanickém pracovišti v Opavě vedle materiálu k plavení (viz níže).

Hloubka jímek: j. 500 – 3,7 m; j. 504 – 5,2 m; j. 505 – 1,3 m.

Vzorky k plavení o objemu cca 7,5 l (celkem 4 z j. 500 a po dvou ze zbývajících dvojice) odebrané z jednotlivých vrstev obsahu, samostatně analyzované, poskytly příležitost pro srovnání botanických nálezů nejen mezi jímkami, ale i v různých polohách výplně téže jímky. Výjimkou byla dvojice vzorků z nejnižších na sebe navazujících vrstev j. 504 s natolik shodnou druhovou skladbou, že bylo vhodnější nálezy vyhodnotit společně. Po nedlouhém skladování v PVC pytlích byly vzorky stále ještě ve vlhkém stavu krátce máčeny a standardním způsobem přeplaveny na sítěch o průměru ok 0,3 mm. Organická složka na rozdíl od analyzovaných splachů ze středověkých dlažeb a koryta na Dolním náměstí výrazně převažovala nad rozpustnou složkou anorganickou (u níže ležících vrstev se objem po přeplavení a vysušení zredukoval o pouhých 10 – 20%). Přeplavená složka byla vysušena při pokojové teplotě. Většina přeplaveného materiálu sestávala z drti nezuhebnatělého dřeva včetně větších odštěpků a třísek, z fragmentů stébel, lodyh, květů, z diaspor a dalších zbytků rostlinného i živočišného původu. Rostlinné a živočišné zbytky byly separovány z celého objemu u všech vzorků. V j. 500 byly makrozbytky zakonzervovány lépe než v ostatních, endokarpy peckového ovoce zůstaly nepoškozené a beze zbytků dužniny; diaspory včetně pecek a obílek s korodovaným povrchem v j. 505 se mnohdy ocitly na hranici determinovatelnosti. Diaspory, květní části, zlomky vegetativních orgánů včetně dřevěných uhlíků byly determinovány pomocí stereolupy, pro určení dřeva byly zhotoveny mikroskopické preparáty.

1. Jímka 504 na Drůbežím trhu

3. Komentované výsledky karpologické a xylotomické analýzy s přihlédnutím k pyloanalytickým datům

Nomenklatura je uvedena podle Dostála (*Dostál 1958, 1989*), výjimečně Kubáta (*Kubát et al. 2002*). Z osmi vzorků o celkovém objemu 60,3 l bylo vytěženo více než 100 000 semen a plodů (103. 775 + 39. 919 zl.) vedle bezpočtu odřezků dřeva, uhlíků a zbytků živočišného původu (kostí savců a ryb, rybích šupin, vaječných skořápek, srsti, vlasů, žíní, kůže, hmyzu aj. – úplný přehled viz tab. 1). Rostlinné zbytky byly přiřaditelné ke 250 – 290 taxonům (cca 40 druhů se znaménkem pravděpodobnosti) bylin, více než 30 druhům dřevin, mechy byly zastoupeny 10 druhy (determinace mechů dr. J. Duda). Soubor se takto řadí mezi nejpočetnější nejen ze středověké Opavy, ale i mezi nejbohatší archeobotanické kolekce na Moravě a ve Slezsku. Ještě vyšší počet makrozbytků a jen o něco nižší počet taxonů (cca 240) vykazuje v rámci historického jádra Opavy *Opravil (1993a)* ze středověké jímky a dalších objektů v nedaleké Hrnčářské ulici, kde však bylo jen ze zkoumané jímky č. 1 analyzováno 150 l obsahu a z ostatních 10 objektů po 5 – 10 l. Podobně „vydatné“ byly také některé z jímek v Masařské ulici sousedící s Drůbežím trhem a dále postmedievální hnojiště na nám. Republiky (*Opravil 1996* – analyzovány vzorky o objemu 10 – 50 l a více, přesné objemy materiálu neudány). Tato skutečnost vypovídá o mimořádně vysoké koncentraci zbytků rostlinného původu v pozdně středověkých jímkách na Drůbežím trhu. Masivně, tj. více než tisícem diaspor (= nad 1% z celkového počtu), bylo zastoupeno jen velmi málo druhů: čtyři druhy pěstované - pohanka obecná, mák setý, jablňon pěstovaná a z importů fíkovník smokvoň, ze sbíraných plodů, jak bývá ve středověkých uloženiích pravidlem, jahodník obecný a maliník a překvapivě ostružiník ježiník a dále čtyři dru-

hy plevelů - kakost dvousečný (*Geranium dissectum* – vůbec nejhojnější v souboru – nad 37 000 semen), koukol polní (*Agrostemma githago*), merlík bílý (*Chenopodium album* agg.) a bér sivý (*Setaria glauca*). K těmto jedenácti druhům náleží nejméně ¾ všech vyplavených diaspor (tj. cca 79 300 semen a plodů + na 28 000 zlomků). Jde o druhy pro opavský středověk typické.

3. 1. Užiték rostliny

(Využití jednotlivých taxonů – pěstovaných i sbíraných - je vyznačeno v prvním sloupci tab. 1)

3.1.1. Pěstované

Obilné plodiny, obiloviny, luskoviny, olejnin, vláknodárné rostliny aj.

Z obilných plodin byla masivně zastoupena pohanka obecná (*Fagopyrum vulgare*). Ze středověké Opavy pochází zatím nejvíce archeobotanických nálezů tohoto druhu v ČR. Častěji v nezuheľnatěľm stavu (obdobně jako nezuheľnatěľ pluchy prosa) se zachovávají zlomky oplodí po vyloupení nažek (zde 152 celých nažek a na 13 000 zlomků). Ve splachových vrstvách na sousedním Dolním nám. pohanka zachycena nebyla, což potvrzuje náš předpoklad o luštění pohankové kaše a prosných jáhel v domácích ručních stoupách. V souvislosti s přibývajícímí nálezy zpracoval *Opravil (1974b)* historii pohanky ve střední Evropě včetně českých zemí, kde je její konzumace doložena archeobotanickými nálezy od 12. stol. Příchod pohanky na Moravu předpokládá už s Maďary. Upozorňuje na tradici „kašařství“ na Novojičínsku až do první světové války. Ještě mezi světovými válkami představovala symbol Valašska („pohanská kaše“), ovšem pěstována byla ve vyšších polohách celé severovýchodní Moravy. Byla potravinou spíše chudého lidu, současně plnila funkci léčiva. Pokračující výzkumy středověkých městských jader potvrzují nápadný rozdíl v kvantitativním zastoupení pohanky v archeologických objektech – nepatrném ze středověkých Čech včetně Prahy (např. v Mostě ojedinelá nažka – *Čulíková 1995*) oproti pravidelnému nebo masovému vyskytu na Moravě a ve Slezsku (např. z hradu Rokštejn – *Kotrle 1990*). Je zřejmé, že pěstování a konzumace pohanky byly v českých zemích už během středověku lokální záležitostí. Podle dosavadních nálezů makrozbytků, doplněných nyní přítomností pylu, se pohanka ve vrcholném středověku pěstovala rovněž na Opavsku: pylová analýza (*Jankovská 2006, msc.*) ji potvrdila v poměrně vysokých hodnotách ve jmenovaných třech a dalších jímkách.

Karbonizované či jinak konzervované obilky pěstovaných obilovin – ova setého (*Avena sativa*), ječmene dvouřadého (*Hordeum distichon*), prosa (*Panicum miliaceum*), žita setého (*Secale cereale*) a pšenice obecné (*Triticum aestivum*) sice zahrnují celý základní sortiment, avšak vyskytovaly se, jak je v jímkách obvyklé, sporadicky. V případě ova není vyloučena presence plevelného ova hluchého (*Avena fatua*). Mírně vyšším počtem obilek oproti ječmeni a ovsu byly zastoupeny žito a pšenice, početné byly nezuheľnatěľ zbytky (hlavně pluchy) prosa. *Jankovská (2006, msc.)* uvádí dosti vysoké počty pylových zrn pšenice (včetně ječmene a ova?), nízké žita (proso v rámci Cerealia - obiloviny). O manipulaci s obilovinami ve zdejších domácnostech nebo dvorech s jímkami částečně vypovídají prostřednictvím makrozbytků segetální plevle (koukol, kakost dvousečný aj. – viz níže), jejichž diasporu kvantitativně převyšují obiloviny o několik řádů. Ve většině vzorků byla kromě zuheľnatěľých obilek přítomna hnědě zbarvená zrna a zlomky obilí, působící do-

jmem pražených zbytků. Mohlo jít např. o zbytky ječné kaše, z níž se připravoval kvásek (cf. *Jirásek 1958: 72*), eventuálně o surovinu pro přípravu kávovinového odvaru. Pokud se obilí v domácnostech pražilo, muselo být zbaveno nežádoucích příměsí – především jedovatých semen koukolu, schopných zapříčinit smrtelné otravy. Pokud byla zadinou (zbytek po čištění obilí) krmena drůbež, musela být jedovatá semena zejména koukolu rovněž odstraněna, čímž by bylo možno zčásti vysvětlit cestu semen do jímek.

Pozoruhodná je presence nezuhelnatělých obilek v českých zemích zřídka pěstovaného bėru italského (*Setaria italica*) ve všech třech jímkách vedle plevelného bėru sivého (*Setaria glauca*), jehož využití také nelze jednoznačně vyloučit. Běr italský (snad na našem území přítomný od neolitu) je poprvé zastoupen početněji, a to nejen v rámci středověké a raně novověké Opavy (zde jednotlivé obilky – *Opravil 1969, 1986*), ale i v rámci pravěkých a raně středověkých archeologických nálezů v Česku i na Slovensku (srov. Chotěbuz – Podobora u Českého Těšína – *Opravil 1994*). *Opravil (1986)* jej pokládal za okrajovou plodinu, *Hajnalová (1993)* kromě ojedinělého početnějšího nálezu ze 3. stol. z Očkova uvádí „mohár“ na Slovensku jako příměs zbytků prosa. Ve středověké Praze (a asi ani jinde v Čechách) se druh zatím neobjevil.

Z importovaných obilovin byla pozoruhodná rýže setá (*Oryza sativa*), zastoupená (nezuhelnatělá) obilka, pluchy) ve dvou jímkách (obr. 2). Jediný *Opravilův (1986)* nález rýže z Opavy je datován do 17./18. stol. Dosavadní publikované nálezy na území Prahy jsou rovněž raně novověké (*Kočár et al. 2007a,b; Čulíková 2007*). Ze středověku (konec 13. – poč. 15. stol.) zachytil rýži jen *Kühn (1991)* v Jihlavě. Jako léčivo je rýže u nás evidována v herbáři Křišťana z Prachatic z poč. 15. stol. (cf. *Čížek 1994: 21–37*).

Z luskovin byl zastoupen pouze hrách (*Pisum sativum*) v jediné z jímek, přestože význam luštěnin ve středověkých českých zemích je podle účetních knih a dalších písemných záznamů nepochybný. Pylové zrno hrachu v jedné z jímek zaznamenala rovněž pylová analýza (*Jankovská 2006, msc.*).

Z vláknodárných rostlin a olejnin s uplatněním v humánní i veterinární medicíně byly přítomny ve všech třech jímkách shodně s dřívě prozkoumanými opavskými objekty konopě setá (*Cannabis sativa*) a len setý (*Linum usitatissimum*). Konopě se uplatňovala též jako potravina – z nažek se připravovala semencová kaše (*Jirásek 1958: 254*). Tentokrát bylo zachyceno i větší množství zlomků tobolek lnu (pazdeří?). Masově však byl z olejnin přítomen jen mák setý (*Papaver somniferum* – na 9 000 semen), dle přítomnosti celých semen v jímkách sloužící v domácnostech hlavně jako pochutina.

Pro obsah tuku v semenech byl doporučován jako olejniná také pěstovaný kolenec rolní setý (*Spergula arvensis* subsp. *sativa*). Olej byl označován jako sladký, velmi chutný (srov. *Kühn 1978a*). Ještě v minulém století byly kolence občas pěstovány na polích jako kvalitní píceiny (pro krávy, ovce) a v některých regionech se jako píčina ojediněle pěstuje dodnes. *Oborný (1882: 1114)* uvádí: *Spergula arvensis* subsp. *sativa* včetně *S. maxima* „zřídka na polích u Vidnavy ve Slezsku“. Presence velkosemenného taxonu kolence rolního největšího (*S. a.* subsp. *maxima*) ve vzorku současně bohatém na len setý zde vcelku jednoznačně vypovídá o vazbě tohoto linikolního plevele na lněnou kulturu.

Kromě obvyklých základních olejnin byla tentokrát zaznamenána stará kulturní rostlina, pěstovaná pro olejnatá semena již ve starověku, brukev černá neboli černohořčice (*Brassica nigra*). Pochází ze Středozeemí a podle *Kaviny (1951)* se měla do střední Evropy rozšířit teprve v 9. stol. Z jejích semen se vyráběla hořčice (*Jirásek 1958: 167*), zelená rozzemní část sloužila jako salátová zelenina. Éterické hořčičné oleje řadí černohořčici i mezi kofeinové rostliny a léčivky s využitím ve veterinární i humánní medicíně (hořčičné náplasti). Dnes se však u nás pro malé výnosy černohořčice už nepěstuje (cf. *Zelený 1992*). *Opravil*

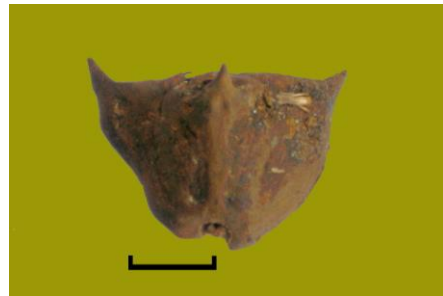
(1990a, 1996) ji zaznamenal na dvou opavských lokalitách ze 13. – 14. stol. (mimo Opavu jen ve středověkém Přerově a v Brně – *Opravit 1990b, 2000*). Na základě početnějších nálezů v sousedním Polsku nevyklučuje (*Opravit 1990a*) pěstování ve středověku též na Opavsku, ale zároveň uvažuje o importu semen. V Opravilových nálezech šlo vždy o výskyt jednotlivých semen podobně jako v Praze – Chodově (*Holý 1972*), nález z Drubežského trhu je relativně bohatší. Pylová analýza žádnou ze základních olejnin nepotvrdila, hodnoty *Brassicaceae* (a *Brassicaceae* – typ), kam patří košťáloviny a řada synantropních druhů, jsou poměrně vysoké.

K olejninám bývá řazeno skořápkaté ovoce. Přítomny byly endokarpy do českých zemí introdukovaného ořešáku královského (*Juglans regia*) a lískové oříšky z planě rostoucích, případně pěstovaných keřů lísky (*Corylus avellana*). Tloušťka skořápek „vlašského“ ořechu (1,7 – 1,8 mm) z Drubežského trhu jej řadí k „polopapírku“ ve shodě s dřívějšími nálezy z Opavy. Souběžné nálezy dřeva vedly Opravila (1990a, 1996) k předpokladu pěstování ořešáku ve vrcholném středověku na Opavsku.

Ke sbíraným doplňkovým potravinám náleží také plody se semenem obsahujícím škrob a bílkoviny - tzv. vodní ořechy kotvice plovoucí (*Trapa natans* – obr. 3). V minulosti byla kotvice i bylinou léčivou. Plody tohoto vodního druhu (mnohdy ve spoustách) jsou spolu s pylem charakteristické pro přirozené jezerní a rašelinné sedimenty (cf. Komořanské jezero – *Rudolph 1926*), avšak výjimečné v antropogenních sedimentech středověkých. Jako užitkovou rostlinu v opavských objektech druh zachytil opakovaně *Opravit (1963, 1965, 1986)*, který v souvislosti s prvním nálezem zde upozornil na existenci četných rybníků v nívních polohách řek Opavy, Moravice a Hvozdnice – např. hned tři mezi Opavou a Hradcem nad Moravicí, zaznamenaných ještě kolem r. 1750. Zřejmě díky nim bývala dnes na Opavsku vzácná kotvice hojnější (také v tůních, mrtvých říčních ramenech). Pylová analýza kotvici nezaznamenala. Mimo Opavu v archeologických objektech v ČR zachytil plody kotvice P. Kočár ve středověké Ostravě (*Zezula et al. 2009*).

2. rýže setá (*Oryza sativa*) – obilka / caryopsis, měřítko / scale 1 mm

3. kotvice plovoucí (*Trapa natans*) – plod / fruit, měřítko / scale 1 cm

Zelenina - plodová, kořenová, cibulová, listová, kořeninové rostliny, pochutiny

Cibule kuchyňská (*Allium cepa*), kopr vonný (*Anethum graveolens*), miřík celer (*Apium graveolens*), brukev zelná? (*Brassica* cf. *oleracea*), kmín kořený (*Carum carvi*), koriandr setý (*Coriandrum sativum*), okurka setá (*Cucumis sativus*), mrkev obecná (*Daucus carota*), chmel otáčivý (*Humulus lupulus*), jalovec obecný (*Juniperus communis*), ?libeček lékař-

ský, (cf. *Levisticum officinale*), černucha damažská/setá (*Nigella damascena/sativa*), dobromysl obecná (*Origanum vulgare*), petržel setá (*Petroselinum sativum*), pepř černý (*Piper nigrum*), satirejka zahradní (*Satureja hortensis*).

Převážně jde o druhy pěstované jako zelenina a koření s významnými medicínálními vlastnostmi; v případě mrkve obecné nepoznáme, zda nažky pocházejí z planě rostoucích nebo pěstovaných rostlin. U jalovce je nepochybný, u kmínu, chmele a dobromysli pravděpodobný sběr užitkových částí (coby koření, léčivo, pochutina), přičemž ani pěstování chmele na Opavsku, případně přenos dobromysli do zahrádek nelze vyloučit.

Z plodové zeleniny byla tentokrát doložena jen okurka v jediné z jímek (j. 500), zatímco nažky kopru, obvykle doprovázejícího okurku jako koření (kvetoucí nať) k jejímu nakládání (cf. *Opravil 1990a*), byly rovnoměrně rozptýleny ve všech jímkách.

Lubenice obecná (*Citrullus vulgaris*), tj. „vodní meloun“ s červenou dužninou, zachycená v Opavě Opravilem celkem na pěti lokalitách včetně ulice Mezi trhy, sousedící s Drúbežím trhem (*Opravil 1963 aj.*), přítomna nebyla.

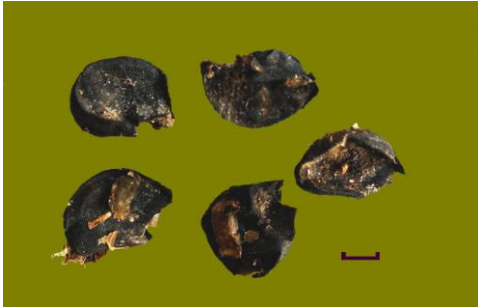
Prastaré kulturní rostliny původem z jižní a západní Evropy – tj. petržel a celer – představitelé kořenové a naťové zeleniny, koření a významné léčivky, byly zastoupeny menším počtem diaspor, což bývá obvyklé vzhledem k využívání vegetativních částí rostlin. Celer byl v českých zemích ve středověku pěstován spíše pro nať (řapíkatý) než pro bulvy. Medicínální využití mají u petržele i celeru celé rostliny, tj. podzemní části, nať i plody. Oba druhy z Opavy doložil opakovaně *Opravil (1990a, 1993, 1996)* podobně jako koriandr a libeček (*Opravil 1986, 1990a*), další významné koření a léčiva z čeledi okoličnatých, původem ze Středozemí a východní Asie.

Vedle druhů plodové, naťové, kořenové zeleniny a kořeninových rostlin, v opavských archeologických situacích obvyklých, si zaslouží zvláštní pozornost: cibule, prokázána poprvé v ČR větším počtem semen, ojedinělá brukev zelná, početný kmín, pravděpodobně místně pěstovaná satirejka a jako importované koření pepř černý, případně černucha setá.

Cibulová zelenina včetně cibule kuchyňské patří v archeologických objektech ke vzácnostem. U nás pěstované cibuloviny – různé druhy cibule, česnek, pažitka – se rozmnožují především vegetativně (česnek semena nevytváří vůbec), jejich užitkové části – cibule, listy – se mohou uchovat jen zcela výjimečně v karbonizovaném, případně mineralizovaném stavu (přehled archeobotanických nálezů rodu *Allium* na území ČR – viz *Čulíková 2009b*, v tisku). Proto byly doposud registrovány z českého středověku pouze tři nálezy: po jednom semeni cibule kuchyňské z hnojiště v Kolářské ul. v Opavě (13. stol. – *Opravil 1990a*) a v Jihlavě (13. – 15. stol. – *Kühn 1991*) a dvě karbonizované cibule z cibule kuchyňské zakonzervované spolu s ostatními plodinami v r. 1438 požárem na Kozím hrádku u Tábora (*Tempír 1974*). Ve dvou jímkách (většina z nich ve vrstvě 141 j. 500) na Drúbežím trhu bylo nyní zachyceno 16 semen (+ zlomky) cibule kuchyňské (obr. 4). Nedostatek archeologických nálezů neumožnil zatím doložit počátky pěstování cibule a česneku ve střední Evropě, ale vzhledem ke skutečnosti, že patří k nejstarším kulturním rostlinám vůbec, není vyloučeno, že byly přineseny z Asie do Evropy už neolitickými zemědělci (*Čulíková o. c.*). Ve středověku byla cibule potravinou, zeleninou, kořením a neopominutelná byla její role vedle česneku coby léčiva a magické rostliny.

Pouze se znaménkem pravděpodobnosti mohla být semena z vrstvy 161 z j. 500 přiřazena k brukví zelné (*Brassica* cf. *oleracea*), košťálovině pěstované v četných kulturních varietách. Podle *Jiráskova (1958: 189)* je pravlastí některých hlavních pěstovaných odrůd Středozemí, zvláště Itálie, za kolébku kvěťáku je pokládána Kréta a růžičková kapusta byla vypěstována v Belgii teprve v 18. stol. Hlavní odrůdy, vypěstované ve starověku, byly v Evropě šířeny římskými kolonisty a následně Germány. Podle tohoto autora byly některé

z košťálovin, především zelí, kapusta a kadeřávek (kadeřavá kapusta), rozšířeny kolem roku 500 téměř po celé Evropě. Již ve starověku bylo zejména zelí různě konzervováno, avšak kyselé nakládané zelí je pokládáno za slovanský objev, který se od Slovanů rozšířil do Německa a dále (*Bata – Sýkora 1945: 34–35*). Dosavadní ojedinělé středověké a raně novověké archeobotanické nálezy semen košťálovin s funkcí potraviny, listové zeleniny a léčiva zůstávají v ČR vesměs s otazníkem (Opava – *Opravil 1993*; Olomouc – *Opravil 2002a*); Uherský Brod - *Opravil 1974a*), odrůdu vůbec nelze stanovit; podle písemných pramenů se u nás ve středověku pěstovalo především zelí. Nález semen z Drůbežího trhu je poprvé početnější, vysoké pylové hodnoty *Brassicaceae* prokázala v j. 500 pylová analýza (*Jankovská 2006, msc.*).

4. cibule kuchyňská (*Allium cepa*) – semena / seeds, měřítko / scale 1 mm

5. kmín kořený (*Carum carvi*) – plody / fruits, měřítko / scale 1 mm

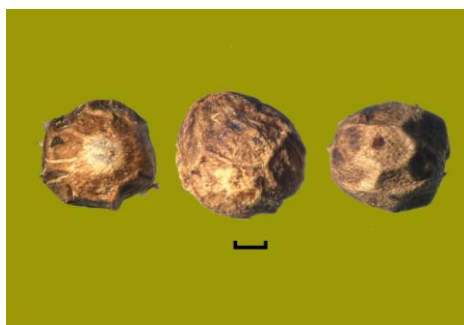
V téže spodní vrstvě 161 v jímcce 500 se poprvé v rámci dosavadních českých středověkých archeobotanických nálezů vyskytl v kvantitativně silném zastoupení kmín kořený (360 + 276 zl., v ostatních jímkách sporadicky). V nejrozsáhlejším českém nálezovém souboru ze středověkého Mostu (srov. *Čulíková 1995*) nebyl kmín přítomen vůbec a ostatní ojedinělé nálezy včetně raně novověké Prahy – Karmelitské ul. (2 nažky – *Kočár et al. 2007b*), Kanovnické ul. (39 nažek – *Čulíková 2008*) a Uherského Brodu (12 nažek – *Opravil 1974a*) jsou chudé. V Opavě (Kolářská ul.) zaznamenal *Opravil (1965)* jedinou nažku. Ve světle archeobotanických nálezů je pochybná informace (*Slavík 1997a*) o „odedávněm sběru planě rostoucího kmínu“ - ve středověkých (nebo starších?) Čechách. I když kmín je nejrozšířenějším chlebovým kořením a medicínální rostlinou domácího původu, stále jej nemáme archeologicky doložen z celého středověku. Nažky kmínu z Drůbežího trhu (obr. 5) pravděpodobně prošly trávicím ústrojím: jsou poměrně krátké jako u planých rostlin (délka 3,0 – 3,9 mm), zduřelé (šířka 1,0 – 1,4 mm), povrch je korodovaný (částečně bez oplodí), lišty na žebrech chybí (u většiny odlomená báze, apex, obojí). S pěstováním velkoplodých odrůd se v českých zemích začalo v novověku.

Rovněž ke vzácnostem v českých archeologických objektech patří saturejka zahradní. Z Opavy zatím nebyla doložena, dva ojedinělé raně středověké nálezy z Prahy – Malé Strany (*Čulíková 1998, 2001*) jsou nejednoznačné. Plody – patrně doklady pěstování – u nás byly zachyceny z raně novověkých objektů na pražských Hradčanech (Hradčanské nám. – *Čulíková 2007*; Kanovnická ul. – *Čulíková 2008*). Šest tvrdek ve vrstvě 141 z j. 500 je tedy nejstarším jednoznačným dokladem využití a snad i pěstování tohoto koření a léčiva (původem z jihových. Evropy) - na Moravě a ve Slezsku a možná i v českých zemích (?).

V Německu je makrozbytky doložena její znalost nepřetržitě od doby římské (Čulíková 2008).

Cenný nález v rámci opavských středověkých jímek představuje pepř – plody nebo semena pepřovníku černého (*Piper nigrum*), liány původem z tropického pobřeží jihozápadní Indie (dnes pěstován v celých tropech). Zejména přes 30 semen (+ 44 zl.) z báze vrstvy 141 j. 500 (v ostatních ojedinele) z 15. stol. jednoznačně dokládá jeho využití v českém středověku. Jediný středověký nález (jednoho semene) v ČR pochází ze 2. pol. 13. stol. z Litovle (Kočárová – Kočár 2004). Také dosavadní raně novověké české doklady z Uherského Brodu (Opravil 1974a) a z Prahy – Melantrichovy ul. (Kočár et al. 2007a) a z Hradčanského nám. (Čulíková 2007) – obsahovaly po 1 – 2 semenech. Podle Daniela Adama z Veleslavína, komentujícího druhé pražské vydání Matthioliho herbáře (Matthioli 1596), se ke konci 16. stol. „pepř do Čech s jiným krámským a drahým kořením přináší“. Světle béžová semena (obr. 6) a jejich zlomky (drcena?) z Opavy snad zčásti potvrzují i tzv. bílý pepř (= zralá semena zbavená perikarpu), avšak na většině se zachovaly zbytky svraskalého oplodí charakteristického pro tzv. černý pepř (= nezralé fermentované bobule), v tomto případě ovšem rovněž světlý. „Zrnko“ z Uherského Brodu byl „černý pepř“, ostatní nálezy „bílý“. Podle Matthioliho (o. c.) se bílý pepř (méně aromatický) používal více v lékařství než v kuchyni, kde má doposud přednost pepř černý. Větší množství zde zachyceného pepře, jakožto cenného exotického koření, nasvědčuje spolu s rýží, s kvantem nažek smokvoně (na Opavsko nepochybně importované), případně koriandrem a černuchou (viz níže) – vyššímu sociálnímu postavení občanů, na jejichž parcele se jímkou nacházely (v téže vrstvě cibule, saturejka).

6. pepř černý (*Piper nigrum*) – semena / seeds, měřítko / scale 1 mm

7. černucha damašská/setá (*Nigella damascena/sativa*) – semeno / seed, měřítko / scale 1 mm

Unikátním nálezem jsou ve vrstvách 141 (báze i povrch) a 134 j. 500 rozptýlená semena determinovaná převážně jako černucha damašská (*Nigella damascena*), avšak jednoznačně nelze vyloučit ani příslušnost (části?) semen k významnému chlebovému koření – černuše seté (*Nigella sativa*). Rozměry a skulpturou osemení (černá subfosilní semena se třemi hranami, s výrazným příčným stříbřitě šedým lištováním; délka 2,5 – 2,9 mm, šířka cca 2 mm – obr. 7), jsou dobře odlišitelná od semen příbuzných polních a rumištních plevelů *Nigella arvensis* (přítomna) a *Consolida regalis* (nepřítomna). Anatomie svrchní vrstvy osemení byla porovnávána s recentním materiálem a publikovanou fotodokumentací (viz Knapp 2006: 370–374). Determinaci semen *N. damascena* možná ztěžuje okolnost, že tato

se pěstuje jako okrasná v mnoha kultivarech; variabilita semen není v literatuře komentována. Recentní semena *N. sativa*, která máme k dispozici, vykazují délku 2,8 – 3, 4 mm, šířku 1,4 – 2,0 mm a příčné lištování na bocích je sotva patrné na rozdíl od recentních semen *N. damascena* i subfosilního nálezu. V současnosti se u nás černucha damašská občas pěstuje v zahrádkách jako okrasná letnička. Sušené plodné rostliny bývaly donedávna oblíbené do suchých vazeb (tzv. „panna v háji“, „panna v trní“ apod.). Pochází ze Středozezemí (Hrouda 2002: 111), případně i z Malé Asie. V současnosti jsou olejnatá semena *N. damascena* využívána v kosmetickém průmyslu a v parfumerii, avšak léčivé účinky jí údajně byly připisovány - snad v rámci záměny s černuchou setou - neprávem (Vermeulen 2004: 203). Podle Hegiho (Hegi 1912: 474) obsahují i semena *N. damascena* podobně jako dalších druhů rodu různé alkaloidy. Černucha setá (*Nigella sativa*) byla doporučována k pěstování už za Karla Velikého v Capitulare de villis (kolem r. 800) jako tzv. „černý kmín“.

**8. černucha setá (*Nigella sativa*)
Matthioliho Herbář aneb bylinář
z r. 1596**

V komentované pražském vydání Matthioliho herbáře (Matthioli 1596: 283A – obr. 8) je uvedeno, že „černý kmín jest dvojí: zahradní a planý“. Dále zde stojí, že planý jest také dvojí: „...první ...pěknějšího způsobu s namodralými květy a s mnohým drobným obdloužným listíčkem na některých místech jmenují *Nigellam damascenam*“. Podle Hegiho (Hegi o. c.: 475) je „černý kmín“ – v 16. stol. nazývaný též „černý koriandr“ a v některých oblastech „černý seznam“ – domovem v jižní Evropě a v západní Asii. Podle novějších pramenů (Chrtková 1988: 380) má *Nigella sativa* původ v západní Asii po Indii a v sev. Africe. Semena černuchy seté bývala dříve oficiální (*Semina Nigellae*) – obsahují éterický a mastný olej. Hegi (o. c.) zmiňuje pole s její

kulturou z počátku 20. stol. u Erfurtu a Ulmu. Semeny se doposud v řadě zemí koření pokrmy a sype pečivo (včetně sousedního Polska). Údaje o počátcích pěstování druhů jak *Nigella damascena*, tak *Nigella sativa* ve střední Evropě v botanické literatuře chybí (srov. Chrtková o. c.). V katalogu cizích rostlin v ČR autoři (Pyšek et al. 2002) uvádějí oba druhy mezi neofyty, jako datum prvního hlášeného výskytu zplanělé *N. damascena* zde figuruje r. 1874. Z archeobotanicky zpracovaných lokalit nejen v ČR, ale ani v rámci Evropy není *Nigella damascena* hlášena (v archeologických objektech ji nezaznamenali ani badatelé z Izraele – ústní sdělení). Naproti tomu *N. sativa* je doložena z Německa z pozdní doby železné, z raného a vrcholného středověku (srov. Willerding 2003). Pokud subfosilní semena náleží černuše damašské, znamená to, že v Opavě už v 15. stol. figurovala mezi okrasnými a možná i jinak využívanými rostlinami. Zatím však dlužno připustit, že jde o semena černuchy seté, která prošla tepelnou úpravou, trávicím ústrojím atd. V tomto případě by šlo spíše o import semen jakožto koření, i když ani vysévání v zahrádkách nelze vyloučit, protože v tomtéž vydání Matthioliho herbáře (o. c.) u tohoto druhu stojí: „Nachází

se ho nyní množství v zahradách“. V jedné ze sousedních jímek byla zaznamenána dvě pylová zrna, přiřazená ke *Consolida/Nigella* (Jankovská 2006, msc.); mohla by patřit přítomnému archeofytnímu pleveli (u nás od doby římské?) *Nigella arvensis* – viz níže. Deyl (1956: 52,146) i tento plevelný druh černuchy uvádí mezi léčivými a kořenými rostlinami. Zmiňuje jej v tom smyslu i *Matthioli* (o. c.).

Také koriandr setý (*Coriandrum sativum*) coby koření (řazen i ke chlebovému) a léčivka představoval v Opavě s velkou pravděpodobností import. Současně byla v téže vrstvě 141 (j. 500) přítomna semena jalovce (jen v j. 500, ve všech vrstvách), dalšího významného koření a drogy tentokrát domácího původu, které z opavského středověku a raného novověku doložil několikrát *Opravil* (1994, 1986, 1996). Jalovec je dřevinou pastvin a lesních pláštíů, dnes na Opavsku velmi vzácný; jeho pyl v obsahu jímek registrován nebyl (jiné pastvinné druhy doloženy diasporami – *Carum carvi*, *Linum catharticum* nebo pylem - *Calluna*, *Euphrasia* sp.).

V rámci pylového spektra z několika jímek na Drúbežím trhu včetně j. 500 a 504 se objevila jako na řadě středověkých lokalit v Čechách zrna *Myrtus* typ, která patrně náleží hřebíčkovci kořenému (*Eugenia caryophyllata* – viz Jankovská 2006, msc.). Přestože koření hřebíček (sušený kalich s poupětem) byl dovezen do Středozeří v 5. stol. po Kr. a od 9. stol. se stal módním kořením majetných rodin (Kybal – Kaplická 1988: 110), mezi makrozbytky stále doklad znalosti z českého středověku stejně jako v sousedních zemích schází.

Nažky chmele – konstantního prvku českého středověkého užitkového sortimentu v antropogenních sedimentech, ať už jako pochutiny k chmelení piva nebo drogy (hlávky), byly ve vrstvě 141 j. 500 (i celkově) obsaženy v nevelkém počtu. Pokud byly využívány jarní pazoušky chmele sbíraného podél vodních toků jako čerstvá zelenina, nemusely se nažky v domovním odpadu objevit vůbec. Ojedinelé pylové zrno chmele (Jankovská 2006, msc.) k výpovědi o pěstování nebo sběru nestačí.

Dosavadní absence dobromysli v opavských středověkých uloženinách patrně, podobně jako na jiných lokalitách v ČR (např. v Šumperku – Čulíková 2009c), souvisí s dřívějšími způsoby plavení materiálu. Důvodem zatím u nás jediného publikovaného archeobotanického nálezu (Praha – Lichtenštejnský palác – Čulíková 2001) jsou nejspíše malé rozměry tvrdek (kolem 1 mm), které mohly uniknout při plavení nebo nebyly rozlišovány od značně podobných plodů rodu máta (*Mentha* sp.). Pravidelný výskyt dobromysli ve všech vzorcích nasvědčuje spíše záměrnému sběru, případně pěstování dobromysli jako domácího koření a léčivky, než jen náhodné příměsi sbíraných lesních plodin (provází paseky, výslunná skalnatá místa). Podobně jako u ovocných plodin a některých léčivých a kořeninových rostlin (jahodníků, maliníku, vratiče obecného, prvosenek, kypřeje vrbice) není přenos do kultury vyloučen.

Ovocné plodiny pěstované

Třešeň srdcovka (*Cerasus avium* var. *juliana*) a třešeň chrupka (*Cerasus avium* var. *duracina*), višěň obecná (*Cerasus vulgaris*), fíkovník smokvoň (*Ficus carica*), ořešák královský (*Juglans regia*), jablonoň pěstovaná (*Malus domestica*), broskvoň obecná (*Persica vulgaris*), slíva pravá (*Prunus domestica* subsp. *insititia* var. *juliana*) a další vnitrodruhové taxony slivoně ovocné (*Prunus domestica*), hrušeň obecná (*Pyrus communis*), ? rybíz (cf. *Ribes* sp.), réva vinná pěstovaná (*Vitis vinifera* subsp. *sativa*).

Nálezům zbytků ovocných plodin, zvláště pak peckového ovoce z opavského středověku a raného novověku, věnoval Opravil zvláštní pozornost ve většině statí, zabývajících se archeobotanickým výzkumem historického jádra města. Větší soubory pecek vnitrodruhových taxonů slivoní (*Prunus domestica*) podrobil biometrickému vyhodnocení (Opravil 1996). Ve srovnání s předchozími opavskými lokalitami obsahovaly jámy s domovním odpadem na Drúbežím trhu vcelku málo endokarpů slivoní, často jen jejich zlomky, a proto s podrobnější determinací počítáme až po zpracování dalších jímek. Větším počtem pecek menších rozměrů byla zastoupena slíva pravá, která se dnes většinou využívá už jen jako podnož. Ojedinelý byl výskyt větších pecek typu švestka. Přítomnost broskvoně byla doložena jediným zlomkem endokarpu, a to v j. 505, méně bohaté než j. 500 na jiné zbytky pěstovaných rostlin. V rámci peckového ovoce byly početně zastoupeny jen třešně ve varietách srdcovka i chrupka (patrně ve vícero kultivarech) a také višně. Vzájemný poměr třešní a višní byl zhruba vyrovnaný.

Z jádrového ovoce převažovala jablona nad hrušni (semena a jádřince). Presence spousty zlomků jádřinců vypovídá o zpracovávání jablek. Pěkně zachovaná semena velkých rozměrů z hrušně dokládají pěstování velkoplodých odrůd.

Ojedinelé skořápky ořechu královského – pěstovaného zástupce skořápkatého ovoce, se vyskytly jen v j. 500. Naopak početné zlomky lískových oříšků byly přítomny ve všech jímkách i zkoumaných vrstvách; v případě lísky předpokládáme spíše sběr než pěstování.

Bobulové ovoce bylo pro středověkou Opavu tradičně zastoupeno révou vinnou, jejíž semena byla roztroušena ve všech třech jímkách. Pravděpodobný je import hroznů nebo rozinek z teplejších oblastí; eventuální pěstování révy při domech ve městě i existence vinohradů ve středověku na Opavsku již byly diskutovány dříve (cf. Čulíková 2009a). K bobulovému ovoci patří rybíz, avšak stav 4 semen (nejnižší vrstva 161 v j. 500) nedovolil jednoznačnou identifikaci. Ve středověkých objektech patří rybíz ke vzácným nálezům, z Moravy je doložen ojedinele rybíz černý (*Ribes nigrum*) jen z Jihlavy (Kühn 1991) a rybíz červený (*Ribes rubrum*) ve velkém množství ze 14. stol. z Uherského Brodu (Opravil 2002b). Nálezy z Prahy jsou novověké (Čulíková 2007; Kočár et al. 2007a).

K importovanému ovoci náleží v Opavě nepochybně fíkovník smokvoň, který byl potvrzen ve všech jímkách a vrstvách; je zde jediným zástupcem importovaných plodin mezi jedenácti nejpčetněji zastoupenými druhy v souboru. Dobře vyvinuté nažky signalizují původ plodů v klasických pěstebních středozemních oblastech.

Pyloanalýza z pěstovaných ovocných druhů doložených makrozbytky neregistruje žádný; čeleď *Rosaceae*, kam většina patří, není v pylovém spektru trojice jímek zastoupena. Ovocné stromy zřejmě byly pěstovány především v sadech (vzdálených?) za hradbami města.

3.1.2. Plodiny sběrného hospodářství

Nálezy makrozbytků z jímek potvrdily základní středověký sortiment sběrného hospodářství, jak jej rekonstruoval podle makrozbytků v četných objektech z historického jádra Opavy postupně Opravil (srov. 1995). Opakující se přítomnost makrozbytků především sbíraných ovocných plodin, špenátových a salátových rostlin, druhů s medicínálními, barvicími a jinými v řemeslné výrobě a v domácnostech využitelnými vlastnostmi je nezpochybnitelným důkazem významu sběrného hospodářství i pro městské obyvatelstvo po celý středověk včetně postmedieválního období. S přibývajícím archeobotanickým výzkumem a jemnějšími způsoby plavení se stále rozšiřuje dosud poodhalené spektrum planě rostoucích užitkových druhů – zvláště sbíraného koření a drog.

Dominanty mezi sbíranými rostlinami v jímkách tradičně představovaly ovocné plodiny (jahodník, maliník, ostružiníky, borůvka, třešeň ptačí, líska, bezy, trnka obecná, střemcha obecná aj.) jako doplňkové potraviny.

Mezi tisíci nažek jahodníku obecného (*Fragaria vesca*) s příměsí jahodníku trávnického (*Fragaria viridis*) bylo zachyceno (ve vrstvě 141 j. 500) 14 nažek větší rozměrů (délka 1,6 – 1,8 mm). Vysvětlením může být odchylka v rámci variability *F. vesca*, v úvahu připadá pěstování tohoto druhu v kultuře (nažky v novověku zavedených kříženců mají jiné morfologické znaky).

Neobvyklé je tentokrát množství pečiček ostružiníku ježiníku (*Rubus caesius*), které několiknásobně převyšovalo zastoupení ostatních ostružiníků. Je to druh především lužních lesů, doprovázejících slepá říční ramena, se sekundárním výskytem na ruderalizovaných stanovištích - např. kolem komunikací. Jeho plody byly zřejmě zužitkovávány.

Zvláštností v opavských středověkých objektech je, na rozdíl od českých antropogenních uloženin, pravidelný výskyt pečiček střemchy (*Prunus padus* subsp. *padus*), mnohdy se zbytky dužniny. V méně početném zastoupení byly zjištěny ve všech vzorcích. Podobně jako ostružiník ježiník provází okraje zejména lužních lesů. Peckovice byly používány k barvení, příležitostně se zpracovávaly jako ovoce.

Další kategorii uživatelských rostlin představují druhy, jejichž šťavnaté vrcholy a listy sloužily jako potravina (zelenina špenátová, salátová, k přípravě polévek) – laskavec, lebedy, merlíky, kopřivy, barborka obecná, čekanka obecná, popenec břechťanovitý, smetanka lékařská, šrucha zelná, kokoška, kozlíček, šťovík luční, eventuálně lilek černý, prlina aj.; v jiných případech byly konzumovány podzemní části (např. ztlustlé oddenky čistce bahenního, kořeny kakostu dvousečného).

Laskavec blít (*Amaranthus lividus*), doložený v jímkách pravidelně větším počtem semen, byl jako špenátová zelenina v různých odrůdách pěstován v zahradách ještě v 19. stol. Pravděpodobně je v Evropě domácí ve Středozemí. Dnes je ustupujícím druhem rumištním. Reálně je využití semen merlíků (*Chenopodium* sp. div.), obilek bėru sivého (*Setaria glauca*) aj. jako krmiva pro drůbež; v dobách nouze, např. neúrody, válečných konfliktů apod., byly diaspory semílány i na mouku.

Kuriozitou pro antropogenní sedimenty je opakující se výskyt množství květních částí jetele (*Trifolium* sp.) prakticky ve všech vzorcích z jímek; jejich druhová determinace zatím nebyla úspěšná. Jako nejpravděpodobnější zdroj připadají v úvahu zbytky píce pro drobné domácí zvířectvo, dopravované z luk mimo město. Některý druh (*T. repens*?) mohl být též součástí rumištních porostů v okolí jímek. V úvahu připadá i použití květů jetele plazivého (*Trifolium repens*) jako drogy k přípravě hojivých čajů nebo coby koření. Květy jetele (*Trifolium pratense*?) bývaly kdysi v českých zemích přidávány do chlebového těsta (srov. Jirásek 1958). Pyloanalýza uvádí dost vysoké hodnoty pylu *Trifolium* typ, *Trifolium repens* typ a *T. pratense* typ (Jankovská 2006, msc.).

Byliny vysokého vzrůstu (vedle rákosu skřípina, orobince, vysoké ostřice) sloužily jako stelivo či krytina přístřešků, jiné byly součástí píce nebo sena pro dobytek (listí mladých listnáčů, četné druhy luční, plevele), zeleným krmivem pro ptactvo (*Stellaria media* agg.), mladou drůbež (*Urtica urens*). E. Opravil (srov. 1986) počítal též s mladými větvemi jedle jako stelivem. Chmýří pcháčů a bodláků (např. *Cirsium arvense*) se používalo jako vycpávky (Deyl 1956). S praktickým využitím lze počítat takřka u všech zjištěných dřevin, doložených odřezky a odštěpky dřeva a uhlíky (řemeslná výroba, léčivo, barvivo, palivo, listy jako krmivo). Rovněž nejméně tři z přítomných mechů (*Climacium dendroides*, *Pleurozium schreberi*, *Polytrichum juniperinum*) patrně plnily funkce hygienických potřeb, různých vycpávek, těsnění.

Seznam užitkových druhů bude vždy neúplný vzhledem k dobovým potřebám, znalostem, zvyklostem. Oproti staršímu seznamu užitkových rostlin z Opavy je současný z trojice jímek obohacen o řadu druhů především ze skupiny léčivek (např. *Actaea spicata*, *Angelica sylvestris*, *Libanotis pyrenaica*, *Origanum vulgare*, *Tanacetum vulgare*, *Tussilago farfara*, *Lythrum salicaria* (poslední jmenovaný již ve splaších na opavském Dolním náměstí). Pozoruhodné je množství plodů žebřice pyrenejské (*Libanotis pyrenaica*), kumulované především v j. 500 s nejpestřejším obsahem. Tento v archeologických objektech vzácný druh byl doložen početněji zatím jen z Hradčan (Čulíková 2007). Roste hlavně na teplých výslunných stanovištích, ale i podél toků. Uvádí se, že některé současné lokality představují zbytky kultur, žebřice snad bývala pěstována jako léčivka na středověkých panských sídlech.

Pylová analýza uvádí z medicijních rostlin navíc kontryhel (*Alchemilla* sp.), vřes (*Calluna vulgaris*), zeměžluč (*Centaureum* sp.), světlík (*Euphrasia* sp.) a brutnák lékařský (*Borago officinalis*). Plody brutnáku, pocházejícího ze západního Mediterránu nebo z Malé Asie, se zatím nepodařilo v archeologické situaci v ČR s jistotou prokázat (s otazníkem ze středověké Jihlavy – Kühn 1991). V ČR byl pěstován v teplejších oblastech, kde občas zplaňoval; je řazen mezi neofyty (Pyšek et al. 2002). Z listů se připravoval kořený salát (Jirásek 1958: 241), květy jsou medonosné.

3.2. Planě rostoucí druhy a jejich společenstva

(klasifikace dle Moravec et al. 1983; Chytrý – Tichý 2003; tř. = třída, ř. = řád, sv. = svaz. Kategorie současného ohrožení taxonů v ČR dle Holub - Procházka 2000).

Z planě rostoucích rostlin byly v materiálu zastoupeny s nejvyšší frekvencí: kakost dvousočný (*Geranium dissectum*), kookol polní (*Agrostemma githago*), merlík bílý (*Chenopodium album* agg.) a bér sivý (*Setaria glauca*). Jde o plevel polních nebo zahradních kultur, u nichž byl přísun diaspor do jímek zřetelně svázán s pěstovanými plodinami.

Merlík bílý provázal jako plevel patrně veškeré plodiny a jako ruderal se stal nejobecněji rozšířenou dominantou na rozmanitých antropogenních substrátech v sídlištích – na kompostech, skládkách organického odpadu, dočasně zpustlých nedlážděných kypřených plochách apod. Vystupuje jako hlavní indikátor antropizace sídlišť.

3.2.1. Synantropní vegetace:

I. Společenstva plevelů obilovin (tř. *Secalietea*, sv. *Sherardion*, *Aphanion*)

Přes tradičně minimální zastoupení obilovin v opavských středověkých jímkách (z polních plodin doloženy více olejnin) byla společenstva polních plevelů reprezentována v rámci nálezového souboru největší kolekcí taxonů (75 – 80). Jsou dokladem druhového bohatství a pestrosti středověkých plevelových společenstev na Opavsku. Je zřejmé, že při dobových agrotechnických postupech, řídkých porostech obilí, slabém nebo nulovém hnojení, absenci herbicidů, pesticidů aj. se (pod vlivem přírodních faktorů) na skladbě plevelových cenóz obilovin uplatňovaly v daleko větší míře než dnes typičtí průvodci okopanin (např. *Setaria glauca* v okopaninách i v prosu, *Geranium dissectum* ve všech kulturách aj.) a dále druhy, které se později stávají charakteristickými pro synantropizované plochy v sídlištích (např. rmen smrdutý *Anthemis cotula* – považován ve 20. stol. za „návesní“ druh). Společenstva segetálů doplňovaly druhy později v území vyhynulé nebo mizející

(dnes v ČR v různém stupni ohrožení – viz Holub – Procházka 2000). Samozřejmě je absence neofytů. Podle masové přítomnosti semen v sedimentech představoval jednu z dominant v současnosti vyhynulý koukol (*Agrostemma githago*). Mnohem častější než nyní býval rmen smrdutý (*Anthemis cotula*). Vyskytla se dnes v ČR vyhynulá mařinka rolní (*Asperula arvensis*); z kategorie kriticky ohrožených se s menší frekvencí objevovaly prorostlík okrouhlostý (*Bupleurum rotundifolium*) a černucha rolní (*Nigella arvensis*); dnes „silně ohrožený“ je z přítomných hlaváček letní (*Adonis aestivalis*) a „ohrožený“ nepatrnec rolní (*Aphanes arvensis*). Tisíce subfosilních semen koukolu, považovaného ve 20. stol. za projev špatného hospodaření, a další druhy, jsou nepochybnými doklady, že středověká plevelová společenstva polních kultur (především řádu *Aperetalia*) nelze po stránce kvalitativní ani kvantitativní ztotožnit s cenotaxony, jak jsou definovány dnes. Vyhraněná skladbou společenstev přiřazovaných ke svazům *Sherardion* a *Aphanion*, v současnosti na Opavsku v polních kulturách rozšířených, ještě neexistovala. S výskytem koukolu (na našem území patrně od neolitu) – ve středověku nejvýznamnějším plevem hlavně v ozimé pšenici a žitu – současné syntaxonomické systémy už nepočítají. V ČR včetně Opavska je pokládán za téměř vyhynulý. Podobně nezahrnují mezi diagnostické druhy syntaxonomických jednotek ani většinu ze jmenovaných druhů dnes mizejících, které ovšem podle nálezů patřily ve středověku ke konstantním aspoň v teplejších oblastech a nechyběly ani na Opavsku: *Asperula arvensis*, *Bupleurum rotundifolium*, *Camelina microcarpa* s. l., *Anthemis cotula*, *Nigella arvensis*; kdysi býval hojný i méně náročný sveřep stoklasa (*Bromus secalinus*). U *Camelina microcarpa* se nověji v ČR rozlišují dva poddruhy, jejichž rozšíření je málo známé - viz Kubát et al. 2002. Ve středověku a raném novověku na Opavsku obecné *Geranium dissectum*, *Anthemis cotula* a *Valerianella dentata* se zde v současnosti vyskytují také už jen sporadicky.

Podle archeobotanických nálezů byly na Opavsku ve středověku kvantitativně silně zastoupené druhy společné pro plevelová společenstva obou svazů (*Sherardion*, *Aphanion*), vyvíjejících se na různých substrátech (méně vyhraněné).

Z nynějších diagnostických druhů pro tř. *Secalietea* byly v materiálu zachyceny: *Adonis aestivalis*, *Aethusa cynapium*, *Anagallis arvensis*, *Anthemis arvensis*, *Apera spica-venti*, *Aphanes arvensis*, *Atriplex patula*, *Avena fatua*, *Campanula rapunculoides*, *Capsella bursa-pastoris*, *Centaurea cyanus*, *Chenopodium album* agg., *Cirsium arvense*, *Convolvulus arvensis*, *Descurainia sophia*, *Euphorbia helioscopia*, *Fallopia convolvulus*, *Fumaria officinalis*, *Galeopsis tetrahit*, *G. bifida*, *Galium aparine*, *G. spurium*, *Geranium dissectum*, *Lamium amplexicaule*, *L. purpureum*, *Lapsana communis*, *Lithospermum arvense*, *Lycopsis arvensis*, *Medicago lupulina*, *Myosotis arvensis*, *Neslia paniculata*, *Papaver argemone*, *P. rhoeas*, *Polygonum aviculare* agg., *P. lapathifolium* s. l., *P. persicaria*, *Plantago major* subsp. *major*, *Poa annua* s. l., *Rumex crispus*, *Scleranthus annuus*, *Sinapis arvensis*, *Sonchus arvensis*, *S. asper*, *S. oleraceus*, *Spergula arvensis*, *Stachys annua*, *S. palustris*, *Stellaria media* agg., *Thlaspi arvense*, *Valerianella dentata*, *Vicia hirsuta*, *V. tetrasperma*, *Viola arvensis*.

Pro opavský středověk je třeba doplnit: *Agrostemma githago*, *A. linicola*, *Anthemis cotula*, *Rumex acetosella* s. l., *Galeopsis ladanum*, *Linaria vulgaris*, *Spergula arvensis* subsp. *maxima*, *Setaria glauca*, *Urtica dioica*, *U. urens*; z výše jmenovaných ohrožených a mizejících: *Asperula arvensis*, *Adonis aestivalis*, *Bromus secalinus*, *B. cf. mollis*, *Bupleurum rotundifolium*, *Camelina microcarpa* s. l., *Anthemis cotula*, *Nigella arvensis*, *Stachys annua*; dále s několika druhy ojedinělými v archeologických situacích: *Gypsophila mura-*

lis, *Matricaria chamomilla*, *Sagina procumbens*, *Juncus bufonius* agg., *Potentilla norvegica*.

Vedle dominantních *Geranium dissectum*, *Agrostemma githago* byly řádově tisíce diaspor zastoupeny *Anthemis arvensis*, *Setaria glauca* a *Chenopodium album* agg. a sty diaspor *Centaurea cyanus*, *Sinapis arvensis*, *Fallopia convolvulus*, *Galeopsis tetrahit*, *Anthemis cotula*.

Koukol na středověkém Opavsku pravděpodobně provázal vedle ozimů na všech substrátech i jařiny, okopaniny, případně i pole s ovsem. S jistotou zapleveloval kultury lnu: mezi většími semeny (převážně deformovanými) s vyššími špičatými hrbolky na povrchu byla roztroušena kulovitá semena menších rozměrů (v průměru 2,4 – 2,6 mm) s jemně bradavčítým povrchem linikolního druhu *Agrostemma linicola*. V Opavě jej zaznamenal (minoritický klášter, 15. stol.) už Kühn (1981a). V souvislosti s ostravským středověkem druh uvádí P. Kočár (Zezula et al. 2009). Podle údajů v Květeně ČR (Šourková 1990: 160) u nás *A. linicola* z minulosti doložena není.

Podobně kakost dvousečný (*Geranium dissectum*) mohl jako ozimá nebo jednoletá bylina provázet skoro všechny kultury včetně lnu a okopanin, vyskytovat se v zahrádkách a na ruderalizovaných stanovištích. Pochází z evropského a afrického Středozeří (Slavík 1997 b, c) a je u nás pravěkým archeofytem snad rovněž od neolitu (Pyšek et al. 2002), avšak archeologickými nálezy je zatím v ČR doložen od doby hradištní. V sousedních zemích – např. v Porýní, je znám od doby římské (Knörzer 1970), z téhož období i v Maďarsku (Hartyányi-Nováki 1975). Dosavadní archeobotanické nálezy ze středověkých Čech kvantitativně zdaleka nedosahují nálezů na severní Moravě a ve Slezsku, zejména v Opavě. V souvislosti s nálezem raně novověkých semen z poslední doby v Šumperku byly specifické ekologické nároky druhu již diskutovány (srov. Čulíková 2009c). Podle monografa českých druhů rodu *Geranium* B. Slavík (Slavík 1997b, c) je *G. dissectum* v současnosti rozšířeno kromě vyšších poloh a některých xerothermních stanovišť po celém území státu, avšak s rozdílnou frekvencí výskytu (viz fyto kartogram in Slavík 1997b). Mezi územími s hojným výskytem je na Moravě m.j. označena oblast mezi Olomoucí, Bruntálem a Opavou, přičemž pro Olomoucko byl tento plevel v 80. letech minulého století zařazen do kategorie „silně ohrožených druhů“ (viz Bednář, Deyl, Trávníček 1988). Příčinu mozaikovitého výskytu druhu B. Slavík (o. c.) spatřuje v jeho zvláštní citlivosti ke klimatickým a půdním faktorům. Charakterizuje jej jako „mírně teplomilnou rostlinu na půdách spíše čerstvě vlhkých, slabě kyselých až bazických, živinami středně bohatých, hlinitých.“. Podle Deyla (Deyl 1956: 216) druhu *G. dissectum* vyhovují půdy méně hnojené, zřejmě odpovídající středověkým poměrům na Opavsku. Slavík (1997c) upozorňuje na jedlé kulovité kořeny; tento fakt mohl v dávných dobách napomoci k rozšíření sekundárního areálu (užitkový druh?).

Donedávna (Moravec et al. 1983) byly *Geranium dissectum* spolu se zde přítomnými *Valerianella dentata* a *Galeopsis ladanum* pokládány za diagnostické druhy sv. *Sherardion* (plevelová společenstva obilovin v mírně teplých oblastech na půdách basemi mírně bohatých). Nověji (Chytrý – Tichý 2003) jsou u nás *G. dissectum* spolu s velmi bohatě zastoupeným rmenem rolním (*Anthemis arvensis*) řazeny mezi diagnostické druhy sv. *Aphanion* (acidofilní plevelová společenstva obilných kultur v chladnějších a vlhčích oblastech). Ze zde přítomných k nim patří: *Anagallis arvensis*, *Aphanes arvensis*, *Centaurea cyanus*, *Chenopodium album* agg., *Cirsium arvense*, *Fallopia convolvulus*, *Galeopsis tetrahit*, *Lamium purpureum*, *Lapsana communis*, *Myosotis arvensis*, *Polygonum aviculare* agg., *P. lapathifolium* s. l., *P. persicaria*, *Spergula arvensis* subsp. *arvensis*, *Stellaria media* agg., *Scleranthus annuus*, *Thlaspi arvense*. V minulosti tato společenstva doplňoval Bro-

mus secalinus. *Geranium dissectum* a *Valerianella dentata* se ve vzorcích objevovaly vždy současně.

Pravidelné a mnohdy početné zastoupení jmenovaných druhů v jámkách indikuje pro Opavsko v pozdním středověku nehojená pole s deficitem dusičnanů a fosforečnanů nebo úhory. Písčité půdy, m.j. na polích, indikují dále *Rumex acetosella* s. l. (kromě polí také louky, pastviny světlé lesy – v obou subspecích), *Linaria vulgaris*, *Gypsophila muralis*. *Gypsophila muralis*, provázející obiloviny i okopaniny, je v archeologické situaci v ČR zachycena poprvé. *Aphanes arvensis* (dnes v ČR ohrožený druh) roste na půdách písčitých, hlinitých i jílovitých. Typickým průvodcem obilí i okopanin na podzolovaných půdách je *Scleranthus annuus*.

Kolenec rolní pravý (*Spergula arvensis* subsp. *arvensis*) preferuje půdy písčité nebo písčitohlinité, kyselé; roste hlavně v jařinách (též v okopaninách, v kulturách se lnem, na úhorech, pastvinách, u cest apod.). Kromě nominální subspecie byl (v j. 505) zachycen vnitrodruhový taxon kolence s nápadně většími semeny (délka semen 2,0 – 2,1 mm) – cf. subsp. *maxima* (kolenec rolní největší). K přiřazení spíše k tomuto poddruhu než k plemenu „lnový“ (subsp. *linicola*) s hladkými černými semeny opravňují drobné hrbolky na jejich povrchu (pravděpodobně báze výrůstků). Zjevně provázel kulturu lnu, ve shodném vzorku byl len významně zastoupen (viz odstavec Olejníny). Archeobotanické nálezy subsp. *maxima* a subsp. *linicola* jsou v ČR vzácnosti: semena subsp. *sativa* a subsp. *maxima* (vedle nominální subspecie) zachytil F. Kühn (1981) z Opavy (minoritský klášter z 15. stol.). Subsp. *maxima* byla v posledních letech zaznamenána ve středověkých Českých Budějovicích (Pokorný et al. 2002), v raně novověkých Prachaticích (srov. Zezula et al. 2009) a v Telči. F. Dvořák (1990: 78) cituje z Kühnových nálezů jako doklad z minulosti pouze subsp. *sativa*. Všechny kolence byly pěstovány jako polní pícniny. Specifická společenstva linikolních plevelů na Opavsku ve středověku provázela *Agrostemma linicola*, patrně v doprovodu druhů *Galium spurium* a *Camelina microcarpa*.

V materiálu se opět vyskytla (podobně ve splaších z Dolního nám. – Čulíková 2009a) menší skupinka xerotermních druhů s vyššími půdními nároky (zmíněny výše jako vyhynulé, mizející a ohrožené): *Adonis aestivalis*, *Asperula arvensis*, *Bupleurum rotundifolium*, *Camelina microcarpa* s. l., *Nigella arvensis*. Dnes jsou zařazeny mezi diagnostické druhy basifilních společenstev plevelů z podsv. *Caucalidion lappulae* v teplejších a sušších oblastech. Podle nepatrného kvantitativního zastoupení (na rozdíl od výzkumů v Čechách) se pro Opavsko jeví jako pravděpodobnější příležitostný výskyt jednotlivých druhů na menších plochách v teplých létech než vývoj úplných společenstev. Mohly se objevovat společně s *Anagallis arvensis*, *Avena fatua*, *Calamintha acinos*, *Descurainia sophia*, *Fumaria officinalis* agg., *Lithospermum arvense*, *Medicago lupulina* s. l., *Neslia paniculata*, *Papaver argemone*, *P. rhoeas* a dalšími.

Žádný z herbářových dokladů vyhynulé *Asperula arvensis* z minulého století ve Slezském muzeu nepochází z Opavska. Na středověkých a raně novověkých archeologických lokalitách nedaleko Drúbežského trhu druh opakovaně zaznamenal E. Opravil (1993, 1996). Protože jde o plevel vázaný na vápnité půdy, nelze vyloučit, že výskyt ojedinělých plodů v sedimentu souvisel s dovozem plodin (z jižní Moravy?). Využití kořene coby zdroje barviva není příliš pravděpodobné.

Camelina microcarpa se mohla vyskytovat vedle kultur lnu i v ozimech, jařinách, popř. v okopaninách. Spolu s dalšími druhy jako např. (*Apera spica-venti*) signalizuje nejspíše řídké porosty obilovin.

Černucha rolní (*Nigella arvensis* – viz výše) je z opavských antropogenních sedimentů registrována poprvé (z Moravy jen ze Šlapanic z doby bronzové – Kühn 1978 a z Jihlavy ze středověku – Kühn 1991). Po 2. světové válce se vyskytovala na polích, úhorech a rumišťích v teplých oblastech roztroušeně, dnes velmi vzácně. *Adonis aestivalis* byl poprvé v opavských uloženinách zachycen ve splachové vrstvě tržistiště na Dolním nám. (Čulíková 2009a).

Za hlavní indikátor ozimů, zejména žita (avšak objevuje se i v jařinách), je pokládána z přítomných druhů chrpa modrák (*Centaurea cyanus*), zastoupená ve všech vzorcích; velmi vysokých hodnot dosahovala i v pylovém spektru (Jankovská 2006, msc.).

Možno konstatovat, že ozimé kultury jsou z opavského středověku indikovány větším počtem druhů než jařiny, i když mnohé patří mezi tzv. nevyhraněné (výskyt v jařinách a okopaninách není vyloučen zejména v dobách extenzivního hospodaření): *Adonis aestivalis*, *Aethusa cynapium*, *Anthemis arvensis*, *Apera spica-venti*, *Arenaria serpyllifolia* agg., *Barbarea vulgaris* s. l., *Camelina microcarpa* s. l., *Descurainia sophia*, *Fumaria officinalis* agg., *Galium aparine*, *Lamium purpureum*, *Lapsana communis*, *Lithospermum arvense*, *Lycopsis arvensis*, *Matricaria chamomilla*, *Myosotis arvensis*, *Neslia paniculata*, *Nigella arvensis*, *Papaver argemone*, *P. rhoeas*, *Plantago major* subsp. *major*, *Scleranthus annuus*, *Stellaria media* agg., *Thlaspi arvense*, *Vicia hirsuta*, *V. tetrasperma*, *Viola arvensis/tricolor*. Rovněž kookol a rdesno ptačí (*Polygonum aviculare* agg.) zaplevelují víc ozimy než jařiny.

9. rmen smradlavý (*Anthemis cotula*) – plody / fruits, měřítko / scale 1 mm

Pěstování jarních obilovin nasvědčují: *Anagallis arvensis*, *Avena fatua*, *Bupleurum rotundifolium*, *Galeopsis pubescens*, *G. tetrahit*, *Juncus bufonius*, *Polygonum aviculare* agg., *Setaria glauca*, *S. viridis* subsp. *viridis*, *Sinapis*

arvensis, *Spergula arvensis* subsp. *arvensis*, *Urtica dioica*. Jařiny patrně provázely merlíky a mléče (*Chenopodium* a *Sonchus*).

Vzhledem k množství nažek rmene rolního (*Anthemis arvensis*) se zdá jako nejpravděpodobnější jejich přísun do domácností s ozimem z vlhčích, živinami chudších půd; druh ale provází i zahradní kultury, úhory, okraje polních cest, rumišť, komposty. Spolu s ním v obilí i v okopaninách mohl růst nitrofilní *Anthemis cotula*, šířící se z polí do intravilánu sídel (návsí, paty zdí, okolí hospod, komposty, rumišť). Podle masivních nálezů nažek (obr. 9) v centru středověkého města zde býval hojný, zatímco dnes je nejen na Opavsku vzácný.

Rovněž bér sivý (*Setaria glauca*), dnes diagnostický druh plevelných společenstev v okopaninách (sv. *Panico-Setarion*) – viz níže, byl v minulosti na Opavsku obecně rozšířený. Jeho pravidelný výskyt ve vzorcích s větším obsahem prosa opravňuje k předpokladu, že ve středověku provázal především jeho kultury, podobně jako řepinka latnatá (*Neslia paniculata*) a případně i *Setaria italica* (viz odstavec obiloviny). Patrně se vyskytoval i v zelinářských kulturách (diagnostický druh sv. *Panico-Setarion*, asi společně

se *Setaria viridis* a *Valerianella dentata*) i na rumištích. Obilky béru sivého se mohly objevit i v domácnostech – v dobách nouze byl konzumován nebo používán jako zob pro ptáky. K zajímavým druhů z hlediska archeobotanického patří m. j. prlina rolní pravá (*Lycopsis arvensis* subsp. *arvensis*), provázející i řidší obiloviny, okopaniny, úhory. Do jímky se tvrdka (širí mravenci) mohla dostat spolu s ostatními plevelemi ozimého žita, případně z nedalekého rumiště. V archeologických objektech je vzácností (dosud ze středověkého Uherského Brodu – Opravil 1993 a středověké Čáslavi – Čulíková 2011).

Častý průvodce obilných kultur chundelka metlice (*Apera spica-venti*) je v archeologických situacích rovněž vzácná podobně jako *Gypsophila muralis*, *Sagina procumbens*, *Juncus bufonius*, *Plantago uliginosa*, *Potentilla norvegica*. V opavských objektech doposud byla registrována jen *P. norvegica*, a to z raného novověku (Opravil 1996). *Apera* (konstantní druh tř. *Secalietea*) je obecně rozšířeným plevem takřka všech kultur - nejčastěji v ozimé pšenice nebo v žitě - i ruderálem. *Gypsophila muralis* je pokládána za typickou rostlinu strniště, rozvíjí se po žních na podzim (podobně *Spergula arvensis* s. l., *Plantago major* subsp. *major* – Deyl 1956: 164). Provází i pastviny a vyskytuje se občas společně s *Juncus bufonius* a *Potentilla norvegica*, případně *Plantago uliginosa*, na obnažených vlhkých půdách – v periodických loužích na polích, na březích vodních nádrží i toků. *Sagina procumbens* provází vlhká pole, polní cesty, ale často i ruderalizovaná stanoviště v sídlištích (mohla růst ve spárách dláždění, při patách domů apod. v dosahu jímek). Pyl rodu *Sagina* potvrdila pylová analýza. Diaspory uvedených taxonů jsou velmi malých rozměrů, což je asi hlavním důvodem absence ve dřívě analyzovaných archeologických objektech. *Gypsophila muralis*, *Plantago uliginosa* a *Sagina procumbens* jsou pro ČR prvními doklady z minulosti.

2. Společenstva plevelů okopanin polí, zahrad (tř. *Chenopodietea*, ř. *Polygono-Chenopodietalia*)

Druhově chudší plevelová společenstva okopanin bývají ve srovnání s plevelemi segetálními zastoupena v antropogenních sedimentech vesměs méně průkazně, což platí i pro zkoumané jímky. Zvláště v dobách extenzivního hospodaření provázely tytéž druhy současně všechny kultury (na Opavsku hojně *Geranium dissectum*, *Setaria glauca*, *Anthemis arvensis*, *Fallopia convolvulus*, *Stellaria media* agg. aj. – viz výše), další skupina expandovala do kultur a na antropizovaná stanoviště vesnických i městských sídel (*Rumex crispus*, *Chaerophyllum aromaticum* aj.).

Masivně byly zastoupeny kakost dvousečný (*Geranium dissectum*), merlík bílý (*Chenopodium album* agg.) a bér sivý (*Setaria glauca*), *Stellaria media* agg. Pravidelně se objevovaly *Amaranthus lividus*, *Echinochloa crus-galli* a *Valerianella dentata*, vyskytla se *Setaria viridis*. Méně než na českých archeobotanických lokalitách (Most, Praha) byly zastoupeny významné druhy vystupující jako plevele a ruderály – merlík mnohosemenný (*Chenopodium polyspermum*) a m. zvrhlý (*Ch. hybridum* - Čulíková 1995).

Rekonstrukce společenstev přiřaditelných k jednotlivým současným svazům *Fumario-Euphorbion* (basifilní plevelová společenstva okopanin), *Panico-Setarion* (plevelová společenstva na písčitých půdách) a *Spergulo-Oxalidion* (acidofilní plevelová společenstva) je značně problematická - z diagnostických a konstantních druhů těchto syntaxonů byly registrovány: *Anagallis arvensis*, *Atriplex patula*, *Capsella bursa-pastoris*, *Chenopodium album* agg., *Ch. hybridum*, *Ch. polyspermum*, *Cirsium arvense*, *Echinochloa crus-galli*, *Euphorbia helioscopia*, *Fallopia convolvulus*, *Galeopsis bifida*, *G. ladanum*, *G. tetrahit*, *Galium aparine*, *Geranium dissectum*, *Lamium amplexicaule*, *L. purpureum*, *Lapsana communis*, *Mentha arvensis*, *Myosotis arvensis*, *Polygonum* cf. *amphibium*, *Plantago major* subsp.

major, *Poa annua* s. l., *P. aviculare* agg., *P. hydropiper*, *P. lapathifolium* subsp. *lapathifolium*, *Ranunculus repens*, *Setaria glauca*, *Solanum nigrum*, *Sonchus arvensis*, *S. asper*, *S. oleraceus*, *Spergula arvensis* subsp. *arvensis*, *Stachys annua*, *S. arvensis*, *S. palustris*, *Stellaria media* agg., *Taraxacum* sect. *Ruderalia*, *Thlaspi arvense*, *Trifolium repens*, *Viola arvensis*.

Tyto plevele na polích, v zahradách i na kypřených půdách v sídlišti asi provázely: *Aethusa cynapium*, *Amaranthus* cf. *lividus*, *Anthemis arvensis*, *A. cotula*, *Apera spica-venti*, *Artemisia vulgaris*, *Atriplex* cf. *prostrata*, *Chenopodium ficifolium*, *Convolvulus arvensis*, *Fumaria officinalis*, *Lycopsis arvensis*, *Polygonum persicaria*, *Setaria verticillata*, *Stachys arvensis*, *Urtica dioica*, *Valerianella dentata*.

Větším počtem druhů by byl dle současné klasifikace doložitelný sv. *Fumario-Euphorbion*, avšak masově zastoupený diagnostický druh *Geranium dissectum* mohl mít původ kromě zeleninových zahrad i v obilovinách – viz výše; relativně početné bylo *Solanum nigrum*, zaplevelující zahradní kultury i rumišť. Dostí početně a pravidelně byl zastoupen i laskavec blít (*Amaranthus lividus*), kdysi pěstovaný jako zelenina, později zaplevelující zeleninové záhony (největší koncentrace ve vrstvě s cibulovými semeny!). Z indikátorů společenstev sv. *Panico-Setarion* byla významně zastoupena *Setaria glauca*, objevovaly se *S. viridis*, *Echinochloa crus-galli* (*Herniaria glabra* prokázala pylová analýza – Jankovská 2006, msc.). Tytéž druhy (také *Setaria italica*) mohly provázet obiloviny, především proso, *Echinochloa* mohla proniknout do jímek spolu s importovanou rýží. Okopaniny na písčitých půdách patrně provázely *Scleranthus annuus* a zvláště hojný *Rumex acetosella* s. l.

Málo průkazná byla společenstva sv. *Spergulo-Oxalidion* na vápnem chudých půdách – z diagnostických byly spíše sporadicky zastoupeny *Spergula arvensis* subsp. *arvensis*, *Chenopodium polyspermum*, popř. *Stachys arvensis*; z konstantních druhů byly časté vedle *Chenopodium album* agg., *Fallopia convolvulus*, *Polygonum lapathifolium*, *Polygonum aviculare* agg., *Ranunculus repens*, popř. *Stellaria media* agg. s těžištěm výskytu v jiných společenstvech.

3. Jednoletá nitrofilní společenstva vyššího vzrůstu na zkypřených stanovištích v sídlišti (ř. *Sisymbrietalia*)

Mnohé z druhů jmenovaných v předchozím odstavci 2. lze předpokládat na ruderalizovaných plochách v jádru středověkého města a jeho sousedství.

Především rumišťe a skládky s odpadem organického původu, komposty v zákoutích dvorů a zahrad na sypkých sušších půdách pokrývaly hlavně jednoleté vyšší porosty s dominantními merlíky a lebedami ze sv. *Sisymbrium officinalis*, indikované zde z diagnostických a konstantních druhů *Atriplex* cf. *prostrata*, *Artemisia vulgaris*, *Ballota nigra* subsp. *nigra*, *Chenopodium album* agg., *Setaria verticillata*, *Sonchus oleraceus*. Dominantu v porostech představovalo kvantem semen zastoupené *Chenopodium album* agg. (ostatní sporadicky). Mezi průvodci možno předpokládat: *Anthemis cotula*, *Amaranthus lividus*, *Atriplex patula*, *Chenopodium murale* a *Ch. ficifolium*, *Ch. cf. viride*, *Bromus cf. mollis*, *Capsella bursa-pastoris*, *Descurainia sophia*, *Lepidium campestre*, *Nepeta cataria*, *Neslia paniculata*, *Papaver argemone*, *Polygonum persicaria*, *Rumex crispus*, *Sinapis arvensis*, *Sonchus asper*, *Stachys annua*, případně *Linaria vulgaris*.

4. Jednoleté porosty nižších terofyt na půdách obohacovaných splaškovými vodami

Jejich existenci mohou indikovat silně nitrofilními druhy *Malva neglecta*, *Urtica urens*, *U. dioica*, diagnostickými pro sv. *Malvion neglectae*. Donedávna (Moravec et al. 1983)

patřilo k diagnostickým z přítomných *Chenopodium murale*. Spolu s *Chenopodium cf. glaucum*, *Ch. cf. rubrum*, *Anthemis cotula*, *Atriplex cf. prostrata*, *Chenopodium ficifolium*, vyžadujícími rovněž vyšší obsah dusičnanů v půdě, signalizují potenciální přítomnost hnojště, močůvkových stružek nebo drůbežích dvorků uvnitř středověkého města. *Chenopodium glaucum* a *Ch. rubrum* jsou indikátory hypertrofických půd. Do společenstev tohoto svazu vstupuje i *Amaranthus lividus*.

5. Ruderální vegetace dvou- a víceletých bylin vyššího vzrůstu

Na skládkách odpadků, kompostech a smetištích trvalejšího charakteru na vlhčích stanovištích (např. podél hradebního příkopu, městské strouhy nebo řeky) byla především vyvinuta antropogenní společenstva dvou- a víceletých vysokých bylin sv. *Arction lappae*, indikovaná prostřednictvím diagnostických a konstantních druhů: *Achillea millefolium*, *Anthriscus sylvestris*, *Arctium* sp., *Artemisia vulgaris*, *Ballota nigra* subsp. *nigra*, *Leonurus cardiaca*, *Lamium album*, *Urtica dioica*, *Taraxacum officinale* sect. *Ruderalia*.; v průvodu lze předpokládat *Barbarea vulgaris* s. l., *Carduus* cf. *acanthoides*, *Cirsium arvense*, *C. cf. vulgare*, *Conium maculatum*, *Galium aparine*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Heraclium sphondylium* s. l., *Lapsana communis*, *Nepeta cataria*, *Rubus caesius*, *Rumex crispus*, *R. obtusifolius* s. l., *Verbena officinalis*. Častým průvodcem bývá také *Tanacetum vulgare* a na Opavsku do těchto společenstev vstupuje *Chaerophyllum aromaticum*. Pylová zrna typu *Arctium* zachytila V. Jankovská (2006, msc.).

Chaerophyllum aromaticum by mohlo signalizovat existence druhotných nitrofilních společenstev víceletých rostlin na vlhčích zastíněných stanovištích (v zahradách pod stromy, v sadech, na hřbitovech apod.) sv. *Aegopodium podagrariae* (diagnostický a konstantní druh). *Ch. aromaticum* je zde doloženo z minulosti v ČR poprvé. Dalšími diagnostickými druhy jsou dnes *Aegopodium podagraria*, *Heraclium sphondylium* s. l., *Galium aparine*, *Urtica dioica*, *Taraxacum officinale* sect. *Ruderalia*, dříve to byl *Anthriscus sylvestris* (Moravec et al. 1983). Na skládě porostů se mohly podílet *Artemisia vulgaris*, *Galeopsis tetrahit*, *Glechoma hederacea*, *Lamium album*, *Ranunculus repens*, *Rubus caesius*, popř. *Campanula rapunculoides*.

6. Ruderální, teplomilná, mírně nitrofilní vytrvalá společenstva (tř. *Artemisietea vulgaris*)

Byla indikována málo výrazně. Vývoj archeofytních teplomilných společenstev sv. *Onopordion acanthii* nelze prokázat; nízká frekvence ojedinělých diaspor nasvědčuje buďto občasnému výskytu několika z diagnostických (*Artemisia vulgaris*, *Hyoscyamus niger*, druhy rodu *Verbascum*) a průvodních druhů (*Achillea millefolium* agg., *Ballota nigra* subsp. *nigra*, *Carduus acanthoides*, *Cirsium vulgare*, *Nepeta cataria*, *Sambucus ebulus*) nebo jejich původu v jiných antropogenních cenózách.

Několik synantropních bylin indikuje porosty kolem komunikací (spíše vně hradeb) na osluněných stanovištích typu sv. *Dauco-Melilotion*. Z diagnostických a konstantních druhů jsou to: *Achillea millefolium* agg., *Artemisia vulgaris*, *Carduus acanthoides*, *Cirsium arvense*, *Daucus carota*, *Medicago lupulina*, *Melilotus officinalis*, k dominantním patří *Tussilago farfara*; pylem je doložené *Echium vulgare*. Mezi průvodci bývají *Cichorium intybus*, *Leontodon autumnalis*, *Tanacetum vulgare*, *Cerastium arvense*.

7. Druhotná (v sídlech), řídkěji přirozená (v aluviu) společenstva na zrašňovaných nebo sešlapávaných stanovištích tř. *Plantaginetea majoris*

Tato společenstva byla indikována vcelku jednoznačně. Na krátkodobě zaplavovaných nebo podmačených stanovištích se buďto v depresích kolem řeky a rybníků nebo i na vlh-

kých stanovištích ve městě projevila mírně nitrofilní společenstva sv. *Agropyro-Rumicion crispi* prostřednictvím diagnostických druhů: psinečku výběžkatého (*Agrostis stolonifera* + další podle zbytků nedeterminované trávy), zástupců rodu *Juncus* a *Mentha*, *Odontites vernus* s. l., *Plantago major* subsp. *major*, *Ranunculus repens*, *Rumex crispus*, *Taraxacum* sect. *Ruderalia*. Společenstva tohoto typu patrně provázela také nejpochetněji zastoupená ostřice, a sice o. zaječí – *Carex leporina*; indikačním druhem je *Hypericum tetrapterum*; mezi průvodci mohly být *Amaranthus lividus*, *Stellaria* cf. *alsine*, *Carex hirta* i *C. vulpina* agg. *Rumex crispus* patří k nejpravděpodobněji zastoupeným druhům rodu v antropogenních sedimentech. Determinace početných semen rodu sítina (*Juncus*), typického pro tato společenstva, není dosud rovněž ukončena (vyžadují analýzu s pomocí elektronového mikroskopu).

Potentilla supina, přítomná v sedimentech j. 505, byla druhem drúbežích trávníků, hlavně husích. Drúbeží trávníky provází rovněž *Verbena officinalis*, na podobných stanovištích se vyskytuje i *Carex hirta*.

Druhově chudá společenstva na sešlapávaných plochách v sídlech sv. *Polygonion avicularis* byla indikována diagnostickými a konstantními druhy *Polygonum aviculare* agg., *Plantago major* subsp. *major*, *Poa annua* s. l., *Taraxacum* sect. *Ruderalia*. Okraje sešlapávaných chodníků provázejí z přítomných *Achillea millefolium* agg., *Ranunculus repens*, *Glechoma hederacea*, *Arenaria serpyllifolia* agg., *Agrostis stolonifera*, *Leontodon autumnalis*, *Potentilla supina* s. l., *Sagina procumbens*, *Trifolium repens*, na vlhčích místech *Juncus bufonius* agg., *Plantago uliginosa*, na sušších stanovištích *Portulaca oleracea*, *Plantago lanceolata*, *Plantago major* subsp. *major*, *Scleranthus annuus*. *P. media* subsp. *media* a *P. lanceolata* prokázala souběžně pyloanalýza (Jankovská 2006, msc.). Přestože tato společenstva musela být na nedlážděných plochách (chodníky, ulice, dvory, tržiště, štěrbiny dlažeb) ve městě hodně rozšířená, masivně bylo zastoupeno jen *Polygonum aviculare* agg., a to hlavně v nižších vrstvách výplní jámeč, podobně jako *Ranunculus repens*. Ojedinelé se vyskytly nažky *Polygonum calcatum* (ze skupiny kolektivního druhu *P. aviculare* agg.), dobře snášejícího sešlap.

3.2.2. Poloruderální a přirozená vegetace

8. Antropicky ovlivňovaná lemová bylinná společenstva na březích vodních toků sv. *Senection fluviatilis*

Z diagnostických a konstantních druhů těchto společenstev byl masivněji zastoupen jen chmel (*Humulus lupulus* – užitkový druh), méně *Urtica dioica*, vyskytly se *Aegopodium podagraria*, *Galium aparine* a *Cuscuta europaea*. Mezi průvodci mohly být z přítomných *Angelica sylvestris* s. l., *Aethusa cynapium*, *Malachium aquaticum*, *Rubus caesius*, *Epilobium* cf. *hirsutum*, *Eupatorium cannabinum*, *Solanum dulcamara*. E. Opravil (1993) předpokládal častý výskyt těchto společenstev podél řek Opavy, Moravice, potoků i mlýnské strouhy, avšak v jámkách bývá jejich projev nevýrazný. Děhel lesní (*Angelica sylvestris* s. l.) je dosud v ČR vzácně doložena z minulosti z přirozených sedimentů (rašeliníště) a ze středověkých náplavů Vltavy na území Malé Strany (Čulíková 2010), v archeologickém objektu je zjištěna poprvé. Mohla sloužit jako léčivka, drogou byl kořen.

9. Ruderální až přirozená jednoletá nitrofilní vegetace obnažených břehů sv. *Bidention tripartiti*

Z diagnostických a konstantních druhů byly zjištěny: *Bidens cernua*, *B. tripartita*, *Chenopodium* cf. *rubrum*, *Lycopus europaeus*, *Oenanthe aquatica*, *Polygonum lapathifolium*,

Potentilla supina s. l., *Ranunculus sceleratus*, *Rorippa palustris*. Doprovod nejspíše tvořily *Chenopodium ficifolium*, *Malachium aquaticum*, další rdesna (*Polygonum amphibium*, *P. hydropiper*, *P. persicaria*), *Stellaria media* agg., místy *Alisma plantago-aquatica*, *Cyperus fuscus*. S výskytem těchto společenstev lze počítat hlavně na obnažených březích rybníků, tůní a nádrží, v náplavech v meandrujících úsecích toku Opavy, v zavodněných příkopech, přechodně v kalužinách na polích – na půdách obohacených dusíkem. Na zamokřených stanovištích – polích, cestách, obnažených dnech a březích se vyskytuje také jitrocel chudokvětý (*Plantago uliginosa*), jehož semena se spolu s diasporami řady mokřadních druhů vyskytla v dolních části výplně j. 500. Z archeologických situací dosud nebyl hlášen.

Travobylinná společenstva luk a pastvin, mezi a travnatých ploch ve městě

Zastoupení bylinných druhů luk a pastvin se projevilo méně výrazně. Složka planě rostoucích trav (*Gramineae*) je doložena zatím blíže neidentifikovanými obilkami a zejména pylem, i když ani pylové hodnoty *Poaceae* (kromě j. 505) nejsou vysoké (*Jankovská 2006, msc.*).

Větší počet bylinných indikátorů mezofilních až hygrofilních luk (tř. *Molinio-Arrhenatheretea*) byl registrován prostřednictvím makrozbytků ve spodních vrstvách j. 500 (pylové hodnoty bylinných zástupců byly rovněž nízké). Diaspory průvodců semixerotermních až xerotermmních travobylinných společenstev (tř. *Festuco-Brometea*) se objevily roztroušeně v minimálním zastoupení. Rostlinné zbytky ze sušších lučních biotopů přicházely do jámek s domovními odpadem v tomto případě vzácně.

10. Mezofilní a hygrofilní louky, pastviny (sv. *Arrhenatherion*, ? sv. *Cynosurion*, sv. *Alopecurion*, sv. *Calthion*, sv. *Molinion*)

Nejpočetněji zastoupenými lučními druhy (nad 100 diaspor) byly: *Carex pallescens*, *Juncus* sp. div., *Linum catharticum*, *Lychnis flos-cuculi*, *Potentilla erecta*, *Prunella vulgaris*, *Ranunculus acris* s. l., *R. repens*, *Scirpus sylvaticus*, *Stellaria graminea* (sv. *Molinion*). Převážně jde o druhy vlhkých až mokřých luk.

Podle předchozích analýz byly na středověkém Opavsku dosti rozšířené mezofilní ovsíkové louky (na čerstvě vlhkých stanovištích) sv. *Arrhenatherion*. Z nynějších diagnostických a konstantních druhů se rovněž podařilo zjistit skupinu zástupců: *Achillea millefolium* agg., *Campanula patula*, *Chrysanthemum leucanthemum*, *Daucus carota*, *Galium mollugo*, *Heracleum sphondylium* s. l., *Leontodon hispidus*, *Centaurea jacea* (pyl), *Plantago lanceolata*, *P. media* (pyl), *Ranunculus acris* s. l., *Rumex acetosa*, *Taraxacum officinale* agg., *Trifolium pratense* (pyl), *T. repens*, *Vicia cracca*. Mezi průvodci mohly být *Anthriscus sylvestris*, *Stellaria graminea*, *Prunella vulgaris*, *Hypericum perforatum*, *Ranunculus auricomus* agg.; v sušších travnatých porostech se mohly objevovat *Calamintha clinopodium*, *Potentilla argentea*. Jde o louky podmíněné obhospodařováním, především kosením. Představovaly zdroj píce a sena v blízkosti města. Údolní louky také provází *Primula elatior*, objevující se v antropogenních sedimentech velmi zřídka (z opavského středověku poprvé). Mezofytní porosty ovlivňované pastvou, případně sešlapávané trávníky ve městě (sv. *Cynosurion*) je obtížné prokázat, řada výše uvedených druhů je společná pro pastviny i louky (též *Trifolium* cf. *campestre*). K průvodním druhům pastvin patří *Agrostis stolonifera/tenuis*, *Achillea millefolium* agg., *Carum carvi*, *Cichorium intybus*, *Hypochaeris radicata*, *Leontodon autumnalis*, *L. hispidus*, *Medicago lupulina*, *Plantago major* subsp. *major*, *P. lanceolata*, *Poa annua* s. l., *Prunella vulgaris*, *Taraxacum* sect. *Ruderalia*, *Trifolium*

repens, *Veronica chamaedrys*, pylem byla doložena *Euphrasia* sp. Dosavadní ojedinělé archeobotanické nálezy *Hypochaeris radicata* v Čechách pocházejí z raného novověku. Z dřevin je významným pastvinným druhem jalovec obecný (*Juniperus communis* – viz výše).

Hygrofilní travinné porosty (ř. *Molinietalia*) jsou zastoupeny především diagnostickými i konstantními bylinnými druhy svazů *Alopecurion pratensis*, *Calthion* a *Molinion*. Pro sv. *Alopecurion* (vlhké louky na krátkodobě zaplavovaných nebo podmáčených stanovištích) to jsou: *Lychnis flos-cuculi*, *Ranunculus acris* s. l., *R. auricomus* agg., *R. repens*, *Rumex acetosa*, *Sanguisorba officinalis* (pyloanalyticky – Jankovská 2006, msc.), *Taraxacum officinale* sect. *Ruderalia*, k průvodcům patří *Glechoma hederacea*, *Potentilla reptans*, *Rumex crispus*, *R. obtusifolius* s. l.

Největším počtem diagnostických a konstantních druhů byl zastoupen sv. *Calthion*, sdružující louky s pcháči na půdách s trvale zvýšenou vlhkostí: *Alchemilla* sp. div. (pyl – Jankovská 2006, msc.), *Agrostis stolonifera*, *Angelica sylvestris* s. l., *Caltha palustris* s. l., *Carex hirta*, *Chaerophyllum hirsutum*, *Cirsium oleraceum*, *C. palustre*, *Filipendula ulmaria* subsp. *ulmaria*, druhy rodu *Juncus*, *Lychnis flos-cuculi*, *Myosotis palustris* agg., *Ranunculus acris* s. l., *R. auricomus* agg., *R. repens*, *Rumex acetosa*, *Scirpus sylvaticus*, *Valeriana dioica*, z mechů *Climacium dendroides*. Průvodci bývají *Hypericum tetrapterum*, *Betonica officinalis*, *Lythrum salicaria*, *Valeriana officinalis*. Je pravděpodobné, že tento svaz byl zastoupen v obou dnešních podsvazích, jejichž rozlišení nalezené diaspory neumožňují. Podsv. *Calthenion* zahrnuje sekané louky na střídavě mokřích stanovištích, při nepravidelném kosení přecházející v louky s dominantním tužebníkem *Filipendula ulmaria* (doložen současně pylem) - podsv. *Filipendulenion*. Kromě jmenovaných zástupců byly tyto louky indikovány dalšími druhy – *Carex acuta*, *C. flava* agg., *C. nigra*, *C. leporina*, *C. pallescens*, *Chaerophyllum hirsutum*, *Epilobium hirsutum*, *Linum catharticum*. Dominantní skřípina lesní (*Scirpus sylvaticus*) byla podobně jako rozmanité ostřice (*Carex* sp. div.) a *Stellaria graminea* zastoupena masově ve spodní vrstvě j. 500.

Sv. *Molinion* dnes sdružuje nehnojené střídavě vlhké louky. K diagnostickým a konstantním druhům (kromě mnohých společných se sv. *Alopecurion* a *Calthion*) patří *Betonica officinalis*, *Carex pallescens*, *Potentilla erecta*, *Centaurea jacea* s. l., *Sanguisorba officinalis* (poslední dva druhy doloženy pyloanalyticky). Průvodci bývají *Stellaria graminea*, *Linum catharticum* (velmi početné), *Hypericum tetrapterum*, *Lythrum salicaria*, druhy rodů sítina (*Juncus*), ostřice – např. *Carex acuta*, *C. tomentosa*, *Rumex acetosa*. Semena *Stellaria graminea* - průvodce vlhkých luk a pastvin, břehů vod a příkopů – jsou velmi častá v antropogenních sedimentech; zde byla zastoupena pravidelně ve všech vzorcích, bohatě pak spolu s dalšími indikátory vlhkých až mokřích luk taktéž ve spodní vrstvě j. 500. *Betonica officinalis*, indikující nepravidelné kosení a přechodné vysychání půd, bývá v archeologických objektech vzácná, z Opavy je zaznamenána poprvé.

II. Xerothermní a semixerothermní travobylinná společenstva tř. *Festuco-Brometea*

Byla indikována nevýrazně povětšinou jednotlivými roztroušenými diasporami několika druhů: *Anthemis tinctoria* s. l., *Clinopodium vulgare*, *Dianthus armeria*, *Origanum vulgare*, *Tunica prolifera*, *Pimpinella saxifraga* s. l., *Potentilla argentea*, *Silene* cf. *vulgaris*, *Trifolium* cf. *arvense*, příp. *Stachys annua*, *Arenaria serpyllifolia* agg., *Nigella arvensis* (poslední trojice s těžištěm výskytu na antropogenních stanovištích). Diaspory některých (většiny?) mohly proniknout do jímky se zbytky píce, v jiných případech mohlo jít o zbytky léčiva, koření (*Anthemis tinctoria* s. l. – též barvivo, *Origanum vulgare*, *Pimpinella saxifraga* s. l., *Potentilla argentea*), některé mohly být součástí porostu zádek i městských

hradeb (*Tunica prolifera*, *Arenaria serpyllifolia* agg.). *Tunica prolifera* roste v současnosti v nejteplejších oblastech státu v povodí větších řek (na suchých stráních, kamenitých mezech aj.). V archeologických objektech je vzácná – je známa jen z raně středověké Malé Strany, z opavské minulosti je zaznamenána poprvé. Na chudých půdách v travnatých porostech, na mezích i na vřesovištích roste zde zachycený *Dianthus deltoides*. Příbuzný *Dianthus armeria* provází světlé lesy, lesní okraje a křoviny, lemy cest. Dnes se vyskytuje roztroušeně v teplejších územích (někdy jen v jednotlivých exemplářích a přechodně – v ČR v kategorii „taxon vyžadující pozornost“). Podle archeologických nálezů byl v minulosti na Opavsku rozšířen mnohem více než v současnosti, v nižších vrstvách j. 500 se vyskytlo více jeho semen, výše roztroušeně.

12. Společenstva rákosin a vysokých ostřic – tř. *Phragmiti-Magnocaricetea*

Vývoj těchto společenstev je vázán na podmáčené a po většinu roku zaplavené plochy v údolní nivě. Rákos a ostřice byly patrně využívány jako stelivo. Společenstva rákosin stojatých vod sv. *Phragmition communis* a eutrofní vegetace bahnitých stanovišť sv. *Oenanthion aquaticae* byla nejspíše rozvinuta v úsecích meandrující řeky, na březích rybníků, tůní, v trvale zamokřených příkopech. Z diagnostických a konstantních druhů byly indikovány jen orobincem *Typha angustifolia/latifolia* (prokázán současně pyloanalyticky – Jankovská 2006, msc.), *Alisma plantago-aquatica*, *Oenanthe aquatica* a *Eleocharis palustris* agg.; mezi průvodci bývají časté *Lycopus europaeus*, *Lythrum salicaria*, *Polygonum minus*, *Potentilla erecta*, *Stachys palustris*. Také řada ostřic vysokého vzrůstu provázela buď rákosiny nebo vytvářela samostatná společenstva (ř. *Magnocaricetalia*) – *Carex acuta*, *C. elongata*, *C. flava* agg. (louky, luční prameniště, břehy nádrží), *C. nigra*, *C. otrubae*, *C. pseudocyperus*, *C. vesicaria*, *C. cf. vulpina*. Největší množství zbytků ostřic bylo koncentrováno ve spodní vrstvě j. 500. Bahnitě břehy (i tekoucích vod) porůstají blatouch (*Caltha palustris*), *Hypericum tetrapterum*, *Ranunculus flammula*, *Scirpus sylvaticus*, *Solanum dulcamara*. Ve spodních vrstvách jímky 500 se objevil dnes v ČR silně ohrožený teplomilný subhalofilní druh skřípince Tabernaemontanův (*Schoenoplectus tabernaemontani*), který se v okolí středověké Opavy mohl vyskytovat v nivních depresích, v lučním prameništi apod. V pylovém spektru šachorovité (*Cyperaceae*) překvapivě nejsou zastoupeny. Jedním z možných vysvětlení by mohla být sedimentace v období zralosti plodů.

13. Společenstva lužních lesů sv. *Alno-Ulmion*

Zbytky lužních lesů zaplavovaných a podmáčených poloh, jejichž existenci v údolní nivě řeky Opavy pro středověk a raný novověk opakovaně prokázal Opravil (srov. Opravil 1996), není analýza makrozbytků z jímek schopna pro nejbližší okolí města potvrdit jednoznačně, přestože většina z diagnostických dřevin – olše lepkavá (*Alnus glutinosa*), jasan ztepilý (*Fraxinus excelsior*), jilm (*Ulmus* sp.) byla doložena dřevem, kalina obecná (*Viburnum opulus*) dřevem i semeny a střemcha (*Prunus padus* subsp. *padus*) a ježiník (*Rubus caesius*) diasporami. Z dřevinných zástupců byl přítomen (dřevo – zřejmě taktéž užitkové) rovněž dub letní (*Quercus robur*). Pylové hodnoty dřevin jsou však v příslušných jímkách buďto velmi nízké (*Alnus*) nebo (u většiny – *Fraxinus*, *Ulmus*, *Quercus*) nebyl pyl registrován vůbec. Zbytky zástupců bylinného a keřového patra *Anthriscus sylvestris*, *Galium aparine*, *Glechoma hederacea*, *Humulus lupulus*, *Frangula alnus*, *Primula elatior*, *Ranunculus repens*, *Sambucus nigra*, *Urtica dioica* mohly mít původ také v jiných porostech – především bažinných olšin (sv. *Urtica glutinosae*) a křovitých vrbin i v lužních a ostřicových (z ostřic např. *Carex acuta*, *C. elongata*, *C. pseudocyperus*, *C. sylvatica*, *C. vesicaria*). V opavských objektech pravidelně zastoupená střemcha je sice indikátorem lužních

lesů, ale i průvodcem vlhkých lesních pláštů a křovin; podobně kalina provází i jiné listnaté lesy než lužní a také křovinaté stráně (sv. *Prunion spinosae*).

14. Dubohabrové háje, bučiny, suťové lesy svazů *Carpinion betuli*, *Fagion*, *Tilio-Acerion*
Především z lesů těchto cenotaxonů pochází většina dřevin využitelných stavebnictvím, dřevozpracujícími řemesly aj. Větší vzdálenosti mezi lesními porosty a městem signalizuje absence pylu většiny jejich základních dřevin – buk (*Fagus*) byl zastoupen pouze jedním pylovým zrnem v jediné jímce (505), lípa (*Tilia* sp.) byla zachycena v nižších hodnotách ve dvou jímkách (504, 500), dub (*Quercus* sp.), habr (*Carpinus betulus*), javor (*Acer pseudo-platanus/platanoides*), bříza (*Betula pendula*) doložené dřevem, se nevyskytly v pylovém spektru vůbec. Smíšené doubravy provázely i jehličnany – jedle (*Abies alba*), borovice (*Pinus sylvestris*) a smrk (*Picea abies*). Např. borovice, doložená ve všech jímkách vyššími hodnotami pylu, nebyla přítomna mezi zbytky dřeva. Dubohabrové a dubolipové háje provází zde peckami zastoupená třešeň ptačí (*Cerasus avium*), z bylin méně obvyklých v archeologických situacích zde lze počítat s výskytem *Campanula rapunculoides*, *Primula veris* nebo *P. elatior*.

15. Společenstva křovin, lesních lemů, pláštů a pasek – ř. *Prunetalia*, ř. *Sambucetalia*, tř. *Epilobietea angustifolii*

Společenstva těchto typů jsou v jímkách reprezentována značně nepravidelně prostřednictvím sbíraných užitkových rostlin – ovocných a léčivých, případně druhy spolu s užitkovými do jímek zavlečenými. Z dřevin s uplatněním v domácnostech byly přítomny *Betula pendula*, *Corylus avellana*, *Prunus padus* subsp. *padus*, *P. spinosa*, *Rosa* sp. div., *Rubus idaeus*, *R. fruticosus* agg., *Sambucus nigra*. Na pasekách, indikovaných pylem vrbky (*Chamerion angustifolium* – *Jankovská 2006, msc.*), mohly být sbírány *Fragaria vesca*, *Rubus idaeus*, *Hypericum perforatum*. Na pasekách a v lesních lemech se z léčivek objevuje *Tanacetum vulgare*, na vlhkých stanovištích *Eupatorium cannabinum*, *Sambucus ebulus*. Mohly odsud pocházet *Agrostis tenuis*, *Carex pilulifera*. *Torilis japonica*, v archeologických situacích vzácná, provází mj. ruderalizovaná lesní pláště. Na skladbě křovin se mohl podílet jalovec (*Juniperus communis*), bříza (*Betula pendula*) nebo jeřáb (*Sorbus* sp. – dřevo). K průvodcům lesních lemů patří z bylin *Anthriscus sylvestris*, *Rumex acetosella* s. l.; na suchých teplejších stanovištích se mohly v lesních lemech objevovat *Dianthus armeria*, *Pimpinella saxifraga* s. l., *Potentilla argentea*, *Viola canina*, na písčitých substrátech i vřes (*Calluna vulgaris*) – zastoupený ve značných hodnotách pylem – *Jankovská o. c.*

4. Rostlinné zbytky v jímce 500 – srovnání vrstev

V rámci zkoumané trojice byla na rostlinné zbytky nejbohatší jímka 500.

Všechny vrstvy jímky obsahovaly množství makrozbytků rostlinného původu, avšak evidentní je rozdíl v druhové skladbě mezi spodní vrstvou 161 a výše ležícími vrstvami 141 (u této vrstvy analyzovány báze + povrch) a 134. Zatímco ve spodní vrstvě byly masově zastoupeny druhy vlhkých až mokrých luk a porostů rákosin a ostřic (*Carex* sp. div., *Juncus* sp. div., *Scirpus sylvaticus*), ve vyšších vrstvách byly tyto druhy zastoupeny slabě až mizivě; ve spektru vrstev 141 a 134 převládaly druhy užitkové a některé z průvodních plevelů. Vypadá to tedy, že na samém počátku funkce odpadní jímky se v ní ocitly zbytky steliva nebo hnoje, případně píce, za nimiž následoval kuchyňský odpad včetně koření a osiva některých druhů zeleniny.

Podobně se projeví některé z polních plevelů: zatímco u kakostu dvousečného (*Geranium dissectum*) bylo ve vrstvě 161 zaznamenáno pouhých 5 semen a ve vyšších vrstvách množství stoupalo až ke 20 000, segetální plevele koukol (*Agrostemma githago*) a chrpa modrák (*Centaurea cyanus*) byly masově zastoupeny v nejnižší vrstvě, ve vyšších vrstvách výplně pak koncentrace jejich diaspor prudce klesala. Obdobně početně byly v sedimentu při dně zastoupeny i oba druhy rmene (*Anthemis cotula* a *A. arvensis*). První z nich, ve 20. stol. považovaný za tzv. návesní druh, roste i jako plevel na polích, druhý má v polních kulturách všeho druhu těžiště výskytu. Zdá se proto pravděpodobné, že názky rmenů měly původ v kulturách obilnin a na dně jímky se vedle zbytků hnoje a píce ocitla i zadina po čištění obilí, jedovatá pro drůbež a dobytek.

Z archeobotanického hlediska vzácně pěstované druhy včetně importů – pepř, rýže, černucha setá/damascenská, kmín, cibule, petržel byly zaznamenány pouze ve vrstvě 141, některé z nich i ve vyšší vrstvě 134, ve spodní vrstvě se neobjevily vůbec. Mezi bází a povrchem vrstvy 141 (250 cm) nebyl ve výskytu těchto ani dalších pěstovaných druhů průkazný rozdíl. Silně zastoupené ovoce užitkové s drobnými diasporami – jahodník, maliník, ostružiník, borůvka a z importů fíkovník smokvoň - sice byly přítomny ve všech vrstvách, avšak jejich kvantitativní zastoupení je ve spodní vrstvě vesměs o jeden řád nižší než ve vrstvě 141.

Pokud se diaspor trávy (*Gramineae*) a druhů mokřadních, zejména ostřic, vyskytovaly výše než ve vrstvě 161, pak pouze jednotlivě.

Prudce klesající zastoupení zbytků planě rostoucích druhů směrem k povrchu jímky a naopak vzrůstající podíl sbíraných a hlavně pěstovaných plodin vcelku jednoznačně vypovídá o zaplňování jímky převážně kuchyňským a jiným odpadem z domácnosti (včetně fekálií?) po většinu doby jejího užívání. Spektrum druhů ruderalních, které patrně byly součástí vegetace přímo ve městě, včetně okolí jímky, se v průběhu profilu významněji nemění, z čehož možno usuzovat na nepodstatné změny lokální vegetace a z nich vyplývající nepříliš dlouhé období zaplňování jímky.

Pozn.:

Paralelně s determinací makrozbytků z trojice jímek (500, 504, 505) jsme obdrželi k determinaci tři z bohatého souboru dřevěných artefaktů, vyzdvižených z týchž objektů: dvě lžice (*Abies alba*, *Acer* sp.), miska trojdílná (z kořene blíže nedeterminovaného listnáče).

5. Závěr

Přestože Opava patří mezi první města v ČR, kde se archeobotanické rozborů staly nedílnou a respektovanou součástí záchranných archeologických akcí, nejnovější průzkumy odpadních jímek z Drůbežního trhu prokázaly nepochybný přínos pokračující mezioborové spolupráce. Ta je nyní doplňována o výsledky pylových analýz. I když by se mohlo zdát, že středověký sortiment užitkových rostlin i jejich průvodních plevelů je v současnosti v českých zemích již dostatečně znám a rekonstruován, archeobotanické nálezy z první trojice jímek, datovaných bezpečně do 15. století, znamenají jeho rozšíření o druhy nikoli zanedbatelného významu z hlediska nejen regionálního, ale i v rámci českých zemí.

Kolekce více než 250 taxonů zachycených uvnitř městského jádra vypovídá o pestrosti porostů v intravilánu i za hradbami pozdně středověkého města.

Z domácích pěstovaných polních plodin byly opět ve velkém množství zjištěny kromě obvyklého prosa a ostatních základních obilovin pohanka (*Fagopyrum esculentum*) a mák (*Papaver somniferum*). Nejen semena lnu (*Linum usitatissimum*), ale zvláště průvodních

linikolních plevelů, potvrdila kultury lnu na Opavsku. Na polích se pěstovaly také košťáloviny (*Brassica* cf. *oleracea*) a spíše v zahradách vedle kořenové a naťové zeleniny a rostlin kořeninových (kopr, koriandr, libeček) už i cibule (*Allium cepa*) a také saturejka (*Satureja hortensis*). Méně běžné nálezy mezi domácími pěstovanými plodinami představuje černohořčice (*Brassica nigra*). Bez zajímavosti není presence většího počtu obilek běru italského (*Setaria italica*), bud' to samostatně pěstovaného nebo provázejícího kulturu prosa.

Výhodná poloha města na důležité obchodní cestě SJ směrem umožňovala dovoz jižních a orientálních plodin (rýže, fiků, rozinek, pepře, koriandru, patrně černuchy a saturejky). Zboží cizí provenience je jedním z dokladů vyššího společenského postavení měšťanů, jejichž domácím odpadem byly jímky zaplněny. Exotické koření včetně pepře náleželo k cennému zboží ještě dlouho v novověku. Pepř z Drůbežního trhu z 15. stol. představuje první středověký doklad jeho používání v Česku, navíc v mimořádném kvantitativním zastoupení (nikoli jen jednotlivá zatoulaná semena, která jsou k dispozici z českého raného novověku). V archeologické situaci je také mimořádné množství domácího koření – kmínu. Archeobotanické nálezy rýže dosud v ČR patřily k ojedinělým v raně novověkých sedimentech; rýže v jímkách na Drůbežím trhu je nejstarším nálezem v Opavě, druhým ze středověku na Moravě a ve Slezsku a pravděpodobně i v ČR. Pepř, kmín, rýže a většina zbytků dalších méně obvyklých užitkových bylin včetně osiva zeleniny byly koncentrovány v jímce 500.

Saturejka a patrně černucha (*Nigella damascena/sativa*) rozmnožily opavský středověký sortiment koření a pěstovaných léčivek. Plody saturejky jsou prvním jednoznačným důkazem její znalosti v českém středověku. Semena černuchy, ať už kterékoli z pěstované dvojice, jsou vůbec prvním nálezem z české minulosti. Okrasná i léčivá *Nigella damascena* není dosud známa z archeologických situací ani v sousedních zemích. *Nigella sativa* je jako koření a léčivo doložena ve střední Evropě z Německa od pozdní doby železné.

Větší soubor semen cibule kuchyňské patří k výjimečným nálezům. I když z Opavy již byla zachycena ze 13. stol., Opava zůstává jednou z pouhých tří středověkých lokalit v ČR s touto plodinou.

Pozoruhodný je v minulosti Opavy opětovný výskyt plodu kotvice (*Trapa natans*), sbíraného užitkového druhu, zvaného vodní ořech. V antropogenních sedimentech v ČR byl zatím identifikován mimo Opavu jen ve středověké Ostravě (Zezula et al. 2009). V současnosti je řazen v tzv. červeném seznamu ČR do kategorie kriticky ohrožených taxonů.

Nepatrná semena borůvek a kvanta drobných diaspor dalších druhů sbíraného ovoce (jahodníku, maliníku, ostružníku ježiníku), vedle četných nažek fikovníku, nasvědčují fekální příměsi v obsahu jímek. Těžko vysvětlit cestu do jímek jiným způsobem (zpracování ovoce připadá v úvahu u větších diaspor – endokarpů peckového ovoce, zbytků jádřinců z jablek apod.). Tuto interpretaci podporuje presence vajíček parazitických červů (*Ascaris*, *Trichuris* aj. – viz Jankovská 2006, msc.).

Naprostá převaha synantropofytů nad proantropofyty a jejich silné kvantitativní zastoupení potvrzují rozrůzněnost ruderálních společenstev v rozšiřujícím se městě a poloruderálních biotopů za hradbami.

Nejreprezentativněji byla zastoupena, a jsou proto opět nejlépe rekonstruovatelná, plevelová společenstva s přímou vazbou na pěstované plodiny.

Především diaspor polních plevelů (segetálních a limikolních), v současnosti v ČR včetně Opavska ohrožených nebo pokládaných za vyhynulé (*Agrostemma githago*, *A. linicola*, *Asperula arvensis*) a na pokraji vyhnutí (*Adonis aestivalis*, *Aphanes arvensis*, *Anthemis cotula*, *Bromus secalinus*, *Bupleurum rotundifolium*, *Nigella arvensis*, *Spergula arvensis*

subsp. *maxima*), dokumentují ve středověku i na Opavsku (mezofytikum) diversitu plevelových společenstev, s jakou se dnes v českých zemích nesetkáme. Tehdejší plevelové cenózy se od současných lišily jak po stránce kvalitativní, tak kvantitativní: jako dominantní segetální plevely byly v jámkách potvrzeny *Geranium dissectum* (dnes na Opavsku vzácně) a *Agrostemma githago* (v posledních desíletích druh na Opavsku nezaznamenaný). Jednotlivými diasporami byly doloženy ostatní jmenované druhy, které se v posledních letech na Opavsku rovněž neobjevují; chybí zde dnes kultury lnu. V současnosti v ČR kriticky ohrožená *Nigella arvensis* je jedním ze zajímavých teplomilnějších druhů, zaznamenaných v opavských středověkých sedimentech poprvé (viz seznam níže).

Výrazně byla zastoupena společenstva luk a pastvin, a to zejména vlhkých a mokřých. Určit původ diaspor některých zástupců přirozených stanovišť s minimálním zastoupením v jámkách (1 – 2 diaspor – např. *Primula elatior*) uvnitř středověkého historického jádra je mnohdy nesnadné: cesta zbytků proantropofytů bez jednoznačného využití do jímek je obvykle vysvětlována dopravou krmiva a steliva pro zvířectvo a zejména drůbež ve městě chované.

Díky dokonalejší metodě plavení na jemných sítích byly zachyceny diaspor menší než 1mm (*Juncus* sp. div., *Sagina procumbens*, *Gypsophila muralis*, *Lythrum salicaria*, *Cerastium* sp. div., *Capsella bursa-pastoris*, *Plantago uliginosa* aj.).

Potvrzena byla řada druhů (přes 20) v archeologických objektech v ČR ojedinělých, identifikovaných poprvé ze středověké Opavy ve splaších na tržišti na Dolním nám. (Čulíková 2009a) – např. *Dianthus armeria* (doklad z minulosti Moravy a Slezska mimo Opavu chybí), *Camelina microcarpa* s. l. (na Moravě a ve Slezsku dosud z minulosti jen z Mikulčic), mák polní (*Papaver argemone*) a rukev bažinná (*Rorippa palustris*) byly doloženy na Moravě v archeologických situacích jen ze středověké Jihlavy.

Dosavadní nálezový soubor ze středověké Opavy byl prostřednictvím kolekce makrozbytků z Drůbežního trhu rozšířen (kromě plodin cizí proveniencie či do českých zemí introdukovaných rostlin) o další více než tři desítky planě rostoucích taxonů včetně zástupců přirozených společenstev (záměrný sběr, náhodná příměs plodin?): cf. *Actaea spicata*, cf. *Agrostis tenuis*, *A. stolonifera*, *Amaranthus* cf. *lividus*, *Angelica sylvestris* s. l., *Apera spica-venti*, *Arctium minus/tomentosum*, *Bromus* cf. *mollis*, *Campanula patula*, *Chaerophyllum aromaticum*, *Chenopodium rubrum*, *Cuscuta* cf. *europaea*, *Geum urbanum*, *Gypsophila muralis*, *Hypericum maculatum*, *Hypochaeris radicata*, *Libanotis pyrenaica*, *Lycopsis arvensis*, *Matricaria chamomilla*, *Medicago lupulina*, *Myosotis palustris*, *Malachium aquaticum*, *Nigella arvensis*, *Origanum vulgare*, *Plantago uliginosa*, *Primula elatior* (dříve jen *P. veris* s. l. – Opravil 1993), *Ranunculus auricomus* agg., *Sagina procumbens*, *Schoenoplectus tabernaemontani*, *Scrophularia nodosa*, *Tanacetum vulgare*, *Thymus* cf. *pulegioides*, *Tunica prolifera*, *Tussilago farfara*, *Verbascum* sp., *Veronica chamaedrys*, *Vicia cracca*.

Jde o druhy v archeologických situacích řídké až vzácné: *Actaea spicata* kromě aluviálních náplavů Moravy v Olomouci (Otruba 1927) není hlášena z antropogenních sedimentů v ČR; *Geum urbanum* z Opavy až ze 17./18. stol. (Opravil 1986); *Lycopsis arvensis* dosud zachycena v ČR jen ve středověkém Uherském Brodě (Opravil 1993) a nověji v Čáslavi (Čulíková 2011); *Hypochaeris radicata*, *Matricaria chamomilla*, *Nigella arvensis*, *Tunica prolifera* a *Verbascum* sp. nejsou doloženy v archeologických objektech na Moravě a ve Slezsku (*Verbascum* - chybí publikovaný údaj v ČR).

Diaspor *Chaerophyllum aromaticum*, *Gypsophila muralis*, *Sagina procumbens*, *Plantago uliginosa* jsou prvními doklady z minulosti v antropogenních sedimentech v českých

zemích, *Angelica sylvestris* s. l. byla zatím publikována jen ze středověkých náplavů Vltavy na Malé Straně (Čulíková 2010).

Mizející linikolní plevele *Agrostemma linicola* a *Spergula arvensis* subsp. *maxima* a byly prokázány prostřednictvím subfosilních semen v ČR z Opavy jen jednou (15. stol. – Kühn 1981a). *Agrostemma linicola* není zatím známa mimo Opavu z jiné archeobotanické lokality v ČR. *Spergula a.* subsp. *maxima* byla zachycena v posledních letech v jižních Čechách (srov. Zezula et al. 2009).

Nálezový soubor z první trojice jímek je natolik rozsáhlý (více než 100 000 diaspor + zlomky plodů, semen a vegetativních orgánů) a druhově bohatý (250 – 290 taxonů bylin, přes 30 druhů dřevin, mechy), že postupné archeobotanické zpracování série jímek z Drůbežského trhu se projevilo jako výhoda. Umožnilo nejen zaměřit pozornost na taxony s prvním nebo vzácným výskytem v archeologických situacích v ČR včetně importů, ale i srovnání druhových spekter v jednotlivých vrstvách výplní jímek, což by zpracování několiknásobně větší kolekce patrně nedovolovalo.

S ohledem na rozdílnou produkci diaspor, resistenční schopnosti diaspor jednotlivých druhů a další faktory, uplatňující se během fosilizace v sedimentu, je třeba kvantitativní údaje (o počtech zachycených makrozbytků) chápat jako orientační.

Děkuji Mgr. M. Kiečoňovi a Mgr. M. Zezulovi za bezchybný odběr materiálu k analýzám.

RNDr. J. Dudovi, CSc. patří mé poděkování za obětavou determinaci mechů. RNDr. Vlastě Jankovské, CSc. děkuji za poskytnutí pyloanalytických dat. Prof. RNDr. Františku Krauhulcovi, CSc. děkuji za přečtení textu a podnětné připomínky.

Citovaná literatura:

Baťa, L. – Sýkora, L. 1945: Užité rostliny ve starověku, Praha, 297 s.

Bednář, V. – Deyl Č. – Trávníček, B. 1988: Vyhynulé a ohrožené taxony vyšších rostlin Olomoucka, Acta Univ. Palackianae Fac. Rerum Natur. 93, Biologia Olomouc 28, 27–40.

Čížek, K. 1994: Křišťan z Prachatic a jeho dílo z hlediska botaniky. In: Sborník Západočeského Muzea v Plzni (Příroda) 90, 1–39.

Čulíková, V. 1995: Rekonstruktion der synanthropen Vegetation des mittelalterlichen Most, Památky archeologické 86, 83–131.

- 1998: Výsledky analýzy rostlinných makrozbytků z lokality Praha 1 - Malá Strana, Tržiště čp. 259/III (Hartigovský palác), Archaeologica Pragensia 14, 291–316.

- 2001: Rostlinné makrozbytky z lokality Praha 1 - Malá Strana, Malostranské nám. čp. 258/III (Lichtenštejnský palác). In: Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 137–166.

- 2007: Zpráva o prvním archeobotanickém nálezu líčidla amerického (*Phytolacca americana* L.) ve střední Evropě a o dalších druzích užitečných rostlin z Prahy-Hradčan, Archeologické rozhledy 59, 353–370.

- 2008: Ovoce, koření a léčiva z raně novověké jímký hradčanského špitálu, Archeologické rozhledy 60, 229–260.

- 2009a: Rostlinné makrozbytky z archeologického výzkumu středověké Opavy - Dolního náměstí v r. 2003, Časopis Slezského muzea, ser. A, 215–238.

- 2009b: Onion, garlic and chives in the archaeological finds within the territory of the Czech Republic. In: Sborník k životnímu jubileu Jana Klápště – v tisku.

- 2009c: Makrozbytky rostlinného původu z raně novověké výplně městského příkopu v Šumperku, Studies in Post-Medieval Archeology 3, Praha, 161–194.

- 2010: Středověká údolní niva Vltavy v Praze na Malé Straně (Valdštejská čp. 154/III, Kolovratský palác), *Archeologické rozhledy* 62, 72–116.
- 2010: Rostlinné zbytky jedním z pramenů pro interpretaci čáslavského středověkého objektu, *Forum urbes medii aevi* VI, Brno, 276–303 – v tisku.
- Hegi, G. 1912: Nigella. In: Illustrierte Flora von Mitteleuropa III, Wien, s. 474.*
- Holý, F. 1972: Archeokarpologický výzkum synantropní květeny středověké tvrže v Chodově, Praha 4, Časopis Národního muzea, odd. přírodověd. 141, 18–27.*
- Chrtková, A. 1988: Nigella. In: Hejný, S. et Slavík B., /eds./: Květena České socialistické republiky 1, 380.*
- Holub, J. – Procházka, F. 2000: Red List of vascular plants of the Czech Republic, Preslia 72, 187–230.*
- Hrouda, L. 2002: Nigella. In: Kubát et al.: Klíč ke květeně České republiky, Praha, s. 111.*
- Jankovská, V. 2004, msc.: Výsledky pylové analýzy čtyř vzorků z lokality Opava - Dolní náměstí, akce 27/03. Depon. in: Národní památkový ústav Ostrava, archeologické pracoviště Opava.*
- 2006, msc.: Tabule absolutních hodnot pylových zrn, spór a dalších mikroskopických objektů z lokality Opava, Drůbeží trh. Depon. in: Národní památkový ústav Ostrava, archeologické pracoviště Opava.
- Jirásek, V. 1958: Rostliny na našem stole, Praha, 625 s.*
- Kavina, K. 1951: Speciální botanika zemědělská. Rostliny prvoobalné. Ed. 2., Praha.*
- Kiecoň, M. – Zezula, M. 2007, msc.: Opava – Drůbeží trh, akce NPÚ Ostrava: 50/05 – Zpráva o archeologickém výzkumu. Depon. in: Národní památkový ústav Ostrava, archeologické pracoviště Opava .*
- Knapp, H. 2006: Nigella damascena L. in: Withalm, G. /ed./: Samenatlas, Teil 2: Ranunculaceae. Mitteilungen der Kommission für Quarterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, Band 15/2, 370–374.*
- Kočár, P. – Kočárová, R. – Kaštovský, J. 2006: Analýza rostlinných zbytků z vrcholné středověkého příkopu v Telči, Acta rerum naturalium 2, 1–8.*
- Kočár, P. – Jankovská, V. – Starec, P. – Huml, V. 2007a: Paleoetnobotanická analýza novověkého antropogenního sedimentu z Prahy, Melantrichovy ul. čp. 465-I. In: Ve službách archeologie 2/2007, Brno, 26–37.*
- Kočár, P. – Šívová, Z. – Kočárová, R. – Kyncl, T. 2007b: Environmental analyse of the content of a Renaissance cesspit from Malá Strana in Prague, Studies in Post-Medieval Archeology 2, 283–400.*
- Kočárová, R. – Kočár, P. 2004: Litovel. Nálezová zpráva o archeobotanickém výzkumu, ZIP o.p.s., Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, 1 – 24.*
- Kotrlé, I. 1990: Příspěvek k poznání pěstovaných obilnin a plevelů na Jihlavsku v 15. stol., Archaeologia iuvenis 1/0, 39–41.*
- Kubát, K. et al. 2002: Klíč ke květeně České republiky, Praha, 927 s.*
- Kühn, F. 1978a: Kolenec setý (Spergula arvensis subsp. sativa), Acta Universitatis Agriculturae (Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně), A 26, 115–119.*
- 1978b: Obilí z doby bronzové ze Šlapanic, Přehled výzkumů Archeol. Úst. Čs. Akad. Věd Brno, 1976, 31–33.
- 1981: Rozbory nálezů polních plodin, Přehled výzkumů Archeol. Úst. Čs. Akad. Věd Brno, 1981, 75–79.
- 1991: Nález semen ze středověké Jihlavy, se zvláštním zřetelem k peckám slív, Vlastivědný sborník Vysočiny - oddíl věd přírodních X, 17–36.
- Kybal, J. – Kaplická, J. 1988: Naše a cizí koření, Praha, 225 s.*

- Matthioli, P. O. 1596*: Herbář aneb bylinář. 2. vyd. Praha.
- Opravil, E. 1961*: Botanické nálezy z archeologického výzkumu středověku města Opavy (1350-1500), Přírodovědný časopis slezský 22/3, 361–366.
- 1963: Rostlinné nálezy z archeologického výzkumu středověké Opavy, prováděného v roce 1961, Časopis Slezského muzea (B), 12/1, 18–29.
  - 1965: Rostlinné nálezy z archeologického výzkumu středověké Opavy prováděného v roce 1962, Acta Musei Silesiae, series A, 14, 77–83.
  - 1969: Rostlinné nálezy z archeologického výzkumu středověké Opavy, prováděného v roce 1967, Časopis Slezského muzea (A), 18, 175–182.
  - 1974a: Zajímavý nález pochutin a drog z poč. 17. stol. z Uherského Brodu, Český lid 61, 220–225.
  - 1974b: Z historie pohanky, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 14, 51–55.
  - 1986: Archeobotanické nálezy z areálu Jaktářské brány v Opavě (býv. hotel Koruna), Časopis Slezského muzea (A), 35, 227–253.
  - 1990a: Archeobotanické nálezy z Kolářské ulice v Opavě, Archaeologia historica 15, 491–509.
  - 1990b: Die Vegetation in der jüngeren Burgwallzeit in Přerov, Časopis Slezského muzea (A) 39, 1–22.
  - 1993: Archeobotanické nálezy z Hrnčířské ulice v Opavě (hotel Orient - dostavba), Časopis Slezského muzea (A) 42, 193–214.
  - 1994: Výsledky archeobotanické analýzy z hradiska Chotěbuz – Podobora. In: Kouřil, P.: Slovanské osídlení českého Slezska, Brno – Český Těšín 1994, 160–163, 198–199.
  - 1995: Sortiment sběrného hospodářství v archeologických nálezech z historického jádra města Opavy. In: Sborník památkového ústavu v Ostravě 1995, 37–41.
  - 1996: Archeobotanické nálezy z historického jádra Opavy z výzkumné sezony 1993–1994, Časopis Slezského muzea (A) 45, 1–15.
  - 2000: Rostlinné makrozbytky z archeologických nálezů v Brně v České ulici. In: Mediaevalia archaeologica 2, Praha, 261–277.
  - 2002a: Makrozbytky rostlinného původu z Olomouce z Hrnčířské ulice, Časopis Slezského muzea (A) 51, 117–128.
  - 2002b: Novověké archeobotanické nálezy z Uherského Brodu, Slovácko 2001/43, 107–113.
- Otruba, J. 1927*: Příspěvek k poznání quartérní květeny v okolí Olomouce, Časopis Moravského Muzea 25 (1926/1927), 237–251.
- Pyšek, P. – Sádlo, J. – Mandák, B. (2002)*: Catalogue of alien plants of the Czech Republic, Preslia 74, 97–186.
- Rudolph, K. 1926*: Pollenanalytische Untersuchungen im thermophilen Florenggebiet Böhmens: Der „Kommerner“ See bei Brüx (Vorl. Mitt.), Ber. Deutsche Botanische Gesellschaft 44, 239–248.
- Rybniček, M. – Přemyslovská, E. 2007*: Drůbeží trh (50/05) – Opava, dendrochronologická analýza - závěrečná zpráva, msc. Depon. in: Národní památkový ústav Ostrava, archeologické pracoviště Opava.
- Slavík, B. 1997a*: *Carum carvi*. In: *Slavík, B. /ed./*: Květena České republiky 5, Praha, 318–319.
- 1997b : Verbreitung von *Geranium*-Arten (subgen. *Geranium*) in Tschechien, Preslia 68/4 (1996), 305–321.
  - 1997c: *Geranium dissectum* L. In: *Slavík, B. /ed./*: Květena České republiky 5, Praha, 210–211.

- Šourková, M. 1990: *Agrostemma*. In: Hejny, S. - Slavík B., /eds./: Květena České socialistické republiky 2, Praha, 160.
- Tempír, Z. 1974: Polní a zahradní plodiny v archeologických nálezech z Kozího Hrádku u Tábora (15. stol. n. l.), Vědecké práce Zemědělského muzea v Praze 14, 5–15.
- Vermeulen, N. 2004: Encyklopedie bylin a koření, Dobřejuvice, 320 s.
- Willerding, U. 2003: *Nigella sativa*. In: Benecke, N. – Donat, P. – Gringmuth-Dallmer, E.-Willerding, U. /eds./: Frühgeschichte der Landwirtschaft in Deutschland. Beitr. Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropa 14, Langenweissbach, 372 pp.
- Zelený, V. 1992: *Brassica nigra* – brukev černá. In: Hejny, S. - Slavík, B., /eds./: Květena České republiky 3, 207–208.
- Zezula, M. – Moravec, Z. – Kočár, P. – Šivová, Z. 2009: Archeologické výzkumy na Masarykově náměstí v Ostravě a jejich výpověď k vývoji, hmotné kultuře a životnímu prostředí města ve středověku a raném novověku. In: Ostrava – příspěvek k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 24, 538–608.

Summary

Věra Čulíková

Late medieval cesspits in Drůbeží trh (Poultry Market) in Opava: pepper, caraway, onion, devil-in-the-bush and other plants – (archaeological research in 2005)

Historical core of Opava ranks among the best explored archaeobotanical sites in the Czech Republic. Carpologic and partially xylotomic analyses of the filler of the first three medieval cesspits of total 16 ones in market Drůbeží trh follows the older studies of E. Opravil (1961, 1963, 1965, 1969, 1986, 1990a, 1993, 1996) and F. Kühn (Kühn 1981). More recently the runoff layers from the 13th century in the neighbouring Dolní náměstí have been evaluated from botanical point of view (Čulíková 2009a).

In total 8 samples from three cesspits (500, 504 – fig. 1, 505) situated in Drůbeží trh, archaeologically dated to the 15th century, were analysed. The volume of each sample was approximately 7.5 l. The material was floated through a 0.3 mm mesh sieve and dried at indoor temperature.

103,775 diaspores + 39,919 fragments of seeds and fruits in addition to fragments of wood, charcoal and animal remains were determined from the total volume of 60.3 l. The remains represented 250 – 290 taxa of herbs, more than 30 species of woody plants, and 10 moss species (refer to table 1). Cesspit Nr. 500 was the richest. Since 2004 the analyses of macroremains performed in Opava have been completed with pollen analyses. They are performed by V. Jankovská (Jankovská 2004, msc.; 2006, msc.)

Three quarters of all floated diaspores (over 79 thousand diaspores + 28 thousand fragments) belong to 11 species which are altogether characteristic for Opava medieval anthropogenous sediments. From cultivated ones it is buckwheat (*Fagopyrum vulgare*), field poppy (*Papaver somniferum*), apple-tree (*Malus domestica*) and imported fig-tree (*Ficus carica*); from gathered fruit plants it is strawberry (*Fragaria vesca*), raspberry (*Rubus idaeus*) and surprisingly dewberry (*Rubus caesius*); the remaining ones are weeds – cut-leaved geranium (*Geranium dissectum*), corn cockle (*Agrostemma githago*), white goose-foot (*Chenopodium album*) and glaucous panicum (*Setaria glauca*). *Geranium dissectum* - accompanying all the cultures, stubbles and rubbish heaps - was the most numerous (37,000 seeds) of all the present species.

Utility plants, namely cultivated and gathered ones, represented an important part within the species spectrum. The use of the separate taxa for various purposes (such as foodstuff, fruit, vegetable, spices, seasoning herbs, medicaments, and others) is shown in the first column of the mentioned table.

Cereals including millet represented the whole medieval assortment but their presence was sporadic. On the contrary, so far the richest archaeobotanical findings of buckwheat in the Czech Republic come from the Medieval Opava. Thousands of fragments of its pericarps testify, the same as the remnants of millet, its hulling in domestic manual stamps. In Czech lands buckwheat has been documented by its findings since the 12th century. The findings from Bohemia, including Prague, are sporadic. Buckwheat is looked at as the foodstuff of poorer people above all. From imported cereals it was rice (*Oryza sativa*), which was present in two cesspits (fig. 2). The oldest finds of rice, i.e. from the High Middle Ages, are rare in the Czech Republic for the present; more frequent finds are here from the Early Modern Period.

The *Setaria italica* was present in all the three cesspits – for the first time more frequently in the Czech Republic. In our territory it used to be a marginal crop-plant or weedy admixture of millet maybe since the Neolithic Age.

From oil plants it was only opium poppy (*Papaver somniferum*) that was wholesale represented. Common flax (*Linum usitatissimum*) and hemp (*Cannabis sativa*) appeared much less. Poppy was used mainly as seasoning for pastry, mashes, etc., as can be judged from the preserved whole seeds.

The flax culture in the Opava region was confirmed not only by flax seeds but mainly by the accompanying linicolous weeds (*Agrostemma linicola*, *Spergula arvensis* subsp. *maxima*). Both species, today vanishing, were documented in the Opava region for the second time (cf. Kühn 1981a); *Agrostemma linicola* is not known from any other archaeobotanical site in the Czech Republic. Big-seeded subspecies of *Spergula arvensis* could be used as oil plants as well. Also the oil plant *Brassica nigra* was documented. Sometimes even shell fruit (*Corylus avellana*, *Juglans regia*) is classed among oil plants. In the Opava region water species *Trapa natans* had the function of gathered complementary foodstuff as testified by repeated findings (fig. 3).

Onion (*Allium cepa*), cabbage (*Brassica* cf. *oleracea*), pepper (*Piper nigrum*), and summer savory (*Satureja hortensis*) appeared among less usual species of the Czech Middle Ages. They were cultivated as vegetable and spices with significant medicinal properties. *Nigella damascena/sativa* was also recorded for the first time in the Czech Republic (fig. 7).

Apart from cereals, buckwheat, poppy, flax, hemp, and possibly other oil plants it was also cabbage-type vegetable (*Brassica* cf. *oleracea*) that were cultivated in the fields of the Opava region. Onion and, maybe locally, also summer savory were cultivated rather in gardens in addition to the root and leafy vegetable and culinary herbs (*Anethum graveolens*, *Coriandrum sativum*, *Levisticum officinale*). For the first time in the Czech Republic onion was documented here by a higher number of seeds (fig. 4). Opava is one of only three Czech sites where onion was documented in archaeological situations.

Import of some southern and oriental plants was enabled by advantageous position of the town on an important trade route running in NS direction. Rice, figs, raisins, pepper, devil-in-the-bush, were documented in the studied cesspits through diaspores. Coriander and savory could belong to the import, too. The goods of foreign provenience are one of the indicators of higher social position of the inhabitants whose refuse was filling the cesspits. The seeds of pepper (*Piper nigrum* – in two cesspits – fig. 6), though pale coloured, be-

longed at least partially to so called black pepper used mainly in cuisine. This is the first medieval document of the employment of pepper in the Czech lands and, on top of that, in extraordinary quantitative representation. The quantity of national species of spice – caraway (*Carum carvi*) was remarkable (fig. 5).

No cultivated species of the genus devil-in-the-bush (*Nigella*) had been hitherto recorded in the Czech Republic. Ornamental and/or medicinal species *N. damascena* is known not even from the finds within Central Europe. *N. sativa* is documented from Germany from the late Latene period. At the time of Charlemagne it was recommended to cultivate it as “black caraway” (fig. 8).

As far as fruit, both cultivated and gathered, is concerned, the basic assortment was confirmed through the remains in cesspits. For Opava it was already reconstructed in the past by E. Opravil. Determination of *Ribes* sp. remains questionable.

Tiny seeds of blueberries (*Vaccinium myrtillus*) and quantities of minute diaspores of further species of gathered fruit (strawberries, raspberries, dewberries) in addition to numerous diaspores of figs testify the faecal admixture of contents of the cesspits. Their way into the cesspits is difficult to explain otherwise (processing of the fruit can be taken in consideration in the case of larger diaspores – endocarps of stone fruits, rests of cores of apples, etc.). This interpretation is corroborated by the presence of eggs of parasitic worms (*Ascaris*, *Trichuris* and others – see Jankovská 2006, msc.).

The absolute majority (over proanthropophytes) and strong quantitative representation of synanthropophytes confirm diversity of ruderal communities in the enlarging town and semi-ruderal biotopes behind the town walls.

Weedy communities with direct relation to the cultivated crop plants are the most representative and therefore the best reconstituteable. They are documented by at least 75–80 taxa.

Diaspores of field weeds (segetal and linicol ones), at present threatened in the Czech Republic or considered extinct (*Agrostemma githago*, *A. linicola*, *Asperula arvensis*) as well as those on the verge of extinction (*Adonis aestivalis*, *Aphanes arvensis*, *Anthemis cotula* – fig. 9, *Bromus secalinus*, *Bupleurum rotundifolium*, *Nigella arvensis*, *Spergula arvensis* subsp. *maxima*), document diversity of weedy communities also in the medieval Opava region (mezophyticum) which we do not meet today in the Czech Republic.

Corn cockle (*Agrostemma githago*), not recorded in the last decades in the Opava region, belonged among the dominant segetal weeds along with *Geranium dissectum* (rare in the Opava region today).

Other mentioned species which had not appeared in the Opava region during the last years either are documented by the individual diaspores; today the cultures of flax are missing here. At present in the Czech Republic critically endangered *Nigella arvensis* is one of the interesting thermophilic species recorded in Opava medieval sediments for the first time.

Distinctly represented were the communities of meadows and pasture, namely damp and wet ones. Usually it is not easy to determine the origin of diaspores of some representatives of natural habitats with the minimum occurrence in cesspits (1–2 diaspores, e.g. *Primula elatior*) inside the medieval historical core: usually it is explained by the transport of feed and bedding for animals and poultry kept in the town. Thanks to the more exact method of floating through fine sieves it was possible to catch up diaspores below 1 mm (*Juncus* sp. div., *Sagina procumbens*, *Gypsophila muralis*, *Lythrum salicaria*, *Cerastium* sp. div., *Capsella bursa-pastoris*, *Plantago uliginosa* and others).

Many species (over 20) – which were identified from the medieval Opava in the runoffs on the market place on Dolní náměstí (Čulíková 2009a) for the first time - were also confirmed. These species are rare in archaeological sites in the Czech Republic.

The Opava archaeobotanical set, as known to the year 2009, was enlarged through the collection of macroremains from Drůbeží trh by more than 30 wildly growing taxa (in addition to the plants of foreign provenience or the plants introduced into Czech lands).

There are rare species among them in the archaeological situations. Some of them are companions of natural communities (e.g. *Actaea spicata*, *Geum urbanum*, *Lycopsis arvensis*, *Hypochaeris radicata*, *Matricaria chamomilla*, *Tunica prolifera*, *Verbascum* sp.).

Diaspores of *Chaerophyllum aromaticum*, *Gypsophila muralis*, *Sagina procumbens*, *Plantago uliginosa* are the first documents from the past in anthropogenous sediments in Czech lands. Till today *Angelica sylvestris* s. l. has been published only from medieval fluvial deposits of Vltava in Malá Strana (Prague - Lesser Town - Čulíková 2010).

The set of finds from the first three cesspits from Drůbeží trh is so extensive and rich in species that the gradual archaeobotanical processing of the rest of the series is an unambiguous advantage.

English by Helena Vlčková

Adresa autorky: Věra Čulíková, Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i., archeobotanické pracoviště Opava, Bezručovo nám. 1, 746 01 Opava

Autorka fotografií: Věra Čulíková

Význam zkratk v tabulce / meaning of abbreviations

če - češule / receptacle, fruit with perianth
bš - bobulovitá šištice / berry strobilus
dě - děloha / cotyledo
dia - diaspora / diaspore
dř - dřevo / wood
dřši - dřevnatá šištice / woody strobilus
drť / bits
já - jádřinec / core
ji - jizva / cicatrice
kl - klásek / spikelet
mo - mošnička / perigynium
mr - mechová rostlinka / moose plant
mz - mozolek / tubercle
n - nažka / achene, camara, fruit
o - obilka / caryopsis
on - obilka nahá / naked caryopsis
onz - obilka nahá zuhelnatělá / charred naked caryopsis
opch - obilka pluchatá / caryopsis with glumes
opchne - obilka pluchatá nezuhelnatělá / uncharred caryopsis with glumes
opl - oplodí / pericarp
oř - oříšek / nut

pch - plucha / glume, lemma
pe - pecka, pecička / stone, small stone
pl - plůdek / fruit, mericarp
še - šešule / valve, siliqua
t - tvrdka / carcerulus, nuculanium
to - tobolka / capsula
U - uhlík / charcoal
zá - zákrov / involucre
zo - zuhelnatělá obilka / charred caryopsis
zl. - zlomek / fragment

Využití/employment

Pě - pěstované / cultivated
Sb - sbírané / gathered
ba - barvivo / pigment
ko - koření / spices
kr - krmivo / forage
kry - krytina / roofing
lé - léčivo / medicament
okr - okrasná / decorative
ol - olejnína / oil plant
ov - ovoce/ fruit
po - potravina / foodstuff
ze - zelenina / vegetable
* - další využití / another

Opava - Drůbeží trh - odpadní jímky 500, 504, 505										jímka 500		jímka 504		jímka 505	
Využití				kont. 161	kont. 141 bázce vr.	kont. 141 povrch vr.	kontext 134	kont. 157, 160	kont. 148			kont. 150	kont. 148		
				61 (1 sáček)	71 (1 sáček)	71 (1 sáček)	14, 1 (2 sáčky)	2 vzorky (14,7 l)	1 vz. (6,0 l)			1 vz. (6,0 l)	1 vz. (5,5 l)		
		Objem													
		Makrofos.													
	Taxon: druh, rod, řád, čeled (species, genus, familia)														
Sb lé *	<i>Abies alba</i> Mill., jedle bělokorá	je	15 zl.	17 + 2 zl.	20 + 27 zl.	13 zl.	16 + 92 zl.	6 + 72 zl.	52 zl.						
Sb lé	<i>Achillea millefolium</i> agg., fejiřček obecný	n	6		4		4	16							
Sb lé	cf. <i>Actaea spicata</i> L., ? samorostlik křesaný	s		1				1							
Sb lé	<i>Adonis aestivalis</i> L., hlaváček letní	n													
Sb lé	<i>Aegopodium podagraria</i> L., kozí noha bršlice	n													
Sb lé	<i>Aethusa cynapium</i> L., tellucha kozí pysk	n	1			1									
Sb lé	<i>Agrostemma githago</i> L., koukol polní	s	339 + 313 zl.	26 + 101 zl.	27 + 153 zl.	26 + 51 zl.	2730 + 1967 zl.	1185 + 900 zl.	72 + 50 zl.						
	<i>Agrostemma linicola</i> Terechov, koukol mořový	s	neurč. počet				neurč. počet	neurč. počet							
	<i>Agrostis stolonifera</i> L., psineček výběžkatý	o		35											
	<i>Agrostis stolonifera</i> L./ <i>terius</i> Sibth., psineček výběžkatý/tenký	o		20											
	<i>Agrostis</i> sp., psineček	on			1	3									
		opch				3									
Sb lé	<i>Alisma plantago-aquatica</i> L., žabník jirocslavý	pl	13		6	6	4	1							
Pě po ze lé, ko	<i>Allium cepa</i> L., cibule kuchyňská	s			8 + 3 zl.	7		1 pošk.							
	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn., olše lepkavá	n			15	2									
		dfsi			2										
Sb, Pě ze lé *	<i>Amaranthus lividus</i> L., lašavec blit	s	6 + 1 zl.	1	52 + 1 zl.	18	12 + 1/2	8	10						
	<i>Amaranthus</i> sp., lašavec	s		3		2 zl.	3		1 zl.						
Sb lé	<i>Anagallis arvensis</i> agg., drchnička rolní	s	12 + 1 větší	12	6	10	5	14	6						
Pě lé, ko	<i>Anethum graveolens</i> L., kopr vonný	n	5 + 2 zl.	11	40 + 8 zl.	62 + 33 zl.	55 + 8 zl.	14 + 4 zl.	37 + 70 zl.						
	cf. <i>Anethum graveolens</i> L., ? kopr vonný	n				15									
Sb lé	<i>Angelica sylvestris</i> L., děhel lesní	n			2 + 5 zl.		1 + 1 zl.								
	<i>Anthemis arvensis</i> L., rmen rolní	n	186 + 46 zl.	5 + 2/2	35 + 34 zl.	67 + 16 zl.	74 + 12 zl.	268 + 160 zl.	20 + 2/2						
	<i>Anthemis cotula</i> L., rmen smradlavý	n	310 + 78 zl.	2	3		6	9	4						
Sb lé *	<i>Anthemis tinctoria</i> L., rmen barvířský	n	2 pošk.		4	2	1	8	1						
Sb lé, ba	<i>Anthriscus sylvestris</i> (L.) Hoffm., kerblík lesní	n				10 + 2 zl.									
	<i>Apera spica-venti</i> (L.) P. B., chundelka mellice	opch		3											
Sb lé	<i>Aphanes arvensis</i> L., nepatmec rolní	n	2	1	1	1	11	26							
Pě ze lé, ko	<i>Apium graveolens</i> L., miřk celer	n	3												
Pě ze lé, ko	cf. <i>Apium graveolens</i> L., ? miřk celer	n													
Sb lé	<i>Arctium minus</i> (Hill) Bernh. <i>fomentosum</i> Miller, lopuch menší/psinatý	n					1	2							
Sb lé	<i>Arctium</i> sp., lopuch	n	1												
Sb lé, ko, ba	<i>Arenaria serpyllifolia</i> agg., píseňnice douškolistá	s	15	1	10	5	5	20 + 1 zl.	1						
?Sb ba	<i>Artemisia vulgaris</i> L., pelyněk černobýl	n		4	2										
	<i>Asperula anensis</i> L., matinka rolní	n		2											
	Asteraceae, hvězdnicovitě	za			2										
	<i>Atriplex</i> cf. <i>oblongifolia</i> W. et K., lebeda podlouhlostá?	n			1		1								
	<i>Atriplex patula</i> L., lebeda rozkladitá	n	4	3				3							
	<i>Atriplex patula</i> L./ <i>prostrata</i> Bouch., lebeda rozkladitá/hřalovitá	n						1							
Pě po lé *	<i>Atriplex</i> sp., lebeda	n	5 zl.												
Pě po lé	<i>Avena sativa</i> L./ <i>fatua</i> L., oves setý/hlučný	zo	2					1							
	<i>Avena sativa</i> L./ <i>Hordeum vulgare</i> L., oves setý/jedem obecný	zo						25 + 9 zl.	8 + 17 zl.						
? Sb lé	<i>Avena</i> sp., oves	zo						9 + 18 zl.	3 zl.						
	<i>Ballota nigra</i> L., mémice černá	zo													
Sb po, ko	<i>Barbarea vulgaris</i> R. Br., barborika obecná	s	15 + 1 pošk.	1		1 pol.		3							
Sb lé	<i>Betonica officinalis</i> L., bukvice lékařská	t				1		1							

Sp. lé. ba	Sp. lé. ba	n	2	2	2	2	2	1	1
	<i>Betula verrucosa</i> Einh., břiza bradavičnatá	n	2						1
	<i>Bidens cernua</i> L., dvouzubečnice	n	1						1
	<i>Bidens tripartita</i> L., dvouzubeč trojdílný	t	1 zl.						1
Pě po. lé	Boraginaceae - brničkovité	s		6				12	8
Pě po. lé	<i>Brassica nigra</i> (L.) Koch, brukev černá (černoholečice)	s		40				80 + 17 zl.	56 zl.
	<i>Brassica cf. oleracea</i> , brukev zelňá?	s	1					5 + 5 zl.	
	<i>Brassica</i> sp., brukev	s	3						1
	Brassicaceae, brukvovité	o							
	<i>Bromus cf. mollis</i> L., sveteč měkký?	zo						1 + 1 zl.	
	<i>Bromus cf. secalinus</i> L., ? sveteč stoklasa	zo	4 zl.						
	<i>Bromus</i> sp., sveteč	zo							
	<i>Bupleurum rotundifolium</i> L., prorostik okrouhlolistý	n					1		
	<i>Galamintha acinos</i> (L.) Clairv., manuka pamětník	t	1				1	2	1
	<i>Galamintha clinopodium</i> Spenner, manuka klinopád	s	12 + 1 větší						
? Sb. lé. ko	<i>Galium palustre</i> L. = s. l., blatouch bahenní	s	1				1		1
	<i>Gamelinia microcarpa</i> Andrz. ex DC., inička drobnoplodá	s							
	<i>Campanula patula</i> L., zvonek rozkladitý	s							
	<i>Campanula rapunculoides</i> L., zvonek teplekivý	s							
	cf. <i>Campanula</i> sp., ? zvonek	s							
Pě v. ol. lé *	<i>Cannaelis sativa</i> L., konopě setlá	n	3/2 + 115 zl.	6			9 zl.	10 zl.	7/2 + 70 zl.
Sb. lé. po. ol	<i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.) Med., kokoška pastuší tobolka	s	7	3			51	24 + 2 zl.	8
	<i>Carduus aranthoides</i> L./ <i>Crissus</i> L., bodák obecný/kadeřavý	n	1						
	<i>Carduus</i> sp./ <i>Cirsium</i> sp., bodlák/pcháť	n	1					1	2
	<i>Carex cf. acuta</i> L., oslice špihlá?	n							3
	<i>Carex conigra</i> Hopper/dřívě/sa Stokes, oslice klanatá/přetřovaná	n	97 + 10 zl.						
	<i>Carex cf. divisa</i> Stokes, oslice přetřovaná?	m	3						
	<i>Carex elongata</i> L., oslice prodloužená	n	27						
	<i>Carex elongata</i> L./ <i>leporina</i> L., oslice prodloužená/zajelčí	n	6	1					
	<i>Carex flava</i> L. subsp. <i>oederi</i> (Retz.) Syme, oslice žltá/Oederova	n							
	<i>Carex cf. flava</i> agg., oslice žltá?	n	490 + 2 zl.	15			37	36 + 3 zl.	2
	<i>Carex hirta</i> L., oslice srstnatá	n		1			1 s n.		3
	<i>Carex leporina</i> L., oslice zajelčí	m							5 + 7 pošk.
	<i>Carex muricata</i> L. subsp. <i>pairae</i> (F. Sch.) Čelak., oslice měkkostenná/Pairaova	m	31	7			1		117
	<i>Carex cf. nigra</i> (L.) Reichardt, oslice obecná?	n	2						20 + 1 zl.
	<i>Carex cf. otrubae</i> Podp., oslice Otrubova?	m	33						16
	<i>Carex pallescens</i> L., oslice bleďavá	m	124	1			3	9 + 1 zl.	6
	<i>Carex cf. pilulifera</i> L., oslice kulkomosná?	n	16						
	<i>Carex cf. pseudocyperus</i> L., oslice nedošáchor?	n	43				1		
	<i>Carex cf. sylvatica</i> Huds., oslice lesní?	m	23						
	<i>Carex tomentosa</i> L., oslice chlupatá	m	10 + 1 zl.						
	<i>Carex vesicaria</i> L., oslice měchyřkatá	m							
	<i>Carex cf. vulpina</i> agg., oslice liščí?	n	64 + 15 zl.	4			14	1	12 + 20 zl.
	<i>Carex</i> sp. div., oslice - různé druhy	m	7 pošk.				3 pošk.	11	16 + 3 zl.
	cf. <i>Carex</i> , ? oslice	n	2						
Sb. lé. ko	<i>Carum carvi</i> L., kmín kořenný	n	360 + 276 zl.	2				1 + 1 zl.	13 + 8 zl.
Sb. ba	<i>Centaurea cyanus</i> L., chřpa modrá	n	101 + 44 zl.	13 + 8 zl.			2	98 + 50 zl.	103 + 77 zl.
	<i>Centaurea</i> sp./ <i>Cirsium</i> sp., čmupal/pcháť	za						ilistý	ilistý
	<i>Cerastium vulgare</i> Hartm., rožec obecný	s	85	10			4	2	4

	<i>Pheum cf. pratense</i> L., bojlněk luční?	o	1	1	2 + 5 zl.	1	1	1	3
Sb íá, *		klásek	8						
Sb íá, ko	Ricea abies (L.) Karsten, smrk ztepilý	dn	1						1
Pě ov, le	Pimpinella saxifraga L., bedrník obecný	s	33 + 44 zl.		2 + 5 zl.				1
Pě ov, ze, íe	Pisum sativum L., hrach setý	s							
Sb íe	Plantago lanceolata L., jitrocel kopyňatý	dlá	3	7					1
Sb íe	Plantago major L., jitrocel větší	s	1	1					
	Plantago uliginosa F.W. Schmidt, jitrocel ohušokvělý	s	2	1					1
	Poa annua L., lipnice roční	ona	10	3					33
	cf. Poa sp. ? lipnice	pch	12						
	Poaceae - lipnicovitě	zo	2	14					
		st	2						55 zl.
	Poaceae/Cerealia, lipnicovitě/obiloviny	o							cca 50 zl.
	Poaceae/Festuca sp., lipnicovitě/kostířava	st		8					zl.
	Poaceae/Gramineae, lipnicovitě/trávy	pch		4					
		st		ca 60 zl.					
Sb íe	Polygonum aviculare agg., rdesno pláčí truskavec	st	19	27 + 15 zl.	31 + 4 zl.	89 + 38 zl.	460 + 300 zl.	32 + 3 zl.	
	Polygonum calcatum Lindman (= areneastrum), rdesno pláčí (truskavec obecný)	n					2		
Sb íe, ko, *	Polygonum hydropiper L., rdesno pegmík	n		5	102 + 35/2	6 + 1/2	12 + 20 zl.	2	
	Polygonum lapathifolium L. subsp. lapathifolium, rdesno blešník pravé	n	1780 + 16 zl.	85 + 16 zl.		198 + 112 zl.	127 + 14/2	32 + 27/2	
	Polygonum lapathifolium L. subsp. tomentosum, r. b. plisnaté	n							
	Polygonum minus Huds./mitě Schrank, rdesno menší/řidkokvěté	n	2					6	2
	Polygonum minus Huds./mitě Schrank, rdesno menší/řidkokvěté	n							
	Polygonum cf. mitě Schrank, rdesno řidkokvěté?	n							
Sb íe, ba	Polygonum persicaria L., rdesno červenec	n	7	18 + 5 zl.	43 + 3/2	41 + 1/2	36 + 6/2	22 + 1 zl.	
	Polygonum persicaria L./mitě Schrank, rdesno červenec/řidkokvěté	n	1						
Sb íe	Portulacca oleracea L., srucha zeň	s		1					
	Potentilla argentea L., mochna sřibmá	n		1					
Sb íe	Potentilla erecta (L.) Rauschei, mochna nářžník	n	13	14 + 1/2	11	45 + 1 zl.			
	Potentilla norvegica L., mochna norská	n							
	Potentilla supina s.l., mochna položená	n							
	Potentilla sp., mochna	n	1			6			
Sb íe	Primula elatior (L.) Hill, prvosenka vyšší	s		1					
	cf. Primula veris L., ? prvosenka jarní	s	1						
Sb íe	Prunella vulgaris L., černohlávek obecný	t	9	35	22	82	109 + 6 zl.	10	
Pě ov	Prunus domestica L., slivoň (obecná) švestka	pe	14		14 + 1 zl.	12 + 2 zl.			
Pě ov	Prunus domestica L. subsp. domestica, švestka domácí	pe		4 + 1 zl.					
Pě ov	Prunus domestica L. subsp. insatitia (Just.) Schneid., silva	pe	15		11				
	Prunus domestica L. subsp. insatitia (Just.) Schneid., var. juliana (L.) Poirot, silva pravá	pe		14					4
Sb íe, ba	Prunus padus L. subsp. padus, sřtemcha obecná pravá	pe	1		4	1	1	1 + 2 zl.	
Sb ov, ba	Prunus spinosa L. subsp. spinosa, tmka obecná pravá	pe	10 + 1/2	39	30	45	8 + 1 zl.	20 + 1/2	
		kolec	3						
Sb ov, ba	Prunus spinosa L. subsp. megalocarpa, tmka obecná velkoplodá	pe		3					
Pě ov, le	Pyrus sp./Cerasus sp., sřmoň/řešáň	pe							
Pě ov, le	Pyrus communis (L.) emend. Gaerth., hrusň obecná	s	239	133 + 10 zl.	52 + 16 zl.	37 + 1 zl.	11	21	
		kj	95	7		3		3	
Pě ov	Pyrus communis (L.) emend. Gaerth., + Malus domestica Borkh., hrusň obecná + jablon pěstovaná	s							
Sb ba	Ranunculus acris s.l., pryskyřník prudký	n	5	450 zl.					19
	Ranunculus acris s.l./sarozus Crantz, pryskyřník prudký/sardinský	n							
	Ranunculus auricomus agg., pryskyřník zlatozltý	n		2		1			
	Ranunculus auricomus agg./acris s.l., pryskyřník	n		6 + 195 zl.					11

		1	10	1	1	1	1	1	1	1	1	1
?	<i>Sonchus cf. oleraceus</i> L., mlčář zelímý?	n										
Pě píce	<i>Spergularia arvensis</i> L. subsp. <i>arvensis</i> , kolencec rolní pravý	s	5 + 18/2	4 + 14/2	5 + 28/2	14 + 81/2	53 + 88/2	30 + 32/2	4 + 4 zl.			
Pě píce, ol	<i>Spergularia arvensis</i> L. subsp. <i>maxima</i> (Wielhe) O. Schwarzsubsp. <i>lincolna</i> (Bör.) Jandelen, kolencec rolní velký/kolencec rolní línový (semena 2 - 2,1 mm dlouhá)	s						7 + 16/2				
	<i>Stachys cf. annua</i> L., čísteč roční?	t	3					3	1			
	<i>Stachys cf. arvensis</i> (L.) L., čísteč rolní?	t						2				
Sb po, kr	<i>Stachys palustris</i> L., čísteč bahenni	t						1				
	<i>Stachys</i> sp., čísteč	t										
	<i>Stellaria cf. alsine</i> Grimm, pláčinec kuřičkovitý?	s	15		11			2				
	<i>Stellaria graminea</i> L., pláčinec trávovitý	s	254	18	16 + 2 zl.	19	22	71	2			
	<i>Stellaria media</i> agg., pláčinec žabinec	s	73 + 6 zl.	15	56 + 2 zl.	102 + 1 zl.	22	63	7			
	<i>Stellaria</i> sp., pláčinec	s							1			
Sb lé, ba, *	<i>Tanacetum vulgare</i> L., vratič obecný	n	4		8 + 9 zl.		1		1			
Sb lé, po	<i>Thlaspi arvense</i> L., penizek rolní	s	75 + 7 zl.	16 + 1 zl.	5 + 2 zl.	18 + 3 zl.	42 + 44 zl.	62 + 68 zl.	9 + 4 zl.			
Sb ol	<i>Thlaspi cf. pulegioides</i> L., mateřidouška vejčítá?	t		2								
Sb lé, *	<i>Thymus</i> sp., mateřidouška	t		1								
	<i>Tonilia japonica</i> (Hout.) DC., tořice japonská	n	1	1	1	1	1					
Sb po, lé	<i>Trapa natans</i> L., kotvice plovoucí	pl										
	<i>Triticum cf. arvense</i> L., jeřel kočičí?	s	2									
	<i>Triticum cf. campestre</i> Schreb., jeřel ladní?	s	4	1	2	1	24	4	1			
		kv	30 zl.	6								
Sb lé	<i>Triticum cf. repens</i> L., jeřel plazivý?	s	1									
		s						1				
		květ	14		3			5	1			
		s						1				
		květ						1				
		koruna	273 zl.						2 zl.			
		zo	5 + 2/2	1 + 1 zl.			2 + 3 zl.	11 + 3 zl.	3 zl.			
Pě po, lé	<i>Triticum aestivum</i> L., pšenice obecná	zo										
Pě po, lé	<i>Triticum</i> sp., pšenice	zo										
Sb lé	<i>Tunica prolifera</i> (L.) Scop., hvozdiček prorostlý	s			1	3						
Sb lé	<i>cf. Tussilago farfara</i> L., ?poobří lékařský	n			1							
Sb kry, *	<i>Thypha latifolia</i> L., <i>angustifolia</i> L., orobinec širokolistý/uzkolistý	n										
Sb lé, po	<i>Urtica dioica</i> L., koprřiva dvoudomá	n	22		5	5	12	5	3			
Sb lé	<i>Urtica urens</i> L., koprřiva zahavka	n	5		22	32	4	5	2			
Sb ov, lé, ba	<i>Vaccinium myrtillus</i> L., brusnice borůvka	s	5	1	5	4	16					
	<i>Vaccinium</i> sp., brusnice	s										
Sb lé	<i>Valeriana dioica</i> L., kozlík dvoudomý	n	1 pošk.				3					
Sb lé	<i>Valeriana officinalis</i> L., kozlík lékařský	n	6		3	4 + 2 zl.	20	32	6			
Sb lé	<i>Valerianella dentata</i> L., kozlíček zubatý	n	16 + 6 zl.	1								
Sb lé	<i>Verbascum</i> sp., divizna	s										
Sb lé	<i>Verbena officinalis</i> L., sporyš lékařský	s						1				
Sb lé	<i>Veronica chamaedrys</i> L., rozrazil rezezkvítek	s			5							
Sb lé	<i>Viburnum opulus</i> L., kalina obecná	s	8	1								
	<i>Vicia cracca</i> L., vikev píací	s										
	<i>Vicia hirsuta</i> (L.) S. F. Gray, vikev chlupatá	s	1									
	<i>Vicia tetrasperma</i> (L.) Schreber, vikev čtyřsemenná	s					1					
		dě	1									
	Viciaceae, vickovitě	s										
Sb lé	<i>Viola arvensis</i> Murr./fricolor L., violka rolní/rojbarvěná	s	16 + 3 zl.	1	1	6	9	29 + 8 zl.	2			
		to	18 zl.				2 zl.					
	<i>Viola cf. canina</i> L., violka psi?	s	1									
	<i>Viola cf. sylvatica</i> Fr. subsp. <i>reichtenbachiana</i> (Jord.) Br.-Bl., violka lesní?	s			1			3 pol.	1 pol.			
	<i>Viola</i> sp., violka	s		1				10 zl.	10 zl.			
		to	1 zl.		1 zl.							

		s	2 + 1 juv. + 1 zl.	6 + 2 juv.	5	83 + 4 juv. + 5 zl.	25	12	9 + 2 juv.
Pě ov, lé, ba	<i>Viscaria vulgaris</i> Bernh., smolníčka obecná <i>Vitis vinifera</i> L. subsp. <i>sativa</i> (DC.) Beger, réva vinná pěstovaná	s			76				
		Σ	7782+1570zl.	23127+1404zl.	19672+2440zl.	27111+5650zl.	11911+16245zl.	6998+047zl.	7174+6458zl.
		Ø	1297+959 zl./l	3304+200 zl./l	2810+348 zl./l	1923+408 zl./l	810+ 1105 zl./l	1166+675 zl./l	1299+1176l
Sb lé	vegetativní orgány - zlomky dřevo, uhlíky: <i>Abies alba</i> Mill., jedle bělokorá	df	9 odřez. 3 zl.	3	1	3	špalík, 19 odřez. 4	12 odřez. 21 zl. 2 zl.	11 zl.
Sb lé	cf. <i>Abies alba</i> Mill., ? jedle bělokorá <i>Acer pseudoplatanus</i> L./ <i>platanoides</i> L., javor klenímič <i>Acer</i> sp., javor	bo	1 zl.			3		4 zl.	2 zl.
*	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn., olše lepkavá	df	4 zl.		1		1 zl.	1	1 zl.
Sb lé	<i>Betula pendula</i> Roth., břiza bělokorá	df	3 2				1 zl.	1	1 zl.
*	<i>Carpinus betulus</i> L., habr obecný	df			1		2 zl.		2 zl.
*	<i>Carpinus betulus</i> L./ <i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn., habr obecný/olše obecná <i>Carpinus betulus</i> L./ <i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn./ <i>Corylus avellana</i> , habr obecný/olše lepkavá/lísková obecná	df			2		1 zl. vět. 3 zl.		
Sb ov	<i>Cerasus</i> sp., třešň/višň	U	2 zl.			3	3 zl.		1 zl. (vět.)
Sb ov, ol *	<i>Corylus avellana</i> L., lísková obecná	df							
Sb ol, lé	<i>Fagus sylvatica</i> L., buk lesní	bo	18		7	1	13 zl.	22 zl.	2 zl.
Sb lé	<i>Frangula alnus</i> Mill., krušina olšová	df			1	1			
*	cf. <i>Fraxinus excelsior</i> L., ? jasan ztepilý	U				2		1 zl. letor.	
Sb lé *	<i>Picea abies</i> (L.) Karst., smrk ztepilý <i>Picea abies</i> (L.) Karst./ <i>Abies alba</i> Mill., smrk ztepilý/jedle bělokorá	df			1 + dř*		2 zl.		
*	<i>Pomoidae</i> , jabloňovitě	df			2			1 zl.	
*	<i>Pomoidae</i> , jabloňovitě - typ <i>Sorbus</i> (jeřáb)	U							
Sb lé, ba *	<i>Populus</i> sp., topol	df			1		1 zl.		
Sb lé, ba *	<i>Quercus</i> cf. <i>robur</i> L., dub letní? <i>Quercus petraea</i> (Mattuschka) Liebl., dub zimní	df	1			3	4 zl.	3 zl.	1 zl.
*	<i>Quercus</i> sp., dub	df	15		2	1	10 zl.		1 zl.
*	<i>Rosaceae</i> , růžovitě	U							1 zl.
Sb lé, ba, *	<i>Salix</i> sp., vrba	U				2	2 zl.		1 zl.
*	<i>Salix</i> sp./ <i>Populus</i> sp., vrba/topol	U			1	1 zl.	6 zl.	1 zl.	3 zl.
Sb lé, *	<i>Tilia</i> sp., lípa	U			2		2 zl.		
Sb ov, lé	<i>Ulmus</i> sp., jilm	U					2 zl.		
*	<i>Viburnum opulus</i> L./ <i>lantana</i> L., kalina obecná/luňáka jehličnan	U				df*	2 zl.		

*	lištnáč				zi.														
	borka listnáče										1 zl. letorostu	*							
	borka cf. <i>Abies alba</i> , ? jedle										1 zl.	zlomky							7 zl.
	pupeny list.				4		2						5						
	Musci, mechy:																		
	<i>Brachythecium campestre</i> (Müll. Hal.) B.S.G., baňatka ladni										*								
	<i>Brachythecium populum</i> (Hedw.) B.S.G., baňatka topolová										*								
	<i>Brachythecium starkei</i> (Brid.) B.S.G., baňatka Starkeova										*								
	<i>Brachythecium</i> sp., baňatka										*								
	<i>Bryoxythrophyllum recurvirostrum</i> (Hedw.) P. C. Chen., kienice načervenalá										*								
	<i>Climalium dendroides</i> (Hedw.) F. Weber et D. Mohr, drabík stromkovitý										*								
	<i>Dichodontium pellucidum</i> (Hedw.) Schimp, klenozubka prosvitavá										*								
	<i>Lescuraea incurvata</i> (Hedw.) B. Lawton, krytolisek tmavý										*								
	<i>Platygyrium repens</i> (Brid.) B.S.G., prstenáika plazivá										*								
*	<i>Pleurozium schreberi</i> (Brid.) Mitt., travník Schreberův										*								
*	<i>Polytrichum juniperinum</i> Brid., ploník jatovcový										10 zl.								
	indeterminata								10 zl.		*	**							2 dia + zlomky
	diasp. veget.																		zlomky
	sclerotia hub					8		81	cca 100										30
	prvoct, Ameoba, mňavka										*								
	zoo zbytky:										*								
	zoubky savců										*								
	zl. kosič										*								
	vaj, skořápek										*								
	rybí kuličky + šupiny										*								
	kůže, perli, srst										*								
	<i>Mollusca</i> - ulita plže										*								
	<i>Insecta</i> , hmyz										*								
	mišice										*								
	<i>Coleoptera</i> , brouci										*								
	<i>Oribatida</i> , roztoči										*								
	artefakty:										*								
	keram. sířepy										*								
	útržky textilie										*								
	vina										*								
	kroucená šňúrka, píst										*								
	struska										*								
	krystalky										*								

Petr K o u k a l

K OTÁZCE VÝŠKY HUDEBNÍHO LADĚNÍ VE SLEZSKU¹

Abstract

The question of the musical pitch with its standard of 440 Hz seems to be something self-evident, but that is not true; in the past, the real pitch varied according to territory and decade. The pitch of the organ or the harpsichord used to be quite influential from the 17th to the 19th C. We are well informed about the situation in the countries as Germany, France or Britain, but there is still evidently a lack of information as to the territory of the former Bohemia, Moravia and Silesia - because of the deficiency of relevant historical sources. The documents from the territory of Silesia help to confirm real pitch standards.

Keywords: *historical pitch standards, pipe-organ, Chorton, chamber pitch, French pitch, Cornet-ton, Silesia, Czech historical lands*

Pokud se dnes zeptáte některého hudebníka, jakou výšku ladění pro svůj nástroj používá, nejspíš se na vás nechápavě podívá a nanejvýš odpoví, že samozřejmě komorní A, tedy 440 Hz. Někdo si tak může myslet, že tato výška ladění zde byla snad odjakživa, že ji používali i mistři jako Bach či Mozart. Jenže to není pravda. Právě v jejich době převládala hudební praxe, založená na tzv. generálbasu – na neustále zaznívajícím doprovodu některého tehdejšího klávesového nástroje, tj. nejčastěji varhan nebo cembala. Těmto nástrojům se museli přizpůsobit („přiladit“) ostatní instrumentalisté i zpěváci. A tady se skrývá ona kardinální otázka, neboť tehdy neexistovala jednotná výška ladění jako dnes.

Dá se říci, že současný stav je výsledkem pokračující technické normalizace po průmyslové revoluci 19. století, kdy rukodělnou dílenskou činnost začala nahrazovat tovární, už téměř sériová výroba i v oboru hudebních nástrojů. K tomu byla nutná vysoká míra standardizace jednotlivých dílů. U předchozí, rukodělné výroby to nutné nebylo, vždyť např. i u nejkrásnější barokní šperkownice bylo celkem jedno, zda bude o coul vyšší či nižší. U hudebních nástrojů zdánlivě také, ale s podstatným rozdílem – okamžitě se to projevilo především na výšce ladění a na barvě zvuku. A to už má přímou vazbu na celkové vnímání (hudební recepci) a samotnou hudební praxi. Technologické parametry výroby tak ovlivňují interpretaci, způsob kompozice a podobně – hráči i skladatelé s tím museli počítat. Později se naopak začali přizpůsobovat výrobci hudebních nástrojů. Výška ladění v tom hrála vždy podstatnou roli: třeba na počátku 18. století zněly „delší“ flétny či hoboje od francouzských výrobců jinak než německé, a pod tímto vlivem se začala měnit i stylová podoba tehdejší hudby (viz dále). Teprve normalizace tónové výšky vše sjednotila – ale to až po roce 1900, s normou 440 Hz dokonce až po roce 1939. Takže tato zdánlivá samozřejmost je až novodobým výmyslem; hodnotit starší skladby a hudební praxi tímto prizmatem je ahistorické a zkreslující; v podstatě to znemožňuje pochopit skutečnou podobu a recepci hudby minulých staletí. Proto je otázka výšky ladění důležitá i pro tzv. poučenou interpretaci staré hudby.

Jedním z nejdůležitějších hudebních nástrojů minulosti byly varhany, kde jejich zvuková podoba (a tedy i výška ladění) zásadně ovlivňovala celý hudební provoz v oblasti chrámo-

¹ Předložená studie vznikla v rámci výzkumného projektu GAČR 408/09/0596.

vé hudby. To se týkalo hudebního života velkých měst i malých obcí. O situaci v evropských státech jako Německo, Francie či Anglie už existuje mnoho informací, ale o dění na našem území toho stále mnoho nevíme.

Přesto je už zřejmé, že celkový dobový obraz varhanní kultury českých zemí v 17. – 19. století byl velice různorodý a ve své proměnlivosti bohatý v míře daleko větší, než je dnes. Tato různorodost působila především v oblasti zvukové.

Pokud chceme adekvátně zhodnotit zvuk varhan, musíme se v prvé řadě zaměřit na tři rozhodující oblasti, kterými jsou: rejstříkové vybavení (jako výsledek konstrukčně-technologických postupů a základního hudebně estetického přístupu varhanáře) – výška ladění – způsob ladění (volba distribuce dílků tzv. komma v rámci oktávy, tedy volba hudební teploty).

Problematickou způsobu ladění ponechme pro velkou náročnost výkladu stranou, už jen proto, že se jí jeho historií na našem území dosud nikdo soustavně nezabýval. Pro první oblast – rejstříkové vybavení – však máme díky dlouholetému výzkumu badatelů (zejména Tomáše Horáka, Víta Honyse, Zdeňka Fridricha, Jana Tomíčka, Lubomíra Tomšího, Václava Uhlíře, apod.) dostatečné množství informací. Pro oblast Slezska lze vycházet z textů mj. Antonína Skácela² a Petra Koukala,³ bohatý materiál přinesl i Jiří Sehnal.⁴ Nemá smysl zde opakovat jejich zjištění; tyto výsledky naopak umožnily dospět k dříve publikovaným závěrům ohledně stylové a typologické podoby našich varhan.⁵ Avšak o otázkách výšky ladění u nás zatím s výjimkou jedné kapitoly citované knihy Jiřího Sehnala nikdo podrobněji nepsal. Není tak divu, že v této oblasti dodnes panuje řada mylných představ a názorů; proto bude na místě věnovat jí širší pozornost.

Současní hudebníci jsou běžně zvyklí ladit své nástroje podle ladičky, většinou na „normovanou“ hodnotu 440 Hz.⁶ Totéž se až na výjimky týká i dnešních varhan.

Jenže v minulosti tomu bylo jinak. Dnes už víme jistě, že v období 17. – 19. století v našich zemích existovala stejná situace jako po celé střední Evropě, která už dříve byla označena slovem chaos.⁷ Výška ladění se měnila a střídala doslova od města k městu, přes-

² Antonín SKÁCEL, *O některých starých varhanách krnovské a opavské oblasti a jejich současný stav*, Časopis Slezského muzea (dále ČSM), série B, 1970, s. 151–160.

³ Petr KOUKAL, *Podoby varhanářství ve Slezsku*, ČSM, série B, 43, 1994, s. 163–166; TÝŽ, *Zprávy ze 17. století o varhanách v kostele P. Marie v Opavě / Berichte des 17. Jahrhunderts über die Orgel in der Mariä-Himmelfahrts-Kirche zu Troppau*, in: Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur - Orgellandschaft. Tagungsbericht Liegnitz 1991; Deutsche Musik im Osten. Band 5. Institut für Deutsche Musik in Osten. Bonn 1994, s. 395–403; TÝŽ, *Carl Ditters als Orgelrevisor*, in: Musikkultur in Schlesien zur Zeit von Telemann und Dittersdorf. Berichte der musikwissenschaftlichen Konferenzen in Pszczyna/Pless und Opava/Troppau 1993. Edition IME, Band 5, Sinzig 2001, s. 177–180; TÝŽ, *Organ Building in the Czech Lands*. Czech Music, 1, 2006 pp. 13–17; TÝŽ, *Varhanářství na Krnovsku a Bruntálsku do roku 1873*, in: Bohumil Plánský a kolektiv: *Krnov – město královského nástroje*. Krnov 2007, s. 18–43; TÝŽ, *Varhanářství v českých zemích. II. Kánský-Brachtl, Krnov – Krásné Loučky*, Hudební rozhledy, 2009, 2, s. 58–59; TÝŽ, *Varhanářství v českých zemích IV. Václav Smolka, Krnov*, Hudební rozhledy, 2009, 4, s. 58–59; TÝŽ, *Varhanářství v českých zemích VIII. Rieger-Kloss Krnov*, Hudební rozhledy, 2009, 8, s. 58–59.

⁴ Jiří SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě*, I. Varhanáři, Brno 2003, II. Varhany, Brno 2004.

⁵ Petr. KOUKAL, *Zu den Begriffen „böhmischer, mährischer und schlesischer Orgelbau“*, in: *Mitteleuropäische Aspekte des Orgelbaus und der geistlichen Musik in Prag und den böhmischen Ländern*, Konferenzbericht Prag 2000, Edition IME, Band 8, Sinzig 2002, s. 125–130; TÝŽ, *Böhmische Orgel oder Orgel in Böhmen? Ars organi*, 2009, 4, s. 265–268.

⁶ Tento ladiční normál byl přijat až v roce 1939 a potvrzen Mezinárodní organizací pro standardizaci ještě v letech 1955 a 1975. Jenže v současné době už to některé symfonické orchestry (i ladiční klavíry) nedodržují a používají vyšší ladění (442 či 443 Hz).

⁷ Walther KRÜGER, *Vereinlichung des Stimmtons und Adaptionfähigkeit der Holzblasinstrumente*, in: *Stimmungen im 17. und 18. Jahrhundert. Vielfalt oder Konfusion?* Michaelsteiner Konferenzberichte 52, Michaelstein 1997, s. 119.

něji řečeno od nástroje k nástroji. Naštěstí už máme k dispozici určité záchytné body, jak se orientovat v záplavě mnohdy nesourodých údajů. Poskytuje nám je heslo Pitch (autor Bruce Haynes) v posledním vydání Groveova hudebního slovníku.⁸

Základní autoritou, z níž vycházejí všechny přehledy a teze pro oblast střední Evropy, je Michael Praetorius a jeho dílo *De organographia* (1618). Bohužel to byl právě on, kdo svými nejasnými formulacemi nadělal mnoho zmatku a omylů. V posledních letech se zásluhou rozsáhlého výzkumu Arthura Mendela, Herberta Myerse, Bruce Haynese a dalších podařilo do problematiky výšky ladění vnést určitý řád. První důležité zjištění je, že hodnoty 392, 415 či 430 Hz, prosazované většinou výkonných hudebníků – specialistů na autentickou interpretaci staré hudby, s historickou realitou příliš nesouvisí. To potvrzuje i Paul Poletti.⁹ Zejména první dvě hodnoty jsou pouze teoretickou odchylkou o půltónové relace od dnešního normálu 440 Hz, navíc v rovnoměrné teplotě.

Pro následné srovnání a přehlednost však (stejně jako Groveův slovník) budeme z tónové frekvence $a^1 = 440$ Hz vycházet, nicméně reálná hodnota dále uváděných normálů v 17. – 18. století mnohdy zahrnovala odchylku v rozmezí až kolem čtvrttónu oběma směry (± 50 centů, tj. více než 10 Hz). Ve zkratce bude tato referenční výška označena jako A+0, půltónové odchylky směrem nahoru jako A+1, A+2, adekvátně dolů jako A–1, A–2 atd. Pro přehlednost poslouží následující tabulka:

Tón	Označení	Hodnota v Hz
G ¹	A–2	392
Gis ¹	A–1	415
A¹	A+0	440
B ¹	A+1	466
H ¹	A+2	494

Znovu je třeba upozornit, že jde o teoretická čísla, která se v praxi odchylovala tak, že např. normál A–1 (teoreticky 415 Hz) nabýval hodnoty zhruba od 405 do 425 Hz.

Pro Praetoria byl hlavním, přímo referenčním normálem tzv. *Cammer Thon*, tedy komorní tón pro světskou instrumentální hudbu, s hodnotou A+1. Jako další normál jmenuje *Chor Thon*, užívaný pro kostelní varhany. Ten byl o celý tón nižší, tj. A–1. Praetorius však dodává, že někde už se ladění varhan zvyšuje na *Cammer Thon*; to byl zdroj zmatků, protože pak už tyto dva termíny různě zaměňuje. Vedle toho pro *Cammer Thon* uvádí název *Cornettenthon*, tedy v ladění s hodnotou A+1. Toto pojmenování vzniklo podle skutečných dobových kornetů, u nás spíše známých pod názvem cinky. Podle dochovaných dobových cinků (48 z Benátek, 33 z Německa a 25 s anonymní proveniencí) lze jednoznačně doložit, že jejich ladění se v 17. století pohybovalo v rozmezí 461 až 466 Hz,¹⁰ tj. v hodnotě A+1. Jako příklad Praetorius uvádí situaci v Praze a popisuje ji takto: normální, moderní tón, podle kterého jsou nyní naladěny téměř všechny naše (tj. severoněmecké) varhany, se tam nazývá *Cammer Thon*; vedle toho existuje *Chor Thon*, který je o celý tón nižší, a užívá se pouze v kostelech, hlavně kvůli zpěvákům. Praetorius tak u nás potvrzuje existenci dvou normálů: vyšší nazývá komorní nebo-li kornetový tón (A+1), o celý tón nižší byl chórový tón (A–1).

⁸ John TYRELL (ed.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, London 2001. Není-li uvedeno jinak, následné informace o ladících normálech pocházejí z tohoto zdroje.

⁹ Paul POLETTI, *A Brief History of Musical Pitch in Europe*. [on line] <http://www.polettipiano.com>.

¹⁰ Don RANDEL (ed.), *The New Harvard Dictionary of Music*, Cambridge, Mass. 1986, s. 639.

Můžeme předpokládat, že tato situace v našich zemích trvala po celé 17. století. Důkaz pochází z domácího prostředí, z pera pražského varhaníka Tomáše Baltazara Janovky:¹¹

**Duplicis
autem reperiuntur organa concordantiae, altioris
nempe, & demissioris; primae concordantiae sunt
organa in Germania & Boemia ubique usitata, quae
concordantia vulgo Zintz seu cornetti tonus vocatur;
posterioris seu demissioris & quidem unò
integrò tonò in Italia & Gallia audiuntur, quae
concordatio chori-tonus seu Chor-ton vocatur, &
cum hac posteriori concordant Galliae Fletus
seu Fletuse, Clarini humiliati, quae omnia**

**Instrumenta in sua clavi c cum Organo nostro in
clavi b unisonant.**

„Varhany se vyskytují ve dvojitým ladění, vyšším a hlubším, v prvním ladění jsou varhany užívané všude v Německu a v Čechách, jejich ladění se obvykle nazývá cink- nebo cornetti tón. Varhany druhého či hlubšího ladění, a to o celý tón, jsou slyšet v Itálii a Francii, toto ladění se nazývá chori-tón či chor-tón. S tímto druhým ladí francouzské flétny nebo-li fletuse, snížené klaríny (clarini humiliati); tyto všechny nástroje ve svém tónu c souznějí s našimi varhanami v tónu b.“ (překlad Jiřího Sehnala).

Janovka tak používá terminologii totožnou s Praetoriem. I pro něho je chórový tón o dva půltóny nižší (A–1) než kornetový, nebo-li cinkový (A+1). V Janovkově terminologii však chybí označení komorní tón, které bylo u Praetoria totožné s kornetovým tónem. Z jeho slov zřetelně vyplývá, že ještě na počátku 18. století měla převážná část varhan na našem území vysoké ladění.

Jenže situace se začíná rychle měnit. Rozsáhlý průnik vokálně instrumentální hudby na evropské kůry s sebou přinesl tlak na přehodnocení preferencí hlavního ladícího normálu. Důležitým důvodem byla expanze nových dechových nástrojů, zvláště od francouzských výrobců, které nebylo možné používat s varhanami laděnými v dosavadním (Praetoriově) komorním tónu, tj. u nás v kornetovém ladění. O padesát let později to v samotném Německu vypadalo jinak. Výmluvné svědectví podává berlínský Johann Joachim Quantz (1752), ve kterém už vysoké ladění (podle Praetoria kornetový tón) označuje za chórový tón: „V Německu převládal několik století nepřijemný chórový tón, jak to dokazují staré varhany. Byly mu také přizpůsobeny ostatní nástroje, housle, kontrabasy, pozouny, zobcové flétny, šalmaje, pumorty, trumpety, klarinety atd. Když však Francouzi změnili podle svého příjemného hlubokého tónu německou příčnou píšťalu ve flétnu příčnou, šalmaj v hoboje a pumort ve fagot, začal se také v Německu měnit [tj. snižovat] vysoký chórový tón v tón

¹¹ Thomas Balthasar JANOVKA, *Clavis ad thesaurum magnae artis musicae*, Praha 1701, s. 93–94.

komorní, jak to konečně dosvědčují některé nejslavnější nové varhany.¹² Výsledkem bylo i to, že v německé terminologii došlo k dalšímu zmatečnému významovému posunu, který se postupně odrážel v habsburských zemích, tj. i u nás. Píše o tom Jakob Adlung (1768): varhany jsou, jak se nyní říká, laděny v *Chortonu*, který je o 1 nebo 1 1/2 tónu vyšší než *Cammerton*; dříve to bylo naopak, *Cammerton* byl vyšší než *Chorton*. Adlungova slova vysvětlují, proč u Quantze došlo k oné záměně termínů. Podle toho nenastal pohyb vlastní tónové výšky, oba normály si pouze vyměnily názvy, čímž pro *chorton* začala platit hodnota A+1 až A+2. Ve skutečnosti však začal být název *chorton* tak zmatečný, že v průběhu 18. století jeho výšková hodnota ve střední Evropě kolísala od A+0 až k A+2.

Problematika ladění obsahuje i jiné nejasnosti: v našich historických zemích se objevují ještě další termíny: francouzský tón, římský tón, divadelní tón a vídeňský tón.

Ukazuje se, že v 18. století je u nás relativně nejrozšířenější označení *francouzský tón* (v latinských textech *galský tón*). Takový termín se v této podobě u Janovky ještě nevyskytuje; Jiří Sehnal ho však na základě výše citovaných Janovkových vět vysvětluje takto: „Ladění v galském tónu bylo podle B. Janovky (*Clavis ad thesaurum magnae artis musicae, Praga 1701: 93*) o celý tón nižší než v Čechách běžné ladění v chórovém (sborovém) tónu, které bylo asi o celý tón vyšší než tehdejší komorní ladění.“¹³ Toto vysvětlení není přesné, protože (pod vlivem Quantze?) zaměňuje chórový tón s kornetovým. Skutečností tak zůstává, že zatím nejstarší známý výskyt termínu *tonus gallicus* najdeme u Mauritia Vogta v roce 1719: „*Ex supposito, quod Organa non sint ex tono Gallico vel tono chori, aut adhuc demissius concordata, sed sint ex Zinckthon.*“¹⁴ Zde je možné rozumět, že Vogt hovoří o varhanách, které „nejsou v galském tónu nebo-li v chórovém tónu“, ale ve vyšším cinkovém (tj. kornetovém) tónu. Tomáš Horák však nedávno zveřejnil doklad, podle kterého francouzský tón použil Leopold Spiegel (1680–1730) při stavbě svého nástroje v Krásném Studenci u Děčína už v roce 1717.¹⁵ Tento pražský varhanář, pocházející z Bavorska, tak mohl být prvním, kdo k nám francouzský tón zaváděl.

Další důležitá zpráva pochází z roku 1731 od ředitele kůru u sv. Mikuláše v Praze na Starém Městě Guntera Jakoba. O starých Mundtových varhanách svého kostela uvedl: „*Měly vysoký tón, totiž kornetové ladění. Zatím co jinde v Praze byl komorní tón, nebo ladění takzvané galské, u sv. Mikuláše musel varhaník, aby se shodl s houslemi a hlasy, začít hrát o klávesu níž, což se také při hodinách praktikovalo.*“¹⁶ Zde však chybí přirovnání k chórovému tónu. Původní latinský text tohoto zápisu znal i Vladimír Němec; ve své knize o pražských varhanách píše jednoznačně, že varhany „byly laděny v nižším kornetovém tónu, kdežto jinde v Praze byl tón komorní, jinak galský zvaný.“¹⁷ Takže od Janovkovy doby do roku 1730 v Praze došlo k podstatnému obratu, kdy většina zdejších varhan získala novou výšku ladění. Následující doklady tomuto výkladu nasvědčují, ale stále ještě z těchto údajů není plně jasné, jaká byla skutečná výška nově zaváděného „galského“ ladění. Šlo opravdu o import z Francie, tedy o hluboký *ton de chapelle* na úrovni A–2 či A–1 1/2?

Zkusme srovnat další dobové zprávy. První pochází z roku 1698 od Georga Muffata: Výška ladění, podle které Francouzi ladí své nástroje, je o celý tón nižší a u divadelních

¹² Johann Joachim QUANTZ, *Pokus o návod jak hrát na příčnou flétnu*, Praha 1990, s. 175.

¹³ Jiří SEHNAL, *Práce brněnského varhanáře Antonína Richtera na Velehradě v letech 1745–1747*, Vlastivědný věstník moravský, 1968, 2, s. 258, pozn. 27.

¹⁴ Mauritius VOGT, *Conclave thesauri magnae artis musicae*, Praha 1719, s. 119.

¹⁵ Tomáš HORÁK, *Varhany a varhanáři Děčínska a Šluknovska*, Děčín 1995, s. 31.

¹⁶ Zdeněk CULKA, *Pražské varhanářské smlouvy ze 17. a 18. století*, Hudební věda, 1974, 4, s. 376. Původní latinský text přeložil Zdeněk Culka.

¹⁷ Vladimír NĚMEC, *Pražské varhany*, Praha 1944, s. 84.

produkcí o jeden a půl tónu nižší než naše německé ladění (Cornett–Ton), říká Muffat. Podle toho byl francouzský tón pro hudební nástroje na úrovni A–1, pro divadlo (tj. operu a balet) ještě níže na A–2.

Poměrně obsáhlé informace přináší o padesát let později Johann Joachim Quantz. „V Německu převládá několik století nepříjemný chórový tón, jak to dokazují staré varhany.“ K vůli výše popsaným změnám s francouzskými nástroji „[...] začal se také v Německu měnit vysoký chórový tón v tón komorní, jak to konečně dosvědčují některé nejslavnější nové varhany. V dnešní době je vlastně nejvyšší benátský tón; je téměř stejný jako náš starý chórový tón. Římský tón byl před více než dvaceti lety hluboký a shodný s pařížským tónem. Dnes se však začíná pařížský tón blížit zcela benátskému. [...] Nechci přímo hájit velmi hluboký francouzský komorní tón, [...] nemohu však také souhlasit se zcela vysokým benátským tónem. [...] Pokládám proto za nejlepší takzvaný německý komorní tón A, který je o malou tercii níž než starý chórový tón. Ten totiž není ani příliš hluboký, ani příliš vysoký, ale je uprostřed mezi francouzským a benátským tónem.“¹⁸

I když Quantz nepoužívá termín *Cornetten-ton*, je zřejmé, že vysokým chórovým tónem měl na mysli právě toto nejvyšší ladění. Většinou odpovídalo úrovni A+1, avšak dnes už z organologických průzkumů víme, že mnoho slavných německých varhanních nástrojů (Buxtehudeho varhany v Lübecku, třetina Schnitgerových varhan) bylo laděno až na úroveň A+2. Předpokládám, že vysvětlení této odchylky se skrývá v krajové odlišnosti délkové míry – stopy. Např. rýnská stopa (Fuss) byla téměř o čtyři centimetry delší než drážďanská, rozdíl s hamburskou stopou činil téměř tři centimetry.¹⁹ Proto varhanní píšťala dlouhá osm stop zaznívala v severním Německu nebo Sasku výše. S ohledem na uvedené informace je možné sestavit přehled ladících normálů, který vychází z Quantzova textu a popisuje situaci k roku 1750:

A+2 až A+1	starý německý vysoký (hohe) chórový tón (totožný s kornetovým)
A+1 až A+0	benátský tón
A+0 až A–1	(současný) pařížský (francouzský) tón (v pohybu směrem k benátskému)
A–1	německý komorní tón (o malou tercii nižší než starý chórový tón, mezi starým francouzským a benátským)
A–2	starý pařížský (francouzský) komorní tón, před 20 lety totožný s římským tónem

Tento přehled je dobrým východiskem pro následující úvahy. Doplňme ho Adlungovým vyjádřením z roku 1758: „*In der hiesigen Gegend ist es gewöhnlich denjenigen Ton zu nennen hohen Kammerton, welcher 1 grosse Secunde tiefer ist, als der Chorton; der tiefe Kammerton ist um 1 und einen halben Ton tiefer, als der Chorton.*“²⁰ (Ve zdejší kraji se onen tón obvykle nazývá vysoký komorní tón, který je o 1 velkou sekundu hlubší [A–1] než chórový tón [A+1]; hluboký komorní tón je o 1 a půl tónu hlubší [A–2] než chórový tón“).

¹⁸ Johann Joachim QUANTZ, *Pokud o návod jak hrát na příčnou flétnu*, Praha 1990, s. 175.

¹⁹ Thomas LIPSKI, *Zur Frage der Stimmtonhöhe aus der Sicht von Aristide Cavaillé-Coll*, Ars organi, 2004, 3, s. 144.

²⁰ Jacob ADLUNG, *Anleitung zu der musikalischen Gelahrtheit*, Erfurt 1758, s. 387.

Pro srovnání lze uvést o třicet let mladší popis anonymního znalce varhan, uveřejněný roku 1789 v hesle *Kammer-Ton* ve známé Krünitzově encyklopedii.²¹ Komorní tón v hudbě a u varhan je obvyklý tón, který je o půl tónu nižší²² než *Chorton*; odpovídá výšce osmi stop pro varhanní píšťalu tónu velkého C. Dříve, když ještě nebyla tak rozšířena instrumentální hudba, se varhany ladily z ekonomických důvodů výše, aby se ušetřil cín. To byl *Cornetton*. Dále citujeme: „*In dieser Stimmung sind die meisten Orgeln im Oesterreichischen, so daß C dort klingt wie das D in den rheinischen Gegend. Die Chortöne von Venedig und Rom sind noch mehr unterschieden: denn das C in Venedig ist beynahe so hoch, als das Es in Rom; die Stimmung von Neapel aber kömmt mit der Mannheimer Stimmung überein. Die französischen Orgeln sind noch sehr tief und fast im eigentlichen alten Kammertone gestimmt.*“ („V tomto ladění je většina varhan v Rakousích, takže tam C zní jako D v rýnském kraji. Chorální tóny z Benátek a Říma jsou ještě rozdílnější: v Benátkách je C bezmála tak vysoko, jako Es v Římě; ladění v Neapoli se však shoduje s mannheimským laděním. Francouzské varhany jsou ještě naladěny velmi hluboko, skoro v původním starém komorním tónu.“). Hodnota tohoto starého francouzského komorního tónu (u Adlunga *hlubokého komorního tónu*) se tak pohybovala mezi A–2 až A–1 1/2. Jinak tento text potvrzuje, že ještě ke konci 18. století v habsburských zemích (tj. i u nás) měly varhany převážně vysoké kornetové ladění A+1. Proto se zdá, že výše uvedené svědectví Guntera Jakoba o převaze varhan s galským tónem se nejspíš týkalo jen samotné Prahy; přes sílicí snahu zavádět francouzský tón i v jiných místech zůstávala převážná část existujících českých, moravských a slezských varhan beze změny. Podpurným argumentem k tomuto tvrzení je skutečnost, že přeladění o celý tón dolů bylo zejména u větších nástrojů dost nákladnou a pracnou záležitostí, která navíc mohla narušit dosavadní dobrý zvuk takto upravovaných varhan (přeladění stávajících píšťalových řad o půltón či více vždy znamená změnu jejich menzur).

Co vlastně vypovídají dobové doklady a organologická zjištění z našich historických zemí? S určitým překvapením a zklamáním je třeba konstatovat, že v písemných dokladech (varhanářské smlouvy, popisy nástrojů apod.) se v průběhu 17.–19. století objevuje naprosté minimum informací o ladění vůbec. To bylo nejspíš důvodem, proč i text o ladění barokních varhan od legendárního znalce dějin pražských varhan Vladimíra Němce je dost zmatečný.²³ Nedávno zveřejnil Jiří Sehnal údaje z Moravy a Slezska za více než padesát let svého bádání. Přesto musel konstatovat, že „*výška kornetového, sborového, videňského, francouzského nebo komorního tónu se nedá v 18. století přesně stanovit a je třeba ji chápat relativně.*“²⁴

Domnívám se, že určitou cestou k aspoň částečnému zpřesnění by mohl být organologický výzkum dochovaných historických varhan, který v kombinaci s nečetnými archívními doklady může částečně prosvětlit zatím mlhavý obraz. Tento výzkum však stále pokračuje.

Vraťme se zpět k otázce francouzského tónu. Bližší pohled prokáže zajímavou skutečnost. V pramenech z 18. století v českých zemích téměř vymizel termín *Chorton*. Ve výčtu „ladících“ prací, které zveřejnil Jiří Sehnal v citované práci, se o *Chortonu* mluví pouze v souvislosti s Englerovými varhanami v Olomouci. Naproti tomu o ladění ve *francouzském tónu* se častější zprávy objevují už od konce dvacátých let ve všech našich historických

²¹ Johann Georg KRÜNITZ, *Ökonomisch-technologische Encyklopädie*, Band 33, Berlin 1789, s. 429.

²² Doklad o přehodnocení významu termínu *chortonu* v návaznosti na tónovou výšku v německé oblasti.

²³ Vladimír NĚMEC, *Pražské varhany*, Praha 1944, s. 80–81. Podle něho byl u nás *chortón* o celý tón vyšší než komorní tón, *cornetton* (Zinkthon) pak zněl dokonce o malou tercii nad komorním tónem. Jenže na jiném místě (s. 84 – viz pozn. 16) označuje kornetový tón jako nízký.

²⁴ Jiří SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě*, II. Varhany, Brno 2004, s. 97.

kých zemích téměř současně, např. 1727 České Budějovice – sv. Mikuláš (smlouva s Jiřím Dvorským²⁵ z Prahy), 1728 Olomouc – Panna Maria Sněžná (smlouva s Janem Bohumírem Halbichem²⁶ z Králíků), 1729 Praha – sv. Tomáš (smlouva s Janem Františkem Fassmanem²⁷ z Lokte), kolem 1730 Opava – Nanebevzetí Panny Marie (návrh opravy od Václava Thiela²⁸ z Opavy). Muselo tak jít o způsob dostatečně uznávaný. To potvrzují slova výše uvedeného pražského ředitele kůru Guntera Jacoba: doporučuje, aby po dokončení novostavby svatomikulášského kostela v Praze na Starém Městě byly postaveny nové varhany „s tzv. *galským laděním*“,²⁹ vhodnějším pro instrumentální a vokální hudbu. Šlo tak o ladění, které bylo jednoznačně nižší než staré kornetové.

Pro zodpovězení základní otázky, o kolik půltónů byl u nás zaváděný *francouzský tón* nižší, existuje zatím jediný mně známý průkazný doklad, který umožňuje přesnější odpověď. Pochází ze slezského prostředí.

Koncem dvacátých let 18. století byly varhany ve farním kostele Nanebevzetí Panny Marie v Opavě ve velmi špatném stavu. Předtím je naposledy přestavoval a opravoval v roce 1708 Ignác Ryšák ze starého nástroje svého otce.³⁰ Opavský varhanář Václav Thiel předložil městské radě nedatovaný návrh opravy (asi z doby kolem roku 1730), kde kromě jiných prací píše o přeladění varhan do *francouzského tónu*. V této souvislosti u každého varhanního stroje (hlavní stroj, positiv, pedál) výslovně uvedl následující, v podstatě totožná slova:

„2 neue Pfeiffen müssen gemacht und 9 müssen in ein jeder Stimme (weilen es einer französische Thon bekommen soll) angesetzt werden.“ (2 nové píšťaly se musí udělat a 9 [píšťal] nastavit v jednom každém hlase (neboť má dostat francouzský tón).³¹

Potřeba nastavit devět píšťal se týkala otázky tónového rozsahu (krátké oktávy) a snad i menzurace a teploty. Pro naši problematiku je nejpodstatnější Thielův údaj, že pro přeladění do *francouzského tónu* je nutné nově vyrobit dvě nové píšťaly. To je jednoznačný důkaz, že rozdíl mezi starým laděním a francouzským tónem představoval jeden celý tón. Varhanář u každého varhanního stroje opakovaně zdůrazňuje nutnost vyrobit dvě nové píšťaly ke každému rejstříku (u zmíněných opavských varhan by šlo celkem o nejméně 56 kusů v nejhlubší oktávě, tj. značný počet velkých píšťal); tím v podstatě zdůvodňuje poměrně vysokou cenu za navrženou opravu. Také v Praze varhanář Fassman musel při ladění do francouzského tónu vyrobit nástavce na staré píšťaly, které se daly použít. Jasně se tak jednalo o přeladění směrem dolů. Podle toho i v případě Opavy vše svědčí o tom, že původní ladění Ryšákových varhan bylo vysoké, tj. kornetové. Proto Václav Thiel při přeladění do francouzského tónu přidával vždy dvě píšťaly, tj. zvukově dva půltóny. Z tohoto

²⁵ Vít HONYS, *Die Orgel der St.-Nicolauskirche in České Budějovice*, in: *Mitteleuropäische Aspekte des Orgelbaus und der geistlichen Musik in Prag und den böhmischen Ländern*, Sinzig 2002, s. 166.

²⁶ Jiří SEHNAL, *Dějiny varhan v kostele P. Marie Sněžné v Olomouci*, *Časopis Matice moravské* 51, 1966, s. 271.

²⁷ Státní ústřední archiv Praha, fond Řád augustiniánů, k. 178.

²⁸ Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Opavy, k. 47.

²⁹ Zdeněk CULKA, *Pražské varhanářské smlouvy ze 17. a 18. století*. Hudební věda, 1974, 4, s. 377.

³⁰ Státní okresní archiv Opava, fond Archiv města Opavy, sign. XV/4, k. 47.

³¹ TAMTÉŽ.

zjištění vyplývá, že ladící normál, označovaný nejen v Čechách a na Moravě, ale i ve Slezsku jako *francouzský tón*, odpovídal kolem roku 1730 pravděpodobně hodnotě A–1.

Tato teze je plně konzistentní s ostatními údaji. Termín francouzský (galský) tón tak souhlasí s teoretickou výškou starého Praetoriova a Janovkova *Chortonu*. Už Janovkův *Chorton*, spojovaný s francouzskými nástroji, se shoduje s Muffatovým popisem francouzského instrumentálního tónu. V Německu se po roce 1700 název *Chorton* začal zmatečně měnit (viz Adlung) a nabýval hodnoty od A+0 až po A+2; jinak řečeno, používal se k označení všech možných jiných ladění, které byly vyšší než *Kammerton* s výškou A–1. Proto dosavadní zjištění svědčí o tom, že varhanáři v českých zemích z těchto důvodů přestali název *Chorton* používat, neboť už nebyl synonymem „pevně“ dané tónové výšky. Přijali označení *francouzský tón*; nejspíš proto, že v rámci střední Evropy se v 1. polovině 18. století adjektivum „francouzský“ ve spojení s hudebními nástroji stalo označením jejich nízkého ladění. Byl to odraz posunu v samotné Francii: po roce 1715 se zde už běžně vyráběly dechové nástroje s laděním A–1, což ovlivnilo zvýšení hlubokého francouzského ladění z A–2 (respektive A–1 1/2) na A–1 (tzv. ton ordinaire u Hotteterra v roce 1737). Tím se francouzský (pařížský) tón srovnal se současným (podle Adlunga *vyšokým*) německým *komorním tónem*. Lze tak odůvodnit, že k roku 1730 název *francouzský tón*, používaný při ladění českých varhan, odpovídal tomuto německému (novému) *Kammertonu*. Výše odvozená hodnota *francouzského tónu* v českých zemích (A–1) se tak dá doložit i z této strany: v Německu se dochovalo deset nástrojů, kde lze prokázat spojení původní výšky ladění s názvem *Kammerton* – všechny případy bez výjimky se pohybují kolem hodnoty 416 Hz (A–1). Podle toho se nezdá, že by v případě „našeho“ *francouzského tónu* šlo o starší francouzský *Ton de chambre* s výškou 404 Hz, o jehož rozšíření v komorní hudbě po celé Evropě mluví Paul Poletti.³²

Pro toto tvrzení existuje sice jediný, avšak výmluvný doklad i na našem území: kolem roku 1770 se v Mikulově píše o naladění varhan do *francouzského* nebo-li *komorního tónu*.³³

Pro úplnost je nutné analyzovat i ostatní ladící normály. Dalším termínem, který se na našem území vyskytl, je tzv. chorální římský tón. Najdeme ho jen jednou, ve varhanářské smlouvě Václava Pantočka z roku 1720 na postavení varhan pro františkánský kostel sv. Antonína v Dačicích: „...*kterýžto varhany mají býti konkordyrovaný na Chorální Římský tón z litery B.*“³⁴

Pantoček byl jediným moravským varhanářem, který už v první polovině 18. století někdy uváděl výšku ladění. V další dochované smlouvě na varhany v kapli Panny Marie Sedmibolestné v kostele sv. Jakuba v Jihlavě z roku 1727 však píše, že „*Tento Positiv podle obyčejného tónu z litery C ... býti má.*“³⁵ Jde tak o doklad, že Pantoček užíval dva ladící normály. Nebyl jediným, neboť stejný úzus prokázal Zdeněk Fridrich u Jana Výmoly;³⁶ následný průzkum by jistě odhalil další případy. Hlavní důvod připomíná výše citovaný text z Krünitzovy encyklopedie: vyšší ladění znamenalo citelnou úsporu.

Jak rozumět oběma Pantočkovým normálům? Na první pohled nám jeho formulace mohou připomenout Janovkův text – mluví se o ladění z litery = tónu C nebo tónu B. Proto se domnívám, že lze ztotožnit *obyčejný tón z litery C* s tehdy obyčejným, *obecným*, tedy nejčastějším laděním habsburských zemí, což byl kornetový tón (A+1). Potvrzení najdeme

³² Paul POLETTI, *A Brief History of Musical Pitch in Europe*, <http://www.polettipiano.com> (accessed 2006).

³³ J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě*, s. 95.

³⁴ Moravský zemský archiv Brno, fond E 21, k. 41, fasc. 3.

³⁵ Státní okresní archiv Jihlava, fond Farní úřad sv. Jakub Jihlava, i. č. 368.

³⁶ Zdeněk FRIDRICH, *Der Orgelbauer Jan Výmola*, *Acta Organologica* 5, 1971, s. 117.

u dochovaných Pantočkových varhan v Telči u sv. Jakuba,³⁷ v Telči u Matky Boží³⁸ a v Krahulčí u Telče, kde organologický průzkum³⁹ prokázal původní výšku ladění jako A+1. Druhý normál, *chorální římský tón z litery B*, už sám napovídá, že jeho výška byla o celý tón nižší,⁴⁰ tj. A–1. Původ unikátního pojmenování je nejistý. Nezdá se pravděpodobné, že by Pantoček za svého života poznal skutečný římský tón, jaký se od 17. do 19. století používal u římských, zejména vatikánských varhan. Ten byl navíc velice hluboký,⁴¹ odpovídal hodnotě A–2. Lze nabídnout pravděpodobnější řešení. Pantoček tento nástroj stavěl pro františkány, kde převážující složkou hudebních produkcí byl zpěv. Hlavní funkcí varhan byl doprovod. V 17. století to bylo převážně při chorálních zpěvech, které neměly velký hlasový ambitus. Avšak v 18. století františkáni rozšiřují svůj repertoár o sice jednoduché, ale rozsahem (včetně koloratur) náročnější skladby. Už Jiří Sehnal⁴² se pozastavoval nad tím, jak mohli provozovat některé skladby s diskantovým rozsahem až do e² či dokonce g². Jedna z odpovědí je, že začali používat varhany s nižším laděním. Dokladem je např. zpráva, že u brněnských františkánů v roce 1725 přeladili varhany o půltón dolů.⁴³ Pak je pochopitelné, že i v Dačicích chtěli nové varhany s nízkým laděním. Vzhledem k pravděpodobným kontaktům s řádovými kolejiemi v Itálii se nejspíš dověděli, že v této zemi se při zpěvu v kostele používá nižší ladění. Šlo o tzv. *tuono corista* tj. „chorální tón“ na úrovni A–1, který se udržel v severní Itálii po celé 18. století. Zde můžeme tušit souvislost s Patočkovým „*chorálním tónem*“. Adjektivum „*římský*“ mohl přidat ze stejného důvodu, jako se dělo v případě adjektiva „*francouzský*“ – jako synonymum nízkého ladění.

Vysvětlit výšku normálu, označovaného jako *Theatral Ton*, není snadné. Jiří Sehnal ho dokládá výhradně u olomouckého varhanáře Josefa Emanuela Heintzlera k roku 1730. Avšak tento termín existoval i později – v roce 1848 ho použil pražský varhanář Jan Viktora v návrhu opravy varhan v Příbyslavi.⁴⁴ Nezdá se pravděpodobné, že by vycházel z pařížského barokního Ton d'Opera (A–2). Snad jeho název souvisel s výškou ladění v dobových operních orchestrech. Podle které opery mohl svůj normál určovat Heintzler, není vůbec jasné. Rovněž nevíme, zda-li pražský varhanář Viktor měl na mysli pražskou operu. První zprávu o výšce ladění jejího orchestru máme až z roku 1859 (A=449.8 Hz).⁴⁵ Vztahovat tuto hodnotu k divadelnímu tónu u Jana Viktory však zatím není možné.

Z výše uvedených termínů pro označení ladících normálů zbývá ještě tzv. *Wiener Ton*, který je prokazatelný až v průběhu 19. století. Samotný název napovídá, že jde o tónovou

³⁷ Původně ca 415 Hz, neboť, jak vyplývá z organologického průzkumu, současná výška ladění 440 Hz vznikla doplněním o nehlubší nepůvodní pišťalu v každém rejstříku. Tím je třeba opravit údaj o výšce ladění, který udává J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě*, II., s. 94.

³⁸ Průzkum prokázal původní výšku ladění ca 455 Hz. Údaj, který uvádí J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě*, II. s. 94, se týká nepůvodní výšky ladění před restaurováním.

³⁹ Petr KOUKAL, *Varhany v kostele svatého Jakuba v Telči. Zpráva o stavu a generální opravě*. Telč 1986. Rukopis uložený v NPÚ ÚOP Brno; TÝŽ, *Varhany v kostele Matky Boží v Telči*. Restaurátorská zpráva. Telč 1989. Rukopis uložený v NPÚ ÚOP Brno.

⁴⁰ Prohlídka dochovaných částí nástroje to potvrzuje. Totéž nově ověřil varhanář Mgr. Rudolf Valenta, kterému děkuji za tuto informaci.

⁴¹ „*Sono molto differenti gli Organi di tuono da una Città all'altra, poichè ve ne sono, che usano li Organi bassissimi e chi altissimi, come quelli di Roma, li quali sono delli più bassi che si usino in Italia.*“ Viz Antonio BARCOTTO, *Regola, e breve raccordo*. Padova 1652.

[on line] <http://concordanza.com/misc/barcotto.htm> (accessed 2011).

⁴² Jiří SEHNAL, *Hudba u františkánů české provincie v 17. a 18. století*, Časopis Moravského muzea, vědy společenské, 1993, s. 226.

⁴³ TAMTÉŽ, s. 223.

⁴⁴ Moravský zemský archiv Brno, fond F 188, k. 172.

⁴⁵ Edward SWENSON, *The History of Musical Pitch in Tuning the Pianoforte*. <http://www.mozartpiano.com/en/articles/pitch.php> (accessed 2011).

výšku užívanou v tehdejších hlavních městě císařství. Jeho výšku už určil Jiří Sehnal na 430–435 Hz,⁴⁶ což koresponduje s hodnotou A+0 (v 18. století jako benátský tón). Je možné dodat, že v podstatě šlo o dobové ladění vídeňské opery: v roce 1834 to bylo 436.5 Hz.⁴⁷

Vraťme se však do opavského a těšínského Slezska. Z výše uvedených údajů už je zřejmé, že průkopníkem nového ladícího normálu – francouzského tónu – byla opavská varhanářská dílna pod vedením Václava Thiela (zemřel 1763). Není jasné, odkud si tento varhanář bral pro nové ladění vzor. Domněnku, že by to mohl být tehdejší slavný mistr Michael Engler z Vratislavi, tedy z pruského Slezska, je třeba odmítnout – o Englerových varhanách v Olomouci a Křesoboru (Krzeszów) už víme, že původně měly vysoké ladění (chortón).⁴⁸

Ukazuje se, že rovněž další významný slezský varhanář 18. století Josef Staudinger (1729–1809), usazený v Andělské Hoře, ladil své nástroje ve francouzském tónu. Platí to už od prvního, který stavěl ještě s otcem Sebastianem roku 1751 v Jindřichově.⁴⁹ Terminologické kolísání v této oblasti dokládá Staudingerova smlouva pro varhany v Bruntálu, kde se jejich stavitel smluvně zavazuje naladit celé varhany „*in den so genannten richtigen Cammer-Ton*“,⁵⁰ tedy v tzv. správném komorním tónu. Staudinger se tohoto úzu (už s označením francouzský tón) držel zřejmě po celou dobu své činnosti; posledním jednoznačným dokladem je jeho smlouva na varhany pro Svitavy z roku 1795.⁵¹

Zatím jediný doklad ukazuje, že i další slezský varhanář František Horčíčka (1745–1800), pracující v Opavě a pak ve Frýdku, používal nízké ladění. Vyplývá to z jeho smlouvy z roku 1780 na nové varhany pro kostel Nanebevzetí Panny Marie v Opavě, kde se mluví o ladění do komorního tónu.⁵² Podobně jako u Staudingera (viz Bruntál) můžeme předpokládat, že se jednalo o ladění, jinde nazývané francouzský tón.

Skutečnost, že důležité slezské varhanářské dílny používaly u svých nástrojů nízký ladící normál, je svým způsobem zajímavá. Vzhledem k jejich produktivnosti lze předpokládat, že tento vliv byl důležitý pro celou oblast opavského i těšínského Slezska. To nám vykresluje poněkud odlišný obraz než na sousední Moravě, kde se u moravských varhanářských dílen 18. století stále setkáváme i s vyšším laděním (chortónem).

---

⁴⁶ J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě*, II., s. 97.

⁴⁷ E. SWENSON, *The History of Musical Pitch in Tuning the Pianoforte*. [on line] <http://www.mozartpiano.com/pitch.html>.

⁴⁸ Srov. J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě*, II., s. 95; [on line] http://www.jehmlich-orgelbau.de/deutsch/restorationen/orgel_gruessau.htm (accessed 2011).

⁴⁹ Jiří SEHNAL, *Rod varhanářů Staudingerů z Andělské Hory*, Severní Morava 36, 1978, s. 40.

⁵⁰ Petr KOUKAL, *Varhanářství na Krnovsku a Bruntálsku do roku 1873*, in: Bohumil Plánský a kolektiv, *Krnov – město královského nástroje*, Krnov 2007, s. 18–43.

⁵¹ J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě*, II., Brno 2004, s. 95.

⁵² Zemský archiv v Opavě, fond Řád německých rytířů, k. 140.

Summary

Petr Koukal

The Question of Musical Pitch in Silesia

The question of the musical pitch with its standard of 440 Hz seems to be something self-evident, having also been used in the time of, say, Bach or Mozart. But that is not true; just in those days the real pitch varied according to territory and decade. For instance, Bach himself had to tailor his organ compositions to the instruments of his time and region. The pitch of the organ or the harpsichord (as of prevailing continuo instruments) used to be quite influential from the 17th to the 19th C. We are well informed about the situation in the countries as Germany, France or Britain, but there is still evidently a lack of information as to the territory of the former Bohemia, Moravia and Silesia - because of the deficiency of relevant historical sources. The first part of the text deals with the historical documents trying to explain the prevailing confusion with the terms as Chorton, Cornetton, Kammer-ton etc. Further, the situation in the territory of historic Czech lands is newly interpreted, with the predominant view of Silesia in the 18th C. The research brings new evidence, supporting the idea of the prevailing so called „French-Tone“ pitch standard at the pipe-organs built by the local organ builders as Wenzel Thiel (Opava), Josef Staudinger (Andělská Hora) or František Horčíčka (Opava and Frýdek). Moreover, the documents from the territory of Silesia help to confirm a real pitch level of that tuning.

Barbara Pokorná

DRUHÉ ŽIVOTY ANTICKÝCH MINCÍ

Abstract

The bowl of Augustinus being decorated by coins with portraits of the Roman emperors is an example of a luxurious table art period of the early Renaissance. These bowls were not just practical tools but they were to evoke the history of the classical antiquity. They were being used as small coin collections which were often given as a gift to the Renaissance humanists. The destinies of such recycled coins do not finish their course somewhere in the dark collections of numismatists, but they are fulfilled again and the coins live their second or even third lives through the different pieces of art.

Keywords: *collecting of ancient art works, numismatic collections, Augustine of Olomouc, aurea patera*

Sběratelství antických památek v antice¹

Říká se, že kočka má devět životů. Kolik životů a jaké osudy mají antické mince? Pokusíme se ukázat, že v některých případech mohou kočkám opravdu směle konkurovat. Než však nahlédneme do osudů několika málo uměleckých předmětů dekorovaných právě řeckými či římskými mincemi, je na místě si v krátkém exkursu připomenout bohatou historii sbírání antických památek, z nichž mnohé prožily jistě více než jeden vzrušující život.

Sběratelství uměleckých předmětů je fenomén starý téměř jako lidstvo samo a bez nadšázky lze říci, že už v antice se sbírala „antika“. Staří Římané nadšeně pátrali po řeckých výtvarných dílech, začleňovali je do svých soukromých „sbírek“ a svým počínáním se tak hlásili k proslulé řecké kulturní tradici. V četných ateliérech a dílnách vytvářeli řečtí umělci na zakázku kopie a repliky známých děl, jejichž shromáždování se stalo doslova módním trendem. Taková díla byla součástí reprezentace bohatých a vlivných rodin, včetně těch císařských. Můžeme si tímto snobským počínáním klidně pohrdat, ale tak jako většina lidských skutků má i toto konání své dvě strany mince. Musíme totiž přiznat Římanům velkou prozíravost v uchovávaní takto vzniklých děl, protože právě díky nim si můžeme udělat alespoň přibližnou představu např. o mistrovských projevech řeckého sochařství. Očekávat v této fázi sběratelství soustavné uspořádání podle vymezených hledisek by bylo asi příliš, a i když lze identifikovat některé soubory seskupené podle vztahu k určitému tématu, pravděpodobně jde spíše o náhodu, nikoli o didaktický záměr. Ze čtvrté Ciceronovy *Řeči proti Verrovi O uměleckých dílech* se dozvídáme o neuvěřitelném bohatství nechvalně známého správce Sicílie v letech 73–71 př. Kr. Gaia Cornelia Verra.² Jaromír Kincl v předmluvě k vydání *Řeči proti Verrovi* z r. 1972 říká: „Ve světle Ciceronových řečí jeví se Verres jako zločinec velkého formátu, ani žalobce mu však nemůže upřít některé sympatické rysy. Ač patrně neměl hluboké vzdělání (Verres např. neuměl řecky a na Sicílii neustále potřeboval tlumočníky), byl velkým ctitelem výtvarného umění, a kradl-li, kde se jen dalo,

¹ Marie DUFKOVÁ – Iva ONDŘEJOVÁ, (eds.), *Historie sběratelství antických památek v českých zemích*, Praha 2006; KOLEKTIV autorů, *Antické tradice v českém umění*, Praha 1982.

² *Nimirum ut hic nomen suum comprobavit, sic ille cognomen*. Přirozené jako tento dělal čest svému jménu, tak onen svému příjmení. (Cic. Verr. II. 4. 57) – Narážka na Verrova kolegu Lucia Calpurnia Pisona Frugi (*verres, is, m. kanec, vepř; frugi* řádný poctivý).

obrazy, sochy a jiné umělecké předměty, dělal to nejen ze zisťných úmyslů, ale i pro své osobní uspokojení.³ Označovat však Verra za průkopníka v oboru sběratelství by bylo asi odvážné. Někteří dokonce tvrdí, že ani Cicero, i když se asi jednalo spíše o účelovou pomluvu, neměl v tomto ohledu zcela čisté svědomí. Jeho přítel Titus Pomponius Atticus mu opatřoval umělecké předměty z Řecka, po jejichž původu prý Cicero nijak zvlášť nepátral.

I když jde o aktivitu zavřehodnou, musíme také zmínit vykrádání hrobů jako jeden z bohatých zdrojů získávání cenných starožitností. Šperky a předměty z drahých kovů se ve většině případů nedochovaly v původní podobě, neboť drahocenný materiál je předurčoval k jejich sekundárnímu využití. Zde začíná druhý život vzácných magických gem a drahých kamenů. Vznikají nádherné kolekce, *dactyloithecae*,⁴ vystavované známými osobnostmi na veřejných místech v Římě, které posléze ve formě darů či kořistí putují stoletími a dalekými zeměmi, aby v dalším životě pokračovaly jako součásti středověkých pokladů v chrámech, kláštřích a na panovnických dvorech Byzance a středověké Evropy.

Principy a charakter antického sběratelství se sice od novověkého v mnoha ohledech liší, ale nelze mu upřít jistý význam. Svými snahami o shromažďování vědění, ať už v podobě kuriózních sbírek Augustových na Capri, nebo v přepychové vile císaře Hadriána v Tivoli, či v unikátním architektonickém komplexu alexandrijské knihovny se sbírkou veškerých tehdy známých literárních druhů navíc doplněné výtvarnými díly, antičtí sběratelé dokazují, že tento obor má své počátky již ve starověku.

Sběratelství antických předmětů v českých zemích⁵

Přestože jsou České země na stovky kilometrů vzdáleny od kulturních a civilizačních center antického světa, pronikaly jejich vlivy na naše území již od předhistorických dob. Četné římské importy byly bohatými zdroji inspirace pro rozvíjející se domácí řemeslo a umění. Pro velkomoravské umění je typické používání antických objektů druhotně jako *spolia*.⁶ Vedle užívání římských cihel v místních stavbách je to zejména vkládání antických řezaných kamenů do šperků a různých ozdob. Proslulé římské *gemmy*⁷ splňovaly veškeré estetické požadavky a navíc s nimi byla spojována víra v magický význam drahých kamenů.

Také středověké umění se odvíjí ve znamení velkého zájmu o drahé kameny. Nejen sekulární, ale i církevní šperkařství je okouzleno jejich krásou. K typickým památkám náleží zejména slavné relikviáře, např. sv. Kříže (1266) s množstvím barevných kamenů dekorujících desku, mezi nimiž je 30 římských intaglií pocházejících z doby od republikánského období do 3. st. po Kr. Také nedávno znovuobjevený relikviář sv. Maura (20. léta 13. století) se spletitou historií byl zdoben více než 350 kusy hladkých kamenů a gem.

Samostatnou kapitolou sběratelství je bezpochyby ta, která vypovídá o osobnosti českého krále a císaře římského Karla IV. S Karlovou snahou povznést Čechy na co nejvyšší úroveň a začlenit je do evropského politického i kulturního života souvisela také jeho sběratelská vášně, především úsilí získávat a shromažďovat relikvie. Tato doslova posedlost byla vedena částečně Karlovou pravou zbožností, ale postupně přerostla ve vážný zájem o rozmanité a neobvyklé objekty z oblastí umění i přírodnin. Z tohoto původně rozsáhlého sběratelského

³ Marcus Tullius CICERO, *Řeči proti Verrovi*, Praha 1972, s. 31.

⁴ *Dactyloitheca*, ae, f. = skříňka na prsteny.

⁵ M. DUFKOVÁ – I. ONDŘEJOVÁ, *Historie sběratelství antických památek v českých zemích*.

⁶ *Spolia* - původně římská vojenská kořist, dále také movitá pozůstalost po katolickém duchovním, (*spolium*, ii, n., *spolia*, orum, n. = stažená zvířecí kůže, kořist, zbroj).

⁷ *Gemma* polodrahokam nebo drahokam s negativním reliéfem (*intaglio*); *kamej* drahokam nebo polodrahokam s vypouklým reliéfem (*glyptika*).

díla se zachovala především spolia v podobě řezaných kamenů, jako např. na tzv. ostatkovém korunovačním kříži ze Svatovítského pokladu, se dvěma antickými sardonxyovými kamejemi s vyobrazeními Alexandra Velikého a Juno Ludovisi. Ve středověku se také poprvé setkáváme se sbíráním antických portrétních mincí římských císařů, na jejichž dědictví se snaží středověcí panovníci navazovat. V roce 1354 daroval Francesco Petrarca Karlu IV. kolekci antických mincí s věnováním: „...*ecce, inquam, Caesar, quibus succedisti, ecce quo imitari studeas et mirari...*“⁸ Dar jako symbol, jako poselství civilizace, to je předznamenání renesančního ducha příští epochy.

Následující století antickému sběratelství v Čechách v důsledku šířící se reformace přilíh nepřálo, ale česká šlechta již od počátků renesance přiváží ze svých cest do Itálie drobné antické předměty a mince jako suvenýry. Známy humanista Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1461–1510) rozvíjí rozsáhlou sběratelskou činnost, která se však nezaměřuje pouze na antické starožitnosti, ale také na shromažďování knih, přístrojů nebo přírodnin. Serióznější zájem o antiku nás přivádí k olomouckým humanistům, zejména k Augustinovi Olomouckému, o kterém se podrobněji zmíníme dále. Z cenných předmětů, které Augustin ve své době vlastnil, se zachovala jen tzv. aurea patera, miska osázená římskými zlatými mincemi, která svou složitou pouť skončila v drážďanských Staatliche Kunstsammlungen.

Sběratelství širšího rozsahu u nás začíná teprve s Rudolfem II. Jeho velkoryse pojatá sbírka, jaká zde do té doby neměla obdoby, zapadá nejen do císařova nákladného životního stylu, ale také do ideového programu své doby. Byla prostředkem reprezentace, módou, ale také demonstrovala širokou koncepci akvizičních snah, které vedly k novátorskému „encyklopedickému“ pojetí Rudolfových sbírek. Díky skvělým finančním možnostem a vzdělání císaře se poprvé v Čechách potkáváme i s rozměrnějšími díly antického umění, zejména s plastikami. Příkladem je mramorová socha mladíka v pokleku s bezpočtem interpretací, tzv. Ilioneus, která má velmi pestré osudy počínající v 16. století ve Florencii, přes českou peripetii až nakonec její cesta končí v roce 1814 v mnichovské Glyptothéce jako součást mytologické skupiny Záhuba Niobovců. Stejně jako řadu Rudolfových předchůdců i jeho zaujaly antické řezané kameny. Angažoval vyslance, kteří v rámci diplomatických misí získávali pro pražskou sbírku sochy, kameje a jiné předměty. Do rudolfínské kolekce se tak dostala i skvělá Gemma Augustea, která je dnes symbolem Kunsthistorisches Museum ve Vídni.

Po útrapách třicetileté války sice zcela neopadá zájem o sběratelské aktivity, ale ambice sběratelů jsou mnohem skromnější. Významnější kolekce začínají znovu vznikat až v polovině 18. století, kdy se s narůstajícím zájmem o Itálii a senzační objevy v okolí Vesuvu rozvíjí klasická archeologie jako samostatná vědní disciplína. Množství nálezů z Pompejí a Herculanea putuje do nejrůznějších světových sbírek. K této archeologické a muzejní horečce přispívá také převratné dílo Johana Joachima Winckelmanna (1717–1768), které přináší nový teoretický přístup k umění antického starověku a muzejní práci. Také antické mince jsou znovu předmětem sběratelského zájmu, protože jejich ceny jsou na rozdíl od objemných plastik mnohem dostupnější. Vedle hodnoty samotného kovu se začíná oceňovat také výtvarná stránka platidel a jejich historický a dokumentární význam.

Další vývoj sběratelství v 1. polovině 19. století je opět výrazně ovlivněn módou. Vedle racionálního osvícenství a čistého klasicismu se objevují romantické tendence a objekty zájmu se stávají fragmentární předměty a díla s autentickou patinou, evokující romantické představy o antické minulosti. Po významné kapitole šlechtického sběratelství období klasi-

⁸ „Hle, císaři, ty, po nich jsi na trůn vstoupil, které s údivem snažíš se napodobovati...“ F. PETRARCA, *Epistulae de rebus fam. XIX. 3*, in: Antonín SALAČ – Karel HRDINA, *Římské mince v majetku císaře Karla IV.*, Listy filologické 60, 1933, s. 231–239.

cismu a romantismu se otevírá prostor pro mecenášství nové vrstvy podnikatelů a průmyslníků. Mezi těmito mecenáši vyniká rytíř Vojtěch Lanna (1836–1909), který shromáždil obsáhlou sbírku antického skla, keramiky a gemm.

Ve 20. století dostává struktura sběratelů opět jiný charakter, do pozadí ustupuje sběratelství aristokracie a začínají se v tomto oboru prosazovat vedle movitých průmyslníků také střední vrstvy. Vznikají menší sbírky zakládané jako připomínky na daleké cesty, které postrádají systematicčnost a badatelský přístup a jsou tak spíše soubory náhodně získaných starožitností a kuriozit. Samostatnou kapitolu pak tvoří četné zámecké sbírky, originály univerzitních sbírek, muzeí a galerií.

Sběratelství antických mincí v českých zemích⁹

Vedle základní peněžní funkce byly mince už od starověku cennou surovinou pro další použití a předmětem se symbolickou a estetickou funkcí. Archeolog Jiří Militký uvádí: „*S importem zlatých mincí v 5. stol. souvisejí rovněž zlaté šperky, pocházející vesměs z kostrových hrobů. Zlaté římské mince sloužily patrně jako surovina k dalšímu šperkařskému zpracování po celou dobu římskou, nejlépe však můžeme tento jev doložit právě v 5. stol. Jako příklad lze uvést nálezy luxusních masivních náramků typu Tournai- Blučina z okolí Prahy a z Blučiny na Moravě.*“¹⁰ Vedle tohoto ryze pragmatického zájmu jsou mince také samozřejmě nezastupitelným pramenem při studiu styků římského impéria s barbarským světem za Dunajem. Četné numismatické nálezy na našem území byly bohužel jen výjimečně zaznamenány. Josef Skutil¹¹ jako nejstarší zapsanou zprávu uvádí notici o nálezu zlaté římské mince z Plzeňska v *Liber certarum historiarum* od Jana II., cisterciáckého opata, který zemřel v roce 1345, (nebo 1347) v korutanském Viktringu u Celovce: „...*nam mulier quaedam, dum in ortum holerum mane pro herbis introisset, aureum nummum, in quo ymago regia, habens inscriptum nomen Victoris, reperit; ...*“¹²

O kolekci zlatých a stříbrných mincí Karla IV. s obrazy římských vládařů jsme se už zmínili. Skutil¹³ uvádí zajímavou historku, ve které po 20 letech od darování kolekce Petrarckou, Karel IV. vyjadřuje pochybnost, zda portrét na jedné z mincí skutečně představuje Gaia Julia Caesar. Petrarkův mladší vrstevník Nicolo Beccari, který pobýval na dvoře Karla IV., k tomuto dodává: „...*Gagy Julii Cesaris ephygies etate adolescenti in hoc argenti sculpta numismate deaurato etsi vera sit, certo michi nullo constat autore, set sola opinio quondam gloriosi Petrarce mei confert et fidem facit; ...*“¹⁴ Císař se nedomníval, že by šlo o falsum, jen namítal, že C. Julius Caesar v mladém věku žádný triumf neslavil a že tedy nemůže jít o jeho portrét. Petrarka kontruje tím, že rytci již v Caesarově mládí tušili jeho

⁹ Josef SKUTIL, *Antické mince v počátcích československého sběratelství*, Brno 1949.

¹⁰ Vladimír SALAČ – Eduard DROBEJAR – Jiří MILITKÝ – Jiří MUSIL – Kristýna URBANOVÁ, *Archeologie pravěkých Čech/8. Doba římská a stěhování národů*. Praha 2008, s. 35–36.

¹¹ J. SKUTIL, *Antické mince v počátcích československého sběratelství*, s. 6.

¹² „... Jakási žena totiž, když přišla do zelinářské zahrady pro zeleninu, nalezla zlatý peníz, na kterém byla králova podoba s nápisem „Vítěz“, J. SKUTIL, *Antické mince v počátcích československého sběratelství*, s. 6–7.

¹³ TAMTÉŽ, s. 9–12.

¹⁴ „...Podoba mladistvého C. Julia Caesara, vyrytá na této stříbrné, pozlacené minci, zdali je pravá, není mi z žádného jistého pramene známo, nýbrž vede k tomu a důvěry dodává jen domněnka slavného kdysi Petrarcky, mého přítele...“ List je zachován ve dvou rukopisech, Z=curyšském (Centrální knihovna v Curychu, Car. C 100, 73-80) a V=benátském (Knihovna sv. Marka v Benátkách, Cod. Marcianus lat. XIV 127 c. 105–126). A. SALAČ – K. HRDINA, *Římské mince v majetku císaře Karla IV.*, s. 233–239.

budoucí slávu a přidělili mu triumf na minci dříve, než se tak skutečně stalo. Šlo ale nejspíše o stříbrný Oktaviánův denár s titulem Imperator Caesar.¹⁵

Stopy českého zájmu o antické starožitnosti sahají opravdu do hluboké minulosti, zatímco zprávy moravské jsou mladšího data. Zdá se však, že jsou podstatně důležitější a váží se především k olomouckému humanistickému okruhu. V roce 1505 napsal Martin Sinapius, kanovník olomouckého katedrálního kostela, humanistickému básníkovi Conradu Celtisovi o nálezu stříbrného depotu u Mírova. Objevují se však jisté pochybnosti o antickém původu mincí i o místě nálezů, protože dopis hovoří o Meranu na Svitavě, což může znamenat přepis nebo také záměnu lokalit. Na druhou stranu věrohodnost nálezů potvrzuje zmínka v Deskách olomouckých, kde se o mohelnickém Mírově mluví jako o Meraw či Myrow, a to v souvislosti se svitavským panstvím.¹⁶

Ze stejné doby a z téhož okruhu olomouckých humanistů pochází také již jednou zmíněná tzv. aurea patera Augustini Olomucensis. Známý olomoucký probošt, vlastním jménem Augustin Käsenbrot, daroval v roce 1508 tuto miskou, která předtím putovala Prahou, Brnem i Budínem, učené společnosti Societas či Sodalitas litteraria Danubiana, jejímž členem byl také Josef Fusemanus, nadšený sběratel mincí, zabývající se i římskou epigrafikou. Augustin měl ve svých sbírkách vedle vzácné bibliotéky a starožitností italské provenience také řadu mincí a není zcela vyloučeno, že mezi nimi mohly být i některé moravské nálezy.¹⁷

Další zlatou miskou s antickými mincemi daroval 13. srpna 1513 Augustin katedrálnímu kostelu sv. Jana Křtitele ve *Vratislavi*, kde působil jako kanovník. V dopise dokládajícím tento dar stojí: „...se pateram ex auro purissimo confectam ac numismatibus theorematibusque Caesarum distinctam una cum imagine capitis s. Johannis Bapt. Aurea ecclesiae Vratislaviensis donaturum esse, cuius tamen usum se velle, dum viveret, sibi reservare.“¹⁸ Tomáš Krejčík¹⁹ uvádí ještě jeden doklad o podobném daru, tentokrát z prostředí budínského dvora. Již v r. 1490 věnoval příslušník francouzského královského rodu uherskému králi Vladislavu Jagellonskému skvostný pohár, zdobený antickými mincemi. Preciosy tohoto druhu sloužily zjevně jako exkluzivní „nosiče“ malých sbírek mincí a měly jen formální užitkovou funkci. O velké oblibě zlatnických prací tohoto druhu na Olomoucku svědčí i unikátní pozlacený stříbrný kalich z kaple v Seloutkách z roku 1538, jehož liturgická funkce také není jednoznačná. Vzácně dostupné římské mince zde byly nahrazeny reliéfními medailony Julia Caesara, sv. Zuzany nebo sultána Sülejmana II.²⁰

Stejnou pozornost by si zasloužila také další, i když mnohem mladší, památka podobného typu, barokní olomoucký kalich z roku 1736 patřící pravděpodobně olomouckému kanovníkovi a proboštu od sv. Mořice, hraběti Gianninimu, který byl jednou z vůdčích osobností moravské kulturní scény 18. století.²¹ Další osud kalichu je ale bohužel neznámý.

Tyto moravské doklady svědčí o intenzivním zájmu o antickou numismatiku již na samém počátku 16. stol., o čemž hovoří nejen samotné pramenné historické zprávy, ale i památky archeologické. O moravských antických mincích se zmiňuje také Jan Skála z Doubravky a z Hradiště, zvaný Dubravius, církevní diplomat a státník a od roku 1541

¹⁵ TAMTĚŽ, s. 237–239.

¹⁶ J. SKUTIL, *Antické mince v počátcích československého sběratelství*, s. 12–16.

¹⁷ TAMTĚŽ, s. 16–18.

¹⁸ J. SKUTIL, *Antické mince v počátcích československého sběratelství*, s. 18–19; „...miska zhotovená z nejcistšího zlata a zdobená mincemi a theorématy císařů zároveň se zlatým obrazem hlavy sv. Jana Křtitele má být dána kostelu vratislavskému, jejíž užívání však si chce vyhradit, pokud by žil.“

¹⁹ Tomáš KREJČÍK, *Augustin Käsenbrot a počátky numismatického zájmu v českých zemích*, in: *Historická Olomouc a její současné problémy III*, Olomouc 1980, s. 125–126.

²⁰ Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992, s. 158.

²¹ Rudolf ZUBER, *František Řehoř Giannini a jeho styky s L. A. Muretorim*, Olomouc 1985, s. 39–62.

biskup olomoucký, který ve své *Historia Bohemica* (1552) zanechal tuto stručnou zprávu: „*In illis praeterea saepius quam in alliis (agris) numismata caesarum, tum aurea, quam argentea exarantur. Quae sane, fidei bellorum cum Marcomanis olim in Moravia gestorum, manifestam faciunt...*“²² Bohužel nepodává bližší informace o nálezech, neuvádí lokality ani nezanechává jejich popis. Vedle proslulých mušovských mincí (36 kusů!), které systematicky popisují F. J. Schwoy (1742–1806) a Otto Steinbach z Kranichsteina (1751–1791), se z této doby traduje zpráva olomouckého historika Josefa Vladislava Fischera (1785–1835)²³ o hojných nálezech římských mincí v okolí Olomouce. Uvádí, že podle údajné anonymní Staré Olomoucké kroniky: „... *im Jahre 1192 in der auf dem jetz so genannten Julius Berge befindlichen Burg in einem tief unterirdischen kleinem Gewölbe, eine Menge römischen Münzen, Geschirre, Waffen, und andere Merkwürdigkeiten fand...*“²⁴ Také se u něj objevuje zpráva, že Olomouc byla založena r. 239 po Kr. císařem Juliem Maximinem, který táhl r. 236 proti Markomanům až ke kopci (Eburum) u Mušova, který byl pak na památku pojmenován Julii-Mons. Olomouc bývá také mylně označována za Julio-Montium, což má vycházet z názvu Juliusberg. Kníže Břetislav (1092–1100) zde měl Wlki grad, který byl velmi poškozen a při kopání základů nové budovy se našlo velké množství římských mincí, většinou Julia Maximina. Odtud se odvozuje název kopce Juliusberg, na němž stál Břetislavův „juliánský“ hrad. Před jeho branami kníže nechal vztyčit kamenné sloupy, sochy Julia Maximina, které neměly nápisy a byly pak mylně považovány za znázornění Julia Caesara. Nález zmíněných římských mincí tak vysvětluje další pohádku o založení města Juliem Caesarem, přičemž je pouhým dokladem obchodu Kvádů s Římany.²⁵ (Síla legendy však byla mocnější a dodnes ji připomíná jedna ze souboru barokních kašen a název radniční restaurace *U Caesara*.)

V souvislosti s výše zmíněnými starožitnostmi se dostáváme i ke slovenským numismatickým nálezům, které jsou z pochopitelných důvodů daleko hojnější. O zájmu o antické mince se zmiňuje také např. Matěj Bel (1684–1749), správce evangelického lycea v Bratislavě a velmi plodný spisovatel, ve svých *Notitia Hungariae Novae, Hist. Geographica, Viennae 1735–1742*: „*Non est diu, cum forte ingens Romanorum numismatum numerus, forte fortuna, in Dévén-Ujffalu, erueretur qui, ...*“²⁶

Další v řadě neobyčejně zajímavých památek pochází z bohatého pokladu nitranského dómu. Jedná se o gotický „dukátový“ či „římský“ kalich s 18 zlatými římskými mincemi, které jsou aplikované symetricky ve třech řadách na podstavci, nožce a kalichu; 15 je římských aureů a solidů z 1.–5. stol., 2 jsou raně byzantské z 6. stol. a 1 s řeckým nápisem KOSWN má „dácký“ původ a je přisuzovaná údajnému králi Dáků Kosonovi, který vládl na území dnešního Rumunska koncem 1. stol. před Kr. Ve zlatnických dílnách se často shromažďovaly historické mince ze soukromých sbírek a archeologických nálezů, aby byly zdrojem vzácného kovu. Obdiv k historickým předmětům a úcta k řemeslné práci někdy

²² J. SKUTIL, *Antické mince v počátcích československého sběratelství*, s. 23 „Na těchto častěji než na jiných (polích, tj. na Haně), císařské mince jak zlaté, tak stříbrné jsou vyorávány, které zajiště podávají zjevný důkaz, že se kdysi na Moravě odehrály bitvy s Markomany...“ *Historia Bohemica*, lib. IV. pag. 111 (1552).

²³ Joseph Wladislaw FISCHER, *Geschichte der königlich – Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz in Markgrafthume Mähren (bis zum J. 1618)*. (Bd. 1. Welcher die politische Geschichte bis zum Jahre 1618 enthält. Olmütz: Skarnitzl 1808), Olmütz 1808.

²⁴ J. SKUTIL, *Antické mince v počátcích československého sběratelství*, s. 47, „...roku 1192 na nynějším tzv. Julius-Bergu, kde stál hrad, se hluboko pod zemí našly malé „Gewölbe“ a v nich množství římských mincí, nádob, váz a jiných pozoruhodností...“.

²⁵ Za poskytnutá excerpta a interpretace děkuji PhDr. Josefu Bláhovi.

²⁶ J. SKUTIL, *Antické mince v počátcích československého sběratelství*, s. 50: „Není to dávno, když náhodou velký počet římských mincí, snad řízením osudu, ve vesnici Dévín byl vykopán“, překlad z Matěj BEL, *Notitia Hungariae Novae, Hist. Geographica, Viennae MDCCXXXV-MDCCXLII*, IV, pag. 83.

bránily zlatníkům v jejich likvidaci roztavením a využívali je ke své tvorbě jako dekorační prvek. Mince použité na dukátovém kalichu jsou velmi kvalitní, neopotřebované a pravděpodobně nebyly dlouho v oběhu. Jejich velké časové rozpětí nesvědčí o žádném kompaktním nálezu celého souboru, ale jde zřejmě o jednotlivé exempláře. Na rozdíl od jiných podobných předmětů, jsou zde aplikovány originály!, což dokazuje technika upevnění mincí ve výzdobě. Pozoruhodná je skutečnost, že tvůrce poháru určeného pro liturgické účely katolické církve na něj umístil nejen mince s portréty římských a byzantských císařů-obhájců křesťanství ze 4.–6. stol., ale i ražby vládců-pohanů z 1. a 2. stol., včetně pronásledovatele křesťanů Nerona. Mohlo tak jít o neznalost dějinných souvislostí zlatníka, nebo o čistě umělecký záměr, který pro něj byl primární, anebo o demonstraci vítězství křesťanských idejí nad pohanstvím.²⁷ Pohár pochází nejspíše ze začátku 16. stol. z pozůstalosti sedmihradského biskupa Pála Abstemia Bornemisza, který ho přinesl z Alba Julie do Nitry na útěku před reformací. Vyroběn byl pravděpodobně v jižním Sedmihradsku.²⁸

Osobnost Augustina Olomouckého

Důležitým aspektem sbírání mincí, a to nejen v období renesance, je jejich relativně snadná dostupnost, protože vedle mramorových bust, sarkofágů či soch jsou méně nákladným sběratelským artiklem. Díky tomu se vedle tradičních numismatických kolekcí setkáváme často s jejich sekundárním užitím jako součást výzdoby luxusního stolního nádobí. Takové artefakty plní někdy i funkci jakéhosi putovního daru evokujícího historii antického starověku. Představují malé sbírky mincí s portréty římských císařů, kterými se často obdarovávali renesanční humanisté. Osudy takto „recyklovaných“ mincí nekončí v přítmi numismatických sbírek, ale znovu žijí své druhé, či další životy prostřednictvím jiných uměleckých předmětů.

Několik ukázkových příkladů jsme již zmínili, ale nejpozoruhodnějším z nich je jistě zlatá miska Augustina Olomouckého. Osobnost samotného Augustina (1476–1513), syna olomouckého kožišníka Jiljího Käsena, je typicky renesančně košatá a složitá. Historik Václav Nešpor o něm píše v souvislosti s olomouckou humanistickou společností Sodalitas Maierhofiana či Marcomannica toto: „Zvláště jí lesku dodal svým jménem doktor Augustin Käsena, probošt, který opustiv r. 1512 diplomatickou a kancelářskou službu na dvoře Vladislavově, odstěhoval se do Olomouce, kde prý si nádherně zařídil residenci, kterou opěvuje Valentin Eck, později protivník Lutherův na lipské disputaci. Dlouho však pohovůveselého kroužku olomouckého Augustin neužil; umřel již r. 1513 a svou velikou knihovnu odkázal kapitule.“²⁹ V panegyriku vytištěném v Krakově r. 1512 Eck píše o domě s mramorovými sloupy a o malbách znázorňujících Herkulovy činy, obdivuje také knihovnu s díly řeckých a latinských klasiků.³⁰ Je-li jeho líčení věrohodné, což však nevíme, protože nic dalšího o podobě této stavby není známo, jevila by se architektura Augustinova domu jako předznamenání arkádových staveb pozdějších renesančních paláců či zámků.

²⁷ Eva KOLNÍKOVÁ, *Mince vo výzdobe nitranského liturgického kalicha*, in: Pamiatky a múzeá, 2002, 3, s. 52–57.

²⁸ Dušan BURAN, *Dějiny slovenského výtvarného genia. Gotika*, Bratislava 2003.

²⁹ Václav NEŠPOR, *Dějiny města Olomouce*, Olomouc 1998, s. 101.

³⁰ Jan BISTRČICKÝ, *K otázce knihovny Augustina Olomouckého*, in: Historická Olomouc a její současné problémy III, Olomouc 1980, s. 12–14.

Také cyklus s Herkulovými činy by patřil k nejstarším na sever od Alp.³¹ (Dům stál na místě domů č. 21–23 v dnešní Ostružnické ulici.)³²

Augustin patřil k okruhu vzdělanců, kteří absolvovali svá rozmanitá studia na různých univerzitách tehdejší Evropy. V Krakově se stal bakalářem (1468) a magistrem filozofie (1488), doktorátu z církevního práva dosáhl v Padově (1494), zaobíral se také studiem matematiky a astrologie. S italskými studií je spojeno vydání jeho spisu *Dialogus in defensionem poetices* v Benátkách roku 1494. (Jeho literární činnost je daleko obsáhlejší, ale na tomto místě jí nebude věnována další pozornost.) Od roku 1496 působí jako sekretář a později jako vicekancléř na dvoře Vladislava Jagellonského v Budíně, současně se stává brněnským kanovníkem a proboštem kapituly sv. Václava v Olomouci, kam se roku 1511 vrací zpět a 1513 zde také umírá.³³

Zlatá miska Augustina Olomouckého

Tzv. zlatá patera označovaná někdy jako obětní miska, jindy jako číše („cyphus“) má dosud nevyřešený původ a informace nás vedou k domněnkám, že snad mohla být zhotovena v Uhrách, v Norimberku, či v Čechách. O předmětu zvaném „cyphus“ se zmiňuje Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v dopisech Augustinovi z roku 1505 a je možné, že jde právě o tuto misku, ale jisté to není. Mezi tehdejšími humanisty byl velmi obvyklý akt obdarovávání a my víme, že sám Augustin věnoval r. 1513 jinou zlatou misku posázenou mincemi vratislavskému kostelu a ani zde nemůžeme vyloučit totožnost obou předmětů.³⁴ Charakter výzdoby patery však spíše poukazuje na nejpravděpodobnější italský původ, i když např. historik Doležil³⁵ (1903) dokonce nevyklučuje, že by mohla vzniknout i v Olomouci.

Stejně nesnadné jako určení proveniencie misky je také sledování jejího dalšího osudu. Zcela jistě víme, že ji Augustin věnoval r. 1508 budínské společnosti Sodalitas litteraria Danubiana.³⁶ Po jejím rozpuštění zůstala buď dále v Budíně, nebo ji vzal s sebou do Olomouce, kde se měla podle legendy dostat do Augustinovy rakve.³⁷ Německý kunsthistorik Menzhausen³⁸ uvádí, že se dostala do Ruska z pokladu olomouckého dómu. Vycházíme-li z toho, že Augustin odkázal olomoucké kapitule svou skvělou knihovnu, je možné, že se tak stalo i s touto miskou. Pokud by ale zůstala v Uhrách, bylo by asi snazší vysvětlit, jak se dostala do tureckých rukou, kde ji po dobytí Azova za cara Petra I. uloupili Rusové a odkud se komplikovaně dostala snad znovu do Čech. Tady ji asi v letech 1697–1702 zakoupil hrabě Wolfgang Beuchlingen pro polského krále a saského kurfiřta Augusta II. a z jeho pozůstalosti přešla v r. 1843 do numismatické sbírky v Drážďanech v prostorách Grünes Gewölbe.³⁹

³¹ I. HLOBIL – E. PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992, s. 121.

³² Dům v dnešní Ostružnické ulici na místě domů č. 22-23. Jiřina HOLINKOVÁ, *Dům doktora Augustina Olomouckého*, Olomouc 1978, s. 119–120.

³³ I. HLOBIL – E. PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, s. 120–121.

³⁴ TAMTÉŽ, s. 124–125.

³⁵ Hubert DOLEŽIL, *Politické a kulturní dějiny královského hlavního města Olomouce*, Olomouc 1903, s. 112.

³⁶ I. HLOBIL – E. PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, s. 125.

³⁷ Herbert HEJZLAR, *Augustin Olomoucký a zlatá miska z Olomouce*, in: Zprávy Vlastivědného muzea Olomouc 1979, č. 200, s. 27–28.

³⁸ Joachim MENZHAUSEN, *Das Grüne Gewölbe*, Leipzig 1968.

³⁹ Balász BUGYI, *Augustin Olomoucký (1467–1513)*, Střední Morava 2, 1968, s. 59–62.

Podrobný popis tohoto unikátního předmětu podala řada autorů, mezi nimi již v r. 1758 lipský historik J. G. Böhme⁴⁰ nebo saský dvorní dějepisec a numismatik W. E. Tenzl, později Truhlář,⁴¹ Doležil,⁴² nejnověji např. Luboš Konečný nebo Eliška Fučíková.⁴³ Ta zmiňuje mimo jiné dokonce dva další exempláře misky, z nichž jeden se dostal do soukromé sbírky Lopez-Willshaw a vznikl nejspíše až po r. 1600; zdoben byl odlišky antických mincí, které byly vytvořeny v dvorských dílnách Rudolfa II. Druhý, datovaný 1619, který patřil rodině Schönaichových působících v Litomyšli, byl dekorován odlišky rozmanitého původu, většinou kremnických. Zdá se tedy, že Augustinova miska byla ve zmíněném roce 1619 ještě v křesťanských rukách, nikoli v barbarských, protože stačila inspirovat tehdejší zlatníky k podobným výtvorům. Přestože okolnosti vzniku, původu i funkce Augustinovy zlaté patery jsou opředeny mnoha nejasnostmi, její význam je nesporný. Ivo Hlobil a Eduard Petru⁴⁴ uvádějí, že je: „...svým významem v rámci vývoje daného uměleckého žánru srovnatelný s architektonickou výzdobou zámecké věže v Tovačově nebo v sochařství s moravskotřebovskými medailony. Zároveň jde o prvořadou památku mezinárodních spojitostí středoevropského humanismu.“

Tato unikátní preciosa náleží do okruhu nádob, převážně pohárů, kalichů a misek, z 15. až 17. století, pro které je společný právě způsob dekorace antickými mincemi s portréty římských císařů. „Drážďanská patera se od nich odlišuje promyšleně koncipovaným programem výzdoby, který z ní dělá klíčové dílo časné fáze středoevropského humanismu.“⁴⁵ Výjimečnost Augustinovy misky spočívá tedy především v charakteru a typu její výzdoby. Vedle 22 zlatých aplikovaných císařských mincí, po 11 exemplářích ve dvou kruzích, je předmětem badatelského zájmu hlavně centrální plaketa, na které je zobrazen nahý okřídlený hoch sedící na antickém oltáři. Na základě atributů ovoce a hroznů vína bývá interpretován jako Bacchus Psilax, jehož netradiční křídla Pausanias⁴⁶ vysvětluje tím, že „víno pozvedá a odlehčuje ducha, tak jako křídla ptáky.“ Dedikační nápis nad chlapcovou hlavou GENIO LIBERO Q PATRI,⁴⁷ nás přivádí k božstvu nazývanému Liber pater, které bývá ztotožňováno právě s Dionýsem-Bacchem.⁴⁸ Přívlastek *liber*⁴⁹ patrně souvisí s osvobozujícím účinkem vína a dionýsovskými mystérii. Bacchus je zde personifikací antických teorií o inspirujícím působení uměřeného požívání vína, jeho schopnosti povznášet mysl a probouzet v ní furor poeticus. Tato ikonografie přesně zapadá do intelektuální atmosféry Dunajského literárního spolku a jistě konvenovala i Augustinovi, který se aktivně věnoval poezii. Tato fakta nás znovu přivádí k teorii o italském původu, když ne misky, tak určitě zmíněné plakety. Řemeslné pojetí stejně jako tematika nemají totiž ve středoev-

⁴⁰ V příloze Böhmovy spisu *De Augustino Olomucensi et patera eius...* (1758) byl pod názvem *Paterae Aureae Delineatio* otištěn také Tenzelův popis mincí aplikovaných na misce.

⁴¹ Josef TRUHLÁŘ, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894.

⁴² H. DOLEŽIL, *Politické a kulturní dějiny královského hlavního města Olomouce.*

⁴³ Eliška FUČÍKOVÁ, *Několik poznámek ke zlaté misce Augustina Olomouckého*, in: *Historická Olomouc a její současné problémy*, III, Olomouc 1980, s. 26–31; Eliška FUČÍKOVÁ – Lubomír KONEČNÝ, *Číše Augustina Olomouckého*, in: *Antické tradice v českém umění. Katalog výstavy*, Praha 1982, s. 88–89.

⁴⁴ I. HLOBIL – E. PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, s. 123–124.

⁴⁵ Lubomír KONEČNÝ, *Miska Augustina Olomouckého*, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. Katalog výstavy*, Olomouc 1999, s. 69.

⁴⁶ PAUSANIAS, *Cesta po Řecku*, (III, 19).

⁴⁷ H. HEJZLAR, *Augustin Olomoucký a zlatá miska z Olomouce*, s. 28, *Svobodnému duchu a otci*; H. DOLEŽIL, *Politické a kulturní dějiny královského hlavního města Olomouce*, s. 112, *Geniovi a svobodnému otci*.

⁴⁸ Augustin vydává v r. 1493 v Benátkách *Dialogus de defensionem poetices*, kde cituje také pasáž z Macrobových *Saturnálií*, kde je však Liber pater ztotožněn s Apollónem i Bacchem a jsou chápáni jako dvojediné smíšené božstvo (numen mixtum).

⁴⁹ Liber a Libera – dvojice božstev plodnosti a vegetace, jejichž slavnosti Liberalia byla ztotožněna s dionýsovskými mystérii.

ropské plastice kolem r. 1500 obdoby. Augustin asi získal plaketu při svých studiích v Padově a později ji nechal zamontovat spolu s mincemi do misky.

S atmosférou poetických sympózií humanistů koresponduje i nápis na vnějším okraji misky PHOEBIGENUM. SACRATA. COHORS. ET. MYSTICUS. ORDO. HAC. PATERA. BACCHI. MUNERA. LARGA. FERANT. PROCUL. HINC. PROCUL. ESTE. PROPHANI.⁵⁰ Z interpretace vyplývá, že miska byla určena Bacchovi i Apollónovi a při sympóziích humanistů sloužila k pití vína, což evokovalo jak instituci antické akademie, tak i dionýská mystéria. Nápis na rubu misky AUG. OLOM. SIBI ET GRATIAE POSTERITATI – MDVIII⁵¹ jednoznačně neříká, že by ji Augustin své sodalitě daroval, takže miska byla asi na těchto poetických setkáních jeho přáteli používána, ale nikoli vlastněna.

Mince popsané numismatikem Tentzelem v r. 1758 dnešnímu stavu misky již zcela neodpovídají. Originály byly vyjmuty, uloženy v depozitáři Kabinetu mincí v Drážďanech a pouze 4 z původních mincí byly spolu s dodatečnými odlitky vsazeny zpět. Dnes se soudí, že jediným skutečným antickým originálem je aureus Faustiny, manželky Marka Aurelia.⁵² Jedním z odlitků je také aureus Maximina Thraxe (235–238), což svádí ke spekulacím, že by jeho originál mohl být nalezen na Moravě (Fischer, 1808). Projevy renesančního historismu měl bezpochyby na svědomí německý humanista Konrád Celtis (1459–1508), který měl nesporný vliv na založení nám již známé Sodalitas Maierhofiana, v dobových pramelech jmenované také jako Marcomannica, a byl také zajisté inspirátorem fikce Morava = Markomanie. Humanistický mýtus propojující Moravu s germánskou antikou vedl moravské humanisty k usilovnému pátrání po markomanských památkách, včetně mincí.⁵³ Je otázka, zda z tehdy nalézáných starořímských mincí nebyly některé použity na výzdobu Augustinovy misky. Více než půl kilogramu (802 g) vážící miska Augustina Olomouckého z pravého zlata má nejen hodnotu drahého kovu, ale především je nejvýznamnějším výtvarným projevem renesančního humanismu na Moravě. Nejen, že je sama o sobě skvostným uměleckým dílem, je také luxusní schránkou numismatické sbírky a v neposlední řadě i originálním symbolem intelektuálních i kolegiálních aktivit moravských renesančních humanistů.

Na závěr nezbyvá, než znovu vyslovit otázku: Kolik životů tedy mají, nebo mohou mít, antické mince? Odpověď asi nebude matematicky přesná, ale k hypotetickému počtu kočíčích životů by se jistě přiblížila.

(Příspěvek byl přednesen 3. 7. 2010 na Letní škole klasických studií XVIII v Opavě nazvané *Osudy antických textů a předmětů - Habent sua fata et textus et res*)

---

⁵⁰ H. HEJZLAR, *Augustin Olomoucký a zlatá miska z Olomouce*, s. 28, Necht' posvátná řada synů Apolla a jejich posvěcený řád přinese touto miskou bohatou oběť Bacchovi. Nezasvěcení necht' se k ní nepřibližují. H. DOLEŽIL, *Politické a kulturní dějiny královského hlavního města Olomouce*, s. 115, Zástupe posvátný, tajemná řado Světla rozenců, Bacchu darův hojných této na misce věnuj! Vari, pryč, vari odtud, vy nízcí!

⁵¹ H. HEJZLAR, *Augustin Olomoucký a zlatá miska z Olomouce*, s. 28, Augustin Olomoucký sobě a drahému potomstvu 1508; H. DOLEŽIL, *Politické a kulturní dějiny královského hlavního města Olomouce*, s. 112, sobě a věčnému potomstvu.

⁵² *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550*, Olomouc 1999, s. 69–77.

⁵³ I. HLOBIL – E. PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, s. 158, Jan DUBRAVIUS, *Historia Bohemica* (1552).

Summary

Barbara Pokorná

Second lives of the coins of antiquity -A golden bowl of Augustine from Olomouc (1508)

Collecting art works is a phenomenon as old as the humanity itself. And we can say without any exaggeration that even in the classical antiquity “antiques” were being collected. Jewels and objects made of precious metals have not been mostly preserved until these days in their original form, but the precious metal has predestined their another use. Here the second lives of rare magical gems, precious stones or rare coins take their place. Let alone the traditional numismatic collections, we can often see a secondary use of coins as parts of decorations of high-class tableware.

The most remarkable one of them, a golden patera of Augustine of Olomouc, is not valued just for its precious metal but primarily for being the most significant artistic expression of the Renaissance humanism in Moravia. Not just because it is itself a splendid piece of art but it is also a luxurious box for numismatic collections and above all an original symbol of intellectual and collegial activities of Renaissance humanists in Moravia.

Veronika Duřík o v á

ZTRACENÁ A ZAPOMENUTÁ OPAVSKÁ KOLEKCE EGYPTSKÝCH NÁLEZŮ. PŘÍBĚH EGYPTIAK Z VYKOPÁVEK PROSLULÉHO FLINDERSE PETRIEHO*

Věnováno profesoru Miroslavu Vernerovi k 70. narozeninám

Abstract

The paper deals with the lost and forgotten Opava's collection of Egyptian finds which the Museum of Applied Arts in Opava acquired shortly before the outbreak of the First World War. The set of Egyptian objects came from the excavation of the renowned English Egyptologist William Matthew Flinders Petrie. In the course of the Second World War, these finds were lost or destroyed and the existence of Egyptian collection in Opava has been put out of mind; there have existed only scrappy references to its being. The collection was not included in the register of Egyptian objects in the area of Czechoslovakia / the Czech Republic. Such situation had endured until recently when author started to follow up the questions of its form and destinies (especially circumstances of its acquisition and disappearance) in Czech and British archives.

Keywords: *Egyptian finds, mummy, W. M. Flinders Petrie, Maria Stona, Opava, Tarkhan, Riqqa*

Krátce před vypuknutím první světové války získalo Uměleckoprůmyslové muzeum v Opavě (Kaiser Franz Josef-Museum für Kunst und Gewerbe in Troppau)¹ kolekci egyptských nálezů pocházejících z výzkumů slavného anglického egyptologa Williama Matthew Flinderse Petrieho (1853–1942), považovaného dnes za zakladatele moderní egyptské archeologie. Během běsnění druhé světové války se tyto předměty ztratily či byly zničeny a na existenci opavské sbírky egyptiak se na celá desetiletí zapomnělo. Teprve nedávno bylo nalezeno několik spojnic v archivních pramenech, a sice jednak teritoriálních (Slezsko – Egypt – Londýn), jednak personálních (Maria Stona – W. M. F. Petrie – Edmund Wilhelm Braun), které osvětlily její podobu a osud.

O domnělé existenci sbírky egyptských předmětů v Opavě se autorka tohoto příspěvku dozvěděla shodou okolností v roce 2002 při návštěvě Českého egyptologického ústavu FF

---

* Příspěvek vznikl v rámci Vědecko-výzkumného záměru *Výzkum civilizace starého Egypta* financovaného Ministerstvem školství ČR (MSM 0021620826). Velké poděkování patří těm, kteří se na sestavování mozaiky této zmizelé sbírky podíleli radou či laskavou pomocí při hledání archivního materiálů, zejména Dr. Vlastě Šikulové (bývalá pracovnice SZM) a Dr. Stephenu Quirkovi (kurátor Petrieho muzea egyptské archeologie v Londýně), dále PhDr. Marii Schenkové (někdejší vedoucí oddělení společenských věd SZM), Marii Svakové (SZM), Mgr. Jiřímu Peterkovi (ZAO) a Aleně Chudárkové (SZM). Poděkování náleží též mým kolegům a přátelům, zejména Mgr. Marku Dospělovi a Mgr. Lucii Vendelové Jiráskové, za jejich podnětné připomínky k textu.

¹ Uměleckoprůmyslové muzeum v Opavě bylo zřízeno v roce 1883. V roce 1921 bylo přejmenováno na Slezské muzeum Opava a 1939 bylo spolu s dalšími čtyřmi opavskými muzei sloučeno v Říšské župní muzeum, které po osvobození neslo název Slezské museum Opava a od roku 2000 Slezské zemské muzeum. Více k historii opavského muzejnictví viz např. Eustach BITTNER a kol., *Osudy opavského muzejnictví a vznik Slezského muzea v Opavě*, Časopis Slezského muzea (ČSM), série B, 1, 1951, s. 33–59; *Opava a Slezské muzeum*, Opava 1987, s. 98–99; atd.

UK v Praze. Do povědomí českých egyptologů se spojitost mezi Opavou a nálezy z Petrieho výzkumů dostala díky rozhovoru Stephena Quirka, kurátora Petrieho muzea egyptské archeologie v Londýně, s Miroslavem Vernerem, tehdejšími ředitelem Českého egyptologického ústavu v Praze a Káhiře.² Právě S. Quirke nalezl odkaz na Opavu při práci s dokumentací související s Petrieho výkopovou činností v Egyptě a s následnou londýnskou distribucí předmětů do četných muzeí po celém světě. Nebyl si však jist tím, zda byly kdy nálezy do Opavy skutečně odeslány.

Jakými cestami se tato sbírka dostala právě do opavského muzea? Jaké předměty ji tvořily? O tom chybí jakákoliv zpráva³ a v literatuře věnované opavským muzejním sbírkám se objevují pouze obecné zmínky o existenci této kolekce.⁴ Nepřekvapí tedy, že ztracená a následně zcela zapomenutá opavská kolekce egyptiak nebyla zahrnuta ani do soupisů egyptských předmětů na území Československa, potažmo České republiky.⁵ Pro zodpovězení otázek ohledně podoby sbírky, okolností její akvizice a nakonec i jejího zmizení se ukázalo nezbytným podniknout archivní studium v několika institucích, jmenovitě ve Slezském zemském muzeu v Opavě (archivy Uměleckohistorického pracoviště a Památníku Petra Bezruče), v Zemském archivu v Opavě a v archivu Petrieho muzea egyptské archeologie v Londýně.

1913	Slezské muzeum Opava	Egyptische Mumie mit keramischen Gefäß an der British School of Archaeology in Egypt (engl. Studien über Theban I. and Memphis V. London 1915) (ägypt.-griechisch, J. Dehler u. a.)	Gerhena Marie Stona Anton Hradčovič	300-	Převzato do Káhiřského muzea = 100
1913-1914		Opavzainer mit Einzelgriff römisch	"	80-	

1. Zápis v přírůstkové knize Slezského zemského muzea

Vznik a podoba egyptské sbírky v Opavě

Na samém sklonku roku 1913 získalo Uměleckoprůmyslové muzeum malý soubor egyptských nálezů. Tyto předměty zapsané v přírůstkové knize pod čísly 1913.295 až 1913.307 s datem 31. prosince věnovala muzeu darem Marie Stona žijící na zámku v Třebovicích (více o této pozoruhodné osobě viz níže). Jednalo se o mumii, dvě keramické nádoby, bron-

² Rozhovor a osobní korespondence autorky s oběma egyptology.

³ Před 1. světovou válkou byly vydávány do roku 1909 výroční zprávy věnované akviziční a výstavní činnosti Uměleckoprůmyslového muzea. Zpráva za rok 1913, kdy malá egyptská kolekce obohatila opavské muzeum (více viz níže), tedy chybí.

⁴ Egyptská sbírková kolekce je označena např. jako „nálezy z Egypta“ bez bližší specifikace jednotlivých předmětů. Eva CHRISTOVÁ-KLIMEŠOVÁ – Josef ORLÍK – Zdena VACHOVÁ, *Ztráty ve sbírkách Slezského muzea způsobené poslední válkou*, ČSM, série B, 9, 1960, s. 59.

⁵ Miroslav VERNER, *Veřejné sbírky staroegyptských památek v ČSSR*, Praha 1965 (nepublikovaná diplomová práce). Dalším pokusem o soupis staroegyptských předmětů ve sbírkách na území celé ČR byla SVOČ kolektivu autorů (Pavel ONDERKA – Lukáš SNOPEK – Ladislav VENDEL – Víta HABÁŇOVÁ – Zuzana DYNKOVÁ, *Katalog staroegyptského umění ve veřejných mimopražských sbírkách České republiky*, Uherské Hradiště 2001).

zovou nádobu s uchem, dvě nádoby z egyptského alabastru, kamennou paletu a kameny na roztírání líčidel, tři náhrdelníky vytvořené z korálků a o jednoho skaraba.⁶

přír. číslo	sbírkový předmět	datece	provenience	nák. cena / hodnota (K)	souč. uložení
1913.295	egyptská mumie	Ptolemaiovská doba (305–30 př. Kr.)		300	převedeno do Náprstkova muzea v Praze, ztraceno?
1913.296	bronzová nádoba s uchem	Řecko-fímské období (332 př. Kr. – 395 po Kr.)	Kafr Ammar?	80	ztraceno?
1913.297	vejcovitá keramická nádoba (vinný/pivní džbán?)	Rané dynastická doba, 1. dynastie (cca 3150–2930 př. Kr.)	Tarchán	20	ztraceno
1913.298	cyklindrická keramická nádoba	Rané dynastická doba, 1. dynastie (cca 3150–2930 př. Kr.)	Tarchán	20	ztraceno
1913.299	nádoba z egyptského alabastru	Rané dynastická doba, 1. dynastie (cca 3150–2930 př. Kr.)	Tarchán	40	ztraceno
1913.300	nádoba z egyptského alabastru	Rané dynastická doba, 1. dynastie (cca 3150–2930 př. Kr.)	Tarchán		Archeologické pracoviště SZM
1913.301–304	paleta a tři kameny na roztírání líčidel	Rané dynastická doba, 1. dynastie (cca 3150–2930 př. Kr.)	Tarchán	10	ztraceno
1913.305	korálkový náhrdelník	Nová říše, 18. dynastie (cca 1543–1292 př. Kr.)	Rikka	20	ztraceno
1913.306	korálkový náhrdelník a skarab	Nová říše, 18. dynastie (cca 1543–1292 př. Kr.)	Rikka		ztraceno?
1913.307	korálkový náhrdelník	Nová říše, 18. dynastie (cca 1543–1292 př. Kr.)	Rikka		ztraceno?
				celkem 490	

Tab. 1: Egyptské předměty, jež získalo Uměleckoprůmyslové muzeum v Opavě v roce 1913 darem od Marie Stony

⁶ Slezské zemské muzeum, Umělecko-historické oddělení (dále SZM, UhP), Přírůstková kniha 1912–1925, s. 70–71. Ostatně většinu mimoevropských sbírek získalo muzeum darem od jednotlivců či výměnou s jinými muzei.

Přírůstková kniha poskytuje pouze kusý popis předmětů, údaje o jejich provenienci či o nálezových okolnostech v ní nejsou uvedeny. Pouze u mumie je zapsána alespoň informace, z jakých výzkumů pochází („British School of Archaeology in Egypt“, viz obr. 1).⁷

*Tropau*¹⁰

2 alab. pelt & beads X	1586
alab. pelt	1889
alab. beads	1518
alab. pelt & bead	1524
Slate pelt & beads	1889
Slate pelt	1880
Slate alab. pelt & ivory pelt & bead	2057
XXXX beads pelt	Riqqeh
Pink pelt XVIII beads	Riqqeh
Carn. beads	968
2 sites XVIII beads	Riqqeh
Site 1880	1880
Site 507	507
18th mixed beads (string)	507
XXXX mixed with papyrus amulet	Riqqeh
Scarabs	272 + (3) 608 Riqqeh

Konkrétnější představy o podobě opavské sbírky egyptských předmětů lze dosáhnout teprve porovnáním zápisu v přírůstkové knize Uměleckoprůmyslového muzea se seznamem egyptských nálezů odeslaných v roce 1913 z Londýna (Britská škola archeologie v Egyptě) do Opavy, s dalšími poznámkami vzniklými v souvislosti s přípravou kolekce k odeslání, s nálezovými kartami⁸ a publikovanými výsledky výzkumů.⁹

2. Seznam předmětů připravených v roce 1913 k odeslání do Opavy (Copyright of the Petrie Museum of Egyptian Archaeology, UCL)

Z komparace londýnského seznamu předmětů připravených k odeslání do Opavy se zápisem v přírůstkové knize Uměleckoprůmyslového muzea

v Opavě je zjevné, že původně přichystaná kolekce čítala větší množství nálezů, než bylo nakonec odesláno. V londýnském seznamu je u názvu města uvedena číslice 10 s otazníkem („Tropau¹⁰“; obr. 2),¹⁰ což by mohlo indikovat, že se konečná podoba kolekce patrně odvíjela od finanční částky, kterou zájemce o egyptské předměty zaplatil, či od jeho požadavků na podobu tohoto souboru. Původně byly připraveny téměř čtyři desítky nálezů za 10 liber šterlinků (£) (cca 241 rakousko-uherských korun (K)),¹¹ ale v majetku opavského muzea bylo evidováno 13 egyptiak za 490 K¹² (cca 20,3 £). Nejdražší položku představovala mumie (300 K = cca 12 £), která byla k zásilce připojena zjevně až dodatečně-

⁷ SZM, UhP, Přírůstková kniha 1912–1925, s. 70 (1913.295).

⁸ *The Petrie Museum Archives*, London 1999 [CD-ROM], Distribution List, 1913 Tarkhan, Riqqeh, Memphis; Tomb cards.

⁹ W. M. Flinders PETRIE, *Tarkhan I and Memphis V*, London 1913; *Tarkhan II*, London 1914; Reginald ENGELBACH, *Riqqeh and Memphis VI*, London 1915. Součástí některých publikací věnovaných archeologickému výzkumu Britské školy archeologie v Egyptě byl seznam muzeí, která jednotlivé nálezy zakoupila. Ve dvou posledně uvedených monografiích takovýto seznam chybí. Odkazy na muzea jsou uvedeny přímo v textu, Opava zde však nefiguruje.

¹⁰ *The Petrie Museum Archives*, Distribution List, 1913 Tarkhan, Riqqeh, Memphis, sheet 15. Londýnská zásilka byla zjevně adresována přímo opavskému muzeu, proto se tedy zdá být vyloučena možnost, že by si Maria Stona ponechala některý z předmětů v ní obsažený.

¹¹ Za pomoc při stanovení vzájemné měnové parity liber šterlinků a rakousko-uherské koruny velmi děkuji Prof. Drahomíru Jančíkovi (Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK) a PhDr. Jakubu Kunertovi (Archiv České národní banky).

¹² SZM, UhP, Přírůstková kniha 1912–1925, s. 70–71.

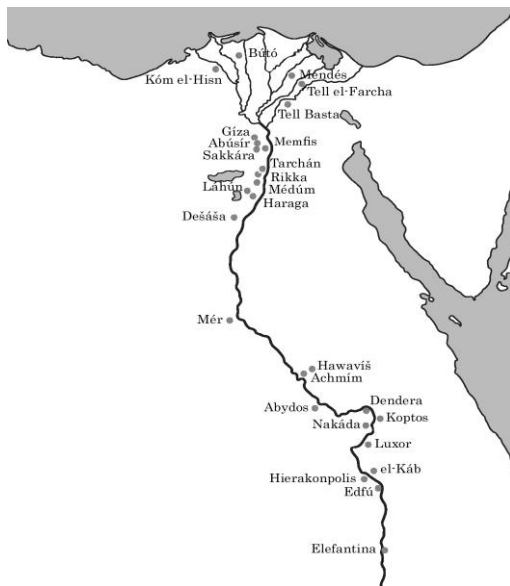
ně, neboť v původním seznamu nálezů připravených k odeslání do opavského muzea (a tudíž i v celkové sumě) ji nenalzáme, stejně jako bronzovou nádobu. Mumie se objevuje až jako přípisek v soupisu měst, jejichž muzejní sbírky měly nálezy z Petrieho výzkumů obohatit.¹³ Bronzová nádoba a mumie byly datovány do Řecko-římského období (332 př. Kr.–395 po Kr.),¹⁴ jejich proveniencie není však známa. Všechny další egyptské předměty zasláné z Londýna do Opavy byly objeveny během čtyřměsíční výzkumné sezóny Britské školy archeologie v Egyptě na lokalitách Tarchán a Rikka ve středním Egyptě na přelomu let 1912 a 1913 (obr. 3).

Nálezovým místem velké části sbírky byl Tarchán (u vesnice Kafr Ammar), místo nacházející se přibližně 60 km jižně od Káhiry, ležící na západním břehu Nilu mezi dvěma významnými nekropolemi, Lištem – pohřebištem, jehož dominanty tvoří pyramidy panovníků Střední říše Amenemheta I. a Senusreta I. – a Médúmem, starořímským pohřebištem, jehož ústřední prvek představuje jedna ze Snofruových pyramid tvaru připomínající zikkurat.

Na této nekropoli prováděla v letech 1911–1913 archeologický výzkum Britská škola archeologie v Egyptě pod vedením zkušeného archeologa W. M. F. Petrieho (obr. 4).¹⁵ Bylo odkryto přes dva tisíce hrobů.

Většina jedinců v nich pohřbených byla datována do období krátce před vznikem egyptského státu až asi 400 let po jeho sjednocení (0. až 2. dynastie, ? – cca 2700 př. Kr.), přičemž největší hrobky pocházejí z první poloviny 1. dynastie. Přestože doposud nebylo nalezeno sídliště, k němuž tato nekropole náležela, lze předpokládat, že leželo v její blízkosti a že se jednalo o důležité město v době formování egyptského státu.¹⁶

Jelikož je kosmetická paleta s roztlárací kameny uvedena na londýnském seznamu (obr. 2) a současně i v přírůstkové knize Uměleckoprůmyslového muzea v Opavě (1913.301–304), lze tento předmět identifikovat s nálezem z hrobu č. 2057 v Tarchánu. Ten představovala jáma zahloubená do povrchu pouště, v níž byla v rákosové rakvi pohřbena žena, jejíž pohřební výbavu tvořily kromě kosmetické palety a tří kamenů na roztláčení líčidel také čtyři keramické nádoby, jedna nádoba z egyptského alabastru (obr. 5, typ 14a), dvě jehlice ze

3. Mapa Egypta s vyznačením archeologických lokalit (kresba Lucie Vařeková)

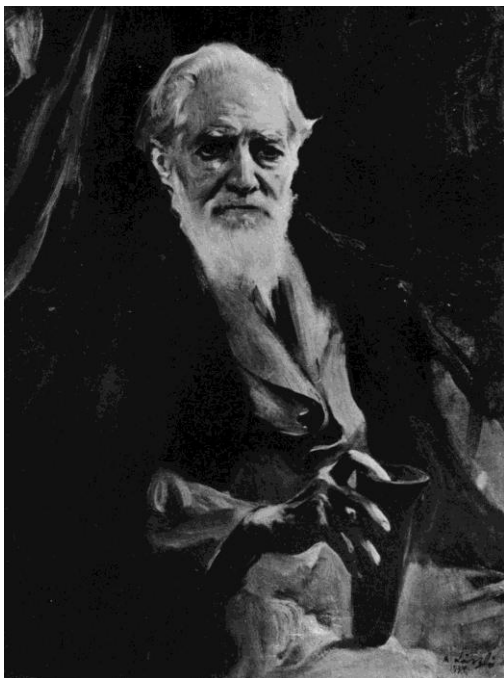
¹³ Nálezy z výzkumů Britské archeologické školy v Egyptě byly v roce 1913 poslány celkem do 41 měst. Kromě anglických muzeí byly předměty distribuovány do Německa, Dánska, USA, Austrálie a jihoafrického Kapuského města. *The Petrie Museum Archives*, Distribution List, 1913 Tarkhan, Riqqeh, Memphis, sheet 25.

¹⁴ SZM, UhP, Přírůstková kniha 1912–1925, s. 70.

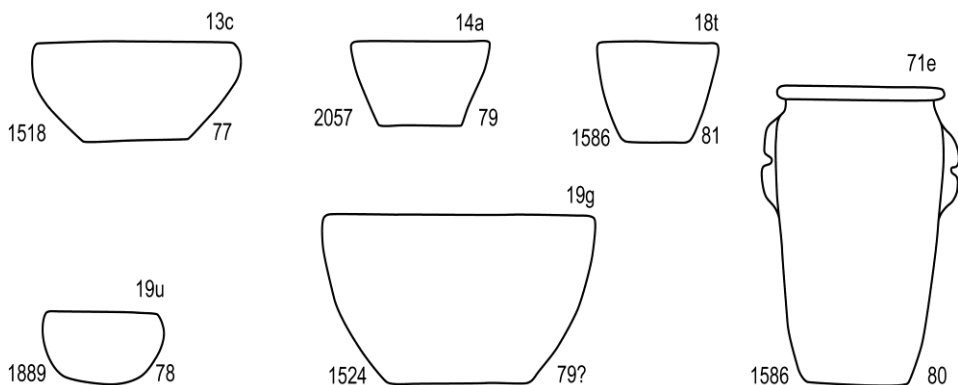
¹⁵ W. M. F. PETRIE, *Tarkhan I and Memphis V; Tarkhan II*; W. M. Flinders PETRIE – Ernest MACKAY, *Heliopolis, Kafr Ammar and Shurafa*, London 1914; další informace k lokalitě viz Wolfgang DECKER, *Tarkhan*, in: W. Helck – W. Westendorf (Hgg.), *Lexikon der Ägyptologie*, Band VI, Wiesbaden 1986, s. 233; Wolfram GRAJETZKI, *Tarkhan. A Cemetery at the Time of Egyptian State Formation*, London 2004.

¹⁶ W. M. F. PETRIE, *Tarkhan I and Memphis V*, s. 1; W. GRAJETZKI, *Tarkhan*, s. 11.

slonoviny a korálky na krku, ruce a kolem kotníků.¹⁷ Protože Petrie při prodeji předmětů zpravidla alespoň částečně zachovával nálezové celky, je pravděpodobné, že součástí egyptské kolekce v Opavě mohly být právě zmíněné keramické nádoby (1913.297 a 298) a nádoba z egyptského alabastru (1913.299) z téhož hrobu, příp. z dalších čtyř: č. 1518, 1524, 1586 nebo 1889. Soudíce dle tvaru druhé opavské nádoby z egyptského alabastru (1913.300; obr. 6, typ 18t), lze ji téměř jistě určit jako artefakt z hrobu 1586, neboť byla jedinou miskou tohoto typu na původním londýnském seznamu nálezů připravených k odeslání do Opavy.

4. Anglický egyptolog William Matthew Flinders Petrie, zakladatel moderní egyptské archeologie (Archiv Českého egyptologického ústavu FF UK)

5. Typy kamenných nádob, které byly roku 1913 připraveny k odeslání do Opavy. Součástí opavské sbírky byly nakonec pouze dvě z tohoto korpusu (kresba Jolana Malátková)

¹⁷ The Petrie Museum Archives, Tombcard 23a, č. 66, 67; W. M. F. PETRIE, *Tarkhan II*, pl. XXXVI.

6. Miska z egyptského alabastru byla součástí pohřební výbavy ženy (?) pochované v dřevěné rakvi na nekropoli v hornoegyptském Tarchánu (Sbírky Slezského zemského muzea, foto Luděk Wünsch)

Všechny uvedené hroby byly obdobného vzhledu jako hrob č. 2057: malé mastaby z nepálených cihel, v jejichž nadzemní části byla v některých případech na východní straně vystavěna kaple ze stejného materiálu (obr. 7). Do zahloubené jámy bylo uloženo tělo v dřevěné, či rákosové rakvi, příp. bez ní. Všechny kostry z těchto hrobů byly identifikovány jako ženské a jsou datovány do počátku 1. dynastie.¹⁸ Z pohřební architektury i výbavy je zřejmé, že majitelky zmíněných hrobů náležely k nižší společenské vrstvě.

Rikka, ležící taktéž na západním břehu Nilu, je pohřebiště vzdálené asi 10 km na jih od Tarchánu a 5 km na severovýchod od pyramidy v Médúmu. Vykopávky Britské školy archeologie v Egyptě zde probíhaly v letech 1912–1914 pod vedením Reginalda Engelbacha (1888–1946), Petrieho spolupracovníka.¹⁹ V tomto čase zde byly odkryty převážně hrobky z období Střední (cca 1994–1797 př. Kr.) a Nové říše (cca 1543–1080 př. Kr.) s poměrně bohatou pohřební výbavou. Tři korálkové náhrdelníky a jeden skarab z 18. dynastie se

¹⁸ TAMTÉŽ, hrob 1518: Tombcard 20, č. 471, 472; hrob 1524: Tombcard 21, č. 7 a 8; hrob 1586: Tombcard 21, č. 123, 124; hrob 1889: Tombcard 22, č. 259, 260; W. M. F. PETRIE, *Tarkhan II*, pl. XLI a pl. XIV, 5 (plán hrobu 1889); W. GRAJETZKI, *Tarkhan*, s. 198 (hrob 1889).

¹⁹ R. ENGELBACH, *Riqqeh and Memphis VI*; Janet RICHARDS, *Society and Death in Ancient Egypt. Mortuary Landscapes of the Middle Kingdom*, Cambridge 2005, s. 88–124.

následně staly součástí opavské sbírky, ale na základě dostupné dokumentace je nelze blíže určit.²⁰

Další osudy opavské kolekce egyptských nálezů

V době akvizice egyptiak zastával místo ředitele Uměleckoprůmyslového muzea v Opavě Edmund Wilhelm Braun (1870–1957, obr. 9), za jehož vedení se tato instituce stala jednou z předních tohoto druhu v habsburské monarchii.²¹ „... *museum přebudoval na vědecký ústav a postavil jeho sbírky a veškerou činnost na kulturně-historické basi. Převládající charakter muzea uměleckoprůmyslového zůstal sice zachován, počala se však tvořit také galerie malířských a sochařských děl, neboť tehdy byl vytčen cíl shromážďovat výtvarně cenné projevy všech dob a celého světa.*“²²

Kolekce egyptských předmětů byla pravděpodobně umístěna ve vstupní dvoraně Uměleckoprůmyslového muzea v Opavě, kde byly vystaveny archeologické nálezy z různých období. Uspořádání sbírek muzea z roku 1910 podle jednotlivých vývojových etap přetrvávalo do druhé světové války.²³

Následující rok (1914) byla v Londýně připravena další kolekce předmětů (obr. 8), jež měla rozšířit nedávno vzniklou egyptskou sbírku v Opavě. Tentokrát se jednalo

o nálezy pocházející z právě ukončené výkopové sezóny v oblasti posledního odpočinku panovníků Střední říše, Láhunu, a na lokalitě Haraga, míst nacházejících se při vstupu do fájúmské oázy (obr. 3). Šlo převážně o předměty pocházející z 12. dynastie (pět skarabů, amulety znázorňující různá božstva, cylindrický amulet se jménem krále Senusreta II., korálky a náhrdelníky z nejrůznějších materiálů, fragmenty schránek na amulety, měděný prsten pokrytý plátkou zlata, pazourkové nože, keramické nádoby), dále z 18. dynastie (keramické nádoby), 21. dynastie (destička se jménem panovníka této dynastie, thébského velekněze Mencheperrea), 23. dynastie (tři skarabové) a z Římského období (skleněné korálky a mušle z náhrdelníků a kostěná jehla do vlasů).²⁴ Vzhledem k vypuknutí první světové války však připravená zásilka odeslána nebyla a k plánovanému zvětšení egyptské kolekce v Opavě již nedošlo. Stejně tak nebyly předměty zaslány do dalších muzeí měst

7. Malá cihlová mastaba (č. 1889) na lokalitě Tarchán patřila ženě. Některý z předmětů její pohřební výbavy mohl být součástí sbírek opavského muzea (kresba Jolana Malátková)

²⁰ Zatímco v případě Tarchánu jsou na londýnském seznamu předmětů připravených k odeslání do Opavy uvedeny čísla jednotlivých hrobů, u většiny nálezů z Riky je zapsána dynastie (u jednoho ze skarabů číslo 272, což by mohlo odkazovat na tento předmět v publikaci viz R. ENGELBACH, *Riqqeh and Memphis VI*, pl. XVII, skarab s čísly 272 a 53).

²¹ Více k jeho osobě viz Pavel ŠOPÁK, *Edmund Wilhelm Braun*, Opava 2008.

²² E. BITTNER a kol., *Osudy opavského muzejnictví*, s. 50.

²³ TAMTĚŽ, s. 39, 51–52.

²⁴ *The Petrie Museum Archives*, Distribution List, 1914 Lahun, Harageh, sheets 24 a 54.

ležících např. v Německu.²⁵ V letech 1915 až 1920 byly prodej a distribuce egyptských nálezů z Petrieho výzkumů zastaveny úplně.²⁶

Zmizení egyptské sbírky opavského muzea přivodily události druhé světové války. Její předměty jsou uvedeny mezi válečnými ztrátami zemského muzea.²⁷ Od sklonku září 1938 do konce druhé světové války bylo podniknuto několik evakuačních a záchranných akcí (tzv. Bergungsaktion), v rámci nichž byly sbírkové předměty převezeny do zámeckých či muzejních depozitářů na území Protektorátu Čech a Moravy.²⁸

Během osvobozovacích bojů v březnu 1945 vyhořela výstavní budova dnešního Slezského zemského muzea a velká část sbírek, která zde byla uložena, byla zničena.²⁹ Ani evakuace sbírek „*neznamenala jejich záchranu, protože mnohé byly těmito přesuny zničeny, mnohé zavlčeny za hranice státu, takže ani po několikaletém pátrání se nepodařilo je najít a soustředit.*“³⁰ Existuje „*důvodné podezření, že tehdejší říšskoněmecká správa muzea odeslala ještě před příchodem Rudé armády část sbírek přes tehdy ještě okupovanou sousední území do Německa. Patrně se nám již nikdy nepodaří zjistit všechny příčiny vzniklých ztrát.*“³¹

I přestože nejsou egyptiaka uvedena v seznamech vniklých při evakuačních a záchranných aktivitách,³² zůstává otázkou, zda byla během válečných let evakuována či byla považována za méně významná a k jejich přesunu z muzea nedošlo. V rámci poválečných revizí byly do přírůstkových knih vepsány značky a poznámky. Pouze u jediného

BRITISH SCHOOL OF ARCHAEOLOGY IN EGYPT
AND PETRIE MUSEUM ACCOUNT.
UNIVERSITY COLLEGE, GOWER ST, LONDON.

Troppau.

Pieces of amulet case, amethyst and amethyst glazed beads XII	527
Hathor head, 3 baboons, bull's head, hawk and beetle, string of carnelian, string of glazed XII	515
Copper ring, gold plated, beads and flat flakes XII	513
Eyes from mummy cover XII	501
" " " " " " " " " " " "	
Gold and amethyst from an amulet case XII	343
End pieces and beads of collar XII	341
5 Scarabs XII	Harageh
Cylinder of Sennaset II XII	Harageh
Green glazed ball beads XII	"
Long glazed beads " "	592
Carnelian, amethyst, garnet and schist beads, end pieces of collar + beads XII	116
Carnelian, garnet, amethyst, blue prote + amethyst beads	522
Green glazed beads and ivory shell XII	679
Plaque of Men-kheper-ra XXI	Harageh
Scarab " "	XXI
" calcite " "	XXIII
" " Good new year from Isis; unusual figure of Bastet	XXIII
Shells for threading Roman	567
Glass beads " "	Harageh
" " " "	"
Green glass beads " "	563
Bone hair pin " "	658
Pottery of XII & XVIII dynasties. Harageh. not in list	

8. Další kolekce egyptských nálezů byla v roce 1914 připravena k odeslání do Opavy. Kvůli válečným událostem však už odeslána nebyla (Copyright of the Petrie Museum of Egyptian Archaeology, UCL)

²⁵ Viz distribuční seznamy Reginald ENGELBACH, *Harageh*, London 1923, s. 34–36; Flinders PETRIE – Guy BRUNTON – M. A. MURRAY, *Lahun II*, London 1923, s. 43–44; *The Petrie Museum Archives*, Distribution List Index.

²⁶ *The Petrie Museum Archives*, Distribution List Index.

²⁷ E. CHRISTOVÁ-KLIMEŠOVÁ – J. ORLÍK – Z. VACHOVÁ, *Ztráty ve sbírkách Slezského muzea*, s. 59.

²⁸ K rozsáhlým evakuačním akcím pro záchranu sbírek Říšského župního muzea v Opavě, jehož součástí byly od roku 1939 sbírky Slezského muzea Opava (dříve Uměleckooprůmyslového muzea) viz Zemský archiv (dále ZA) v Opavě, fond Říšské župní muzeum Opava, k. 7, 9, 11 a 12; dále např. Jaroslav BAKALA, *Sjednocení opavského muzejnictví*, in: 150 let Slezského muzea: 1814–1964 (red. J. Duda), Ostrava 1964, s. 55–71; Zdeněk KRAVAR, *Říšské župní muzeum Opava (1894) 1938–1945*. Inventář, Opava 2008, s. 7.

²⁹ Eva CHRISTOVÁ, *Ztráty v uměleckohistorických sbírkách Slezského muzea způsobené poslední válkou*, ČSM, série B, 8, 1959, s. 42; *Slezské muzeum. Památky města Opavy*, Praha 1956, s. 5.

³⁰ Zdena VACHOVÁ, *Slezské muzeum v Opavě a 150 let opavského muzejnictví*, Časopis Národního muzea, řada B, 133, 1964, s. 169; dále také E. BITTNER a kol., *Osudy opavského muzejnictví*, s. 51–52.

³¹ E. CHRISTOVÁ, *Ztráty v uměleckohistorických sbírkách Slezského muzea*, s. 42.

³² ZA v Opavě, fond Říšské župní muzeum Opava, k. 7, 9, 11 a 12.

z předmětů egyptské kolekce je v knize uveden údaj o dalším uložení, a to v případě mumie (1913.295), u níž je uvedena poznámka „Převzeno do Náprstk. muzea v Praze“.³³ Nicméně v soupisu mumii v československých sbírkách tato mumie uvedena není.³⁴ Přestože revize sbírek Náprstkova muzea nepotvrdily, že byla opavská mumie uložena v této instituci, nelze vyloučit, že by mohla být totožná s jednou ze dvou mumii bez určeného původu.³⁵ Z egyptského souboru se tedy dochovala pouze nádoba z egyptského alabastru.³⁶ Ta je v současnosti uložena v rámci malé antické sbírky na Archeologickém pracovišti SZM.³⁷ Ostatní položky byly buď zničeny, nebo zcizeny.

Básnířka Maria Stona – návštěva v egyptské poušti

Jak již bylo uvedeno výše, kolekci egyptských předmětů darovala opavskému muzeu Maria Stona, vlastním jménem Maria Scholz, rozená Stonawski (1859–1944, obr. 10). Tato vzdělaná a činná žena si na přelomu 19. a 20. století na svůj zámek v Třebovicích zvala mnohé významné osobnosti. Těchto setkání se účastnil také Stonin přítel, ředitel Umělecko-průmyslového muzea v Opavě E. W. Braun.³⁸ Není však známo, že by toto kulturní centrum nazývané někdy „slezským Výmarem“ či „slezskými Athénami“ navštívil sám Petrie, jak bývá někdy uváděno.³⁹ K setkání básnířky a cestovatelky Stony s egyptologem Petriem došlo náhodou, a to na egyptské půdě. Vzhledem k absenci písemného záznamu v Petrieho deníku či dopisech a k torzovitosti Stoniny pozůstalosti, jsou zřejmě jedinými dochovanými prameny tři novinové fejetony, jež Stona napsala s odstupem 10 až 12 let od svého egyptského pobytu.⁴⁰

Maria Stona navštívila Egypt v únoru 1913, tedy ještě devět let před uskutečněním jednoho z nejproslulejších archeologických objevů všech dob, nalezením Tutanchamonovy hrobky v Údolí králů. Kromě Káhiry a memfidských pyramidových polí zavítala také do okolí Bení Hasanu⁴¹ ve středním Egyptě a shlédla památky na obou březích Luxoru (starověké Théby).⁴² A právě na přivozu směřujícím na západní luxorský břeh, cestou k chrámu královny Hatšepsut v Dér el-Bahrí, se setkala „se starším Angličanem“,⁴³ který se měl za kratičkou dobu připojit k archeologickému týmu vedeném W. M. Flindersem Petriem, jež

³³ VI. Šikulová v tomto příspěvku identifikovala rukopis Lumíra Jisla. Osobní korespondence z 11. 2. 2004.

³⁴ Evžen STROUHAL – Luboš VYHNÁLEK, *Egyptian mummies in Czechoslovak collections*, Praha 1980.

³⁵ Za tuto informaci děkuji Pavlu Onderkovi, který v současné době pracuje na novém soupisu egyptských předmětů v českých sbírkách.

³⁶ Toto je zjevně z poznámek vzniklých v průběhu revizí. Pouze u jedné z alabastrových nádob je červenou barvou vyznačeno, že je součástí sbírek muzea. SZM, Přirůstková kniha 1912–1925, s. 70. Uvedené bylo potvrzeno VI. Šikulovou. Osobní korespondence z 11. 2. 2004.

³⁷ Za vyhledání kalcitové misky v depozitáři děkuji vedoucí tohoto pracoviště PhDr. Markétě Tymonové.

³⁸ Více k salonu Marie Stony viz Pavel ŠOPÁK, *Třebovice Marie Stony. Salon jako kulturní centrum na periférii*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová (edd.), *Salony v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 18. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 12.–14. března 1998, Praha 1999, s. 125–133.

³⁹ TAMTÉŽ, s. 126; P. ŠOPÁK, *Edmund Wilhelm Braun*, s. 51.

⁴⁰ Slezské zemské muzeum v Opavě, Památník Petra Bezruče (dále SZM, PPB), fond 46a, 41/77/22, list 10, Maria STONA, *Die Königsgräber in Theben*, Neue Freie Presse, Wien, 14. 2. 1923; list 22, *Bilder aus Aegypten. Kairo-Benihasan*, Neue Freie Presse, Wien, 14. 8. 1924; list 45, *Bei Professor Flinders Petrie. Ein Besuch in der Wüste*, Neue Freie Presse, Wien, 24. 2. 1925.

⁴¹ SZM, PPB, fond 46a, 41/77/22, list 22, M. STONA, *Bilder aus Aegypten. Kairo-Benihasan*.

⁴² SZM, PPB, fond 46a, 41/77/22, list 10, M. STONA, *Die Königsgräber in Theben*.

⁴³ Pravděpodobně se jednalo o Horace Thompsona, G. Northa nebo Rev. T. C. Campiona, kteří byli na Petrieho výzkumech poprvé. Pobyt tohoto muže v Luxoru mohl souviset s projektem dokumentace hrobek v Thébách, jež vedl Ernest John Henry Mackay (1880–1943). Margaret S. DROWER, *Flinders Petrie. A life in Archaeology*, Medison 1995, s. 324; Stona uvádí, že se onen muž podílel na registrování a balení nálezů v Tarchánu spolu se dvěma mladými Angličany. SZM, PPB, fond 46a, 41/77/22, list 45, M. STONA, *Bei Professor Flinders Petrie*.

v tom čase prováděl výzkum v Tarchánu. Paní Stona si velmi záhy začala s tímto Angličanem dopisovat. Onen muž svá dvě psaní doplnil i fotografiemi, což Stonu patně podnítilo k rozhodnutí navštívit jej na zpáteční cestě do Káhiry. K opětovnému setkání došlo asi po dvou týdnech přímo na archeologickém výzkumu prováděném Britskou školou archeologie v Egyptě a vedeném W. M. Flindersem Petriem.⁴⁴ Překvapený společník z lodi nečekané návštěvě představil vedoucího výzkumu, v jehož fyzickém vzezření Stona spatřovala velkou podobnost s biologem Ernestem Haecklem toho času působícím v Jeně. Anglického vědce popsala jako vysokého muže rovného vzrůstu, se zářivým pohledem, tváří lemovanou šedými vousy a připomínajícího boha Jupitera. Petrie ji přátelsky přijal na dvoře, kde byly v dlouhých řadách vyrovnány lidské mumie (podle Stony pocházely z 19. dynastie), jejichž „barevné ovinutí je připodobňovalo tělům motýlů“.⁴⁵

Hilda Petrie (1871–1956), manželka věhlasného egyptologa, přizvala slezskou šlechtičku k obědu. Při „výtečných anglických konzervách na všechny způsoby“ vyprávěl Petrie o životě a práci v poušti a také o tom, že jeho výzkumné úsilí zbořilo mnoho hypotéz o nejrůznějších aspektech egyptských dějin. Mluvil také o tom, kolik evropských muzeí již projevilo o nálezy z poslední sezóny zájem. Poté paní Petrie provedla Stonu dočasným „terénním muzeem“, několikátýdenním úložištěm všech nálezů fungujícím po dobu trvání archeologického výzkumu. Stona zde spatřila keramické a kamenné nádoby, vešebty, skaraby, palety atd. Svou průvodkyni charakterizovala jako „výtečně proškolenou a neúnavnou spolupracovnici svého muže“,⁴⁶ což odhadla velmi trefně, přestože se setkaly jen krátce. Původně Hilda zamýšlela zůstat onu výkopovou sezónu v Anglii. Avšak po necelém měsíci práce jí manžel psal, aby ihned přijela, neboť zde bylo mnoho ke kresebnému dokumentování a nováčci nebyli schopni kreslit k profesorově spokojenosti.⁴⁷ Hilda Petrie si během výzkumu vytvořila pracovnímu přímo ve své „ložnici“. Při kreslení si části malovaných dřevěných rakví kladla na postel a kopírovala je na velké listy papíru. „... u čela mé postele jsou čtyři velké kartonáže hlav z mumii s upřeně se dívajícími tvářemi, na straně jsou sbírky alabastrů a hned vedle množství kostí, u druhé strany postele je 80 lebek.“⁴⁸

Stona ve fejetonech uvádí, že pobývala v Egyptě v únoru 1913 a 14 dnů po setkání se členem Petrieho týmu v Luxoru navštívila Tarchán.⁴⁹ Její tamní jednodenní, několik hodin trvající zastávka se pravděpodobně uskutečnila někdy ve druhé polovině února. V době, kdy zde již byla Hilda Petrie (do Tarchánu přijela 6. 2. 1913)⁵⁰ a za krátko mělo začít (na konci února) asi třítýdenní balení všech nálezů a jejich příprava na převoz do Anglie. V polovině března se Petrie a jeho tým přesunuli zkoumat Ptahův chrám v Mít Rahině (Memfidě – po nějakou dobu hlavního města starověkého Egypta).⁵¹ Odtamtud pak Stoně poslal její anglický společník z lodi dopis a fotografii, na níž byl zachycen vedoucí výzkumu u kamenné stavby, příbytku expedice v Mít Rahině.⁵²

Tato agilní žena psala velké množství dopisů a poměrně dost jich také dostávala. Leckdy jí pošta chodila i dvakrát denně.⁵³ Její fragmentární pozůstalost nicméně nezahrnuje žádný

⁴⁴ SZM, PPB, fond 46a, 41/77/22, list 45, M. STONA, *Bei Professor Flinders Petrie*. Více k lokalitě viz výše a pozn. 15.

⁴⁵ SZM, PPB, fond 46a, 41/77/22, list 45, M. STONA, *Bei Professor Flinders Petrie*.

⁴⁶ TAMTÉŽ.

⁴⁷ M. S. DROWER, *Flinders Petrie*, s. 324.

⁴⁸ Úryvek z dopisu Hildy Petrie. M. S. DROWER, *Flinders Petrie*, s. 325.

⁴⁹ SZM, PPB, fond 46a, 41/77/22, list 45, M. STONA, *Bei Professor Flinders Petrie*.

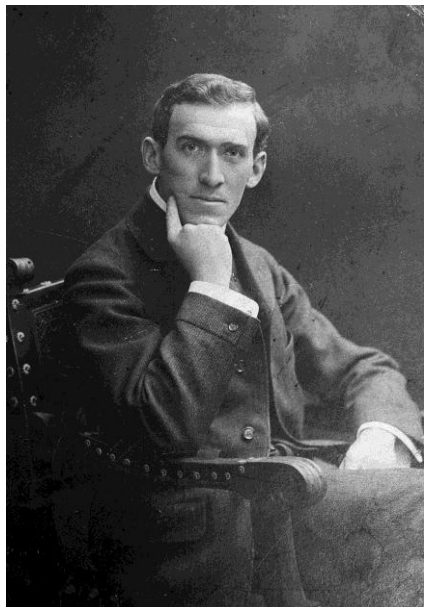
⁵⁰ W. M. F. PETRIE, *Tarkhan II*, London 1914, s. 1.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 1.

⁵² SZM, PPB, fond 46a, 41/77/22, list 45, M. STONA, *Bei Professor Flinders Petrie*.

⁵³ SZM, PPB, fond 46a, 41/77/5–15, přehled odeslané a přijaté korespondence.

deník či korespondenci, které by souvisely s cestou do Egypta nebo s tam navázaným přátelstvím.⁵⁴ Charakter Stoniných fejetonů značí, že si během cesty po zemi na Nilu vedla podrobné deníkové zápisky. O tom, že to měla ve zvyku, svědčí např. její kniha *Von Prag in die Provence über Verdun–Reims. Reisebilder mit zahlreichen Bildern* (Wien – Leipzig 1922), která kopíruje deníkové záznamy, tj. text je členěn podle dnů, k nimž jsou přiřazeny dojmy, rozhovory, básně atd., a je proložen fotkami, či pohlednicemi.

9. Edmund Wilhelm Braun, fotografie z roku 1904 (Braunův Archiv, SZM)

10. Podobizna Marie Stony z roku 1899 (Braunův Archiv, SZM)

Závěr

Osud ztracené a zapomenuté opavské kolekce egyptských nálezů se podařilo z velké části rekonstruovat po důkladném archivním bádání, které osvětlilo, za jakých okolností a jakými cestami se egyptské předměty dostaly právě do Opavy a jakou podobu tato sbírka měla. Na počátku stálo náhodné setkání básničky Marie Stony, činorodé ženy a vášnivě cestovatelky, s mužem, jenž se účastnil archeologických výzkumů vedených věhlasným anglickým egyptologem W. M. Flindersem Petriem. Krátce poté navštívila Stona vykopávky v Tarchánu prováděné Britskou školou archeologie v Egyptě, kde se s tímto proslulým archeologem osobně setkala. V témže roce (1913) zakoupila od Petrieho menší soubor egyptských nálezů včetně jedné mumie a darovala jej Uměleckoprůmyslovému muzeu v Opavě, jehož tehdej-

⁵⁴ SZM, PPB, fond 46a, 41/77/4–22.

ším ředitelem byl její přítel Edmund Wilhelm Braun. Tyto předměty byly původně součástí pohřební výbavy, většina z nich pocházela z lokality Tarchán a je datována do období formování egyptského státu.

Na rozsah kolekce egyptských nálezů v Opavě měly výrazný vliv obě světové války, neboť k dalšímu plánovanému rozšíření tohoto souboru již nedošlo z důvodu vypuknutí první světové války a druhá světová válka přinesla zničení, ztracení či zcizení téměř celé sbírky. Kolekce egyptských předmětů tak byla součástí opavských muzejních sbírek zhruba třicet let. Do dnešních dnů se dochovalo pouze nepatrné torzo čítající pravděpodobně pouze jednu kamennou nádobu vyrobenou z egyptského alabastru.

Paralelní osud zapomnění jako opavskou sbírku potkal i dáma, která stála u jejího zrodu – šlechtičnu, básnířku, spisovatelku, myslitelku, mecenášku umění a cestovatelku Marii Stonu z Třebovic. Její osobnost a dílo však na rozdíl od kolekce egyptiak na zaslouženou pozornost teprve čekají.

Summary

Veronika Dulíková

The lost and forgotten Opava's collection of Egyptian finds. The story of objects from digging conducted by famed Flinders Petrie

The destiny of the lost and forgotten Opava's collection of Egyptian finds managed to largely reconstruct after scrutiny archive research which shed the light on circumstance of its acquisition by the Museum of Applied Arts in Opava and on its form. At the beginning, there was the encounter of the poetess Marie Stona, the vigorous woman and mettled traveler, with a man who took part in archaeological excavation conducted by the renowned English Egyptologist W. M. Flinders Petrie. Shortly after, she visited Tarkhan where the fieldwork of the British School of Archaeology in Egypt was taking place; there she met that archaeologist personally. In the same year (1913), Maria Stona purchased from him a small set of Egyptian finds (including a mummy) which she donated to the Museum of Applied Arts in Opava, whose then director Edmund Wilhelm Braun was her friend. These objects originally were part of burial equipment. The bulk of them came from Tarkhan and is dated to the time of Egyptian state formation (Early Dynastic Period), at least three items are the New Kingdom ones and originated from Riqqa.

The size of the collection of Egyptian finds in Opava was markedly affected by both world wars, for the outbreak of the First World War stopped its planned enlargement and the Second World War brought its destruction, loss or stealing. The set of Egyptian finds belonged to the museum collections in Opava for about 30 years. Up to the present day its fractional fragment has survived, probably only a stone vessel made from Egyptian alabaster.

As well as Opava's collection of Egyptian finds, parallel destiny befell lady Maria Stona who stood by its birth. In contrast with the group of objects, her personality and work are still waiting for a warranted attention.

MATERIÁLOVÉ STUDIE

František Švábencický – David Váhala

„NOVÉ PŘÍRŮSTKY“ SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA – TZV. FOLKLORISTICKÝ ARCHIV SLEZSKÉHO ÚSTAVU

Abstract

The article reflected a new collection, which in 2011 enriched the collection of the Silesian Museum. This collection contains documentary materials from the Silesian Study Institute and the Silesian Institute of Czechoslovakian Academy of Sciences. The collection contains folkloristic and ethnographic documentation of folk culture of Silesia and North Moravia from the second half of the 1940th to the middle of the 1960th.

Keywords: *Silesian Museum, Silesian Institute, folklore, ethnography, historical sources, Silesia*

„Teprve dnes, když už nežije téměř nikdo z desítek lidových zpěváků, vyprávěčů a hudeců, které se nám ještě podařilo před lety objevit, je třeba si se zvláštní úctou připomenout obětavé práce těch, kdo věnovali hodně ze svého volného času, aby pro dnešní i budoucí generaci bylo zachováno to, co by jinak nadobro zmizelo.“¹

Antonín Satke

Tento příspěvek reflektuje „nový soubor“, který v roce 2011 obohatil Sbirku Slezského zemského muzea (dále jen SZM).² Ač se bude jednat o nové přírůstky do muzejní sbírky, tak tento soubor nelze považovat za nový, resp. pracovníkům paměťových, výzkumných a univerzitních institucí za neznámý.³

Tzv. folkloristický archiv vznikl z vědeckovýzkumné činnosti pracovníků Slezského studijního ústavu (dále jen SSÚ) a Slezského ústavu Československé akademie věd (dále jen SÚ ČSAV) a dalších spolupracovníků ústavu postupně od konce 40. let 20. stol.⁴

¹ Antonín SATKE, *S Arnoštem Pustkou za vyprávěči*, Vlastivědné listy, 1987, 1, s. 35.

² Tento příspěvek vznikl na základě projektu SGS/5/2011 „Digitalizace pramenů k moderním dějinám Slezska II.“ řešeného na Slezské univerzitě v Opavě.

³ Folkloristický archiv byl nejčastěji v literatuře označován jako Archiv ústní slovesnosti Slezského ústavu – bližze viz Jaroslav ŠTIKA a kol., *Těšínsko IV.*, Český Těšín – Rožnov pod Radhoštěm 2002, s. 284. Jasná definice činnosti archivu viz Drahomír ŠAJTAR, *Archiv ústní slovesnosti*, Radostná země (dále RZ), 1952, s. 55–56; Viktor FICEK, *Slezský ústav v Opavě (1948–1968)*, Ostrava 1969, s. 28. Další referáty a jejich archivy viz Hana PODEŠVOVÁ, *Archiv národopisného referátu našeho ústavu*, Zprávy SSÚ, 1958, č. 97, s. 1. a Ivo STOLARÍK, *Archiv lidových písní SSÚ*, Zprávy SSÚ, 1956, č. 83, s. 1.

Obsah stávajícího folkloristického archivu byl průběžně publikován pracovníky a spolupracovníky SSÚ a SÚ ČSAV např. v *Radostné zemi a Českém lidu*, příp. v některých monografiích (např. od A. Satkeho, I. Stolaříka aj.), příp. nejnověji v monografické řadě *Těšínsko (I.–V.)*. Průběh vlastních folkloristických a etnografických výzkumů a práce v terénu byla reflektována jak ve *Zprávách SSÚ a SÚ ČSAV*, tak v *Radostné zemi a Slezském sborníku*, příp. ve zpracování dějin SSÚ a SÚ ČSAV od V. Ficka. Konstituování a přeměny Slezského ústavu od 40. do konce 50. let 20. stol. nejnověji zpracoval J. Knapik.

⁴ Slezský studijní ústav (SSÚ) vznikl po II. světové válce v Opavě jako ojedinělé pracoviště s komplexním regionálním výzkumným programem, po deseti letech činnosti byl v roce 1958 transformován v pracoviště Československé akademie věd (SÚ ČSAV). V roce 1993 byl ústav začleněn jako autonomní vědeckovýzkumné pracoviště do Slezského zemského muzea (SÚ SZM) a v rámci reorganizace Slezského zemského muzea

Lze konstatovat, že většina dochovaného dokumentačního materiálu byla shromážděna od konce 40. let do první poloviny 60. let 20. stol., i když se v souboru nalézají i starší materiály. Do souboru byly ovšem i později přidávány materiály, které obsahově s fondem souvisely. S jistotou lze potvrdit, že fond je dnes sice uzavřený, ale ne kompletní, což je dáno jednak nedokončením všech zamýšlených terénních výzkumů, jednak delimitací některých částí fondu jiným institucím,⁵ příp. ztrátám či nenavrácení zapůjčených materiálů, anebo přirozené degradaci.

Ač byl soubor tradičně pracovníky SÚ ČSAV označován jako tzv. folkloristický archiv, tak tento název může být poněkud matoucí. Dnes je zřejmé, že v něm není uložen pouze materiál z folkloristických výzkumů, ale časem byly do něj „založeny“ i materiály pocházející z vědeckovýzkumné činnosti jiných odborných referátů SSÚ a SÚ ČSAV (např. etnografického a jazykovědného). Oproti druhému dochovanému tzv. archivu SÚ ČSAV (tj. sociologickému),⁶ nemusí být tudíž na první pohled zřejmý původ všech dochovaných materiálů. Pomocí literatury lze docela přesně rekonstruovat činnost jednotlivých referátů SSÚ a SÚ ČSAV.⁷ Reflexe plnění výzkumných úkolů by ovšem příliš zatížila tento příspěvek, proto je záměrem v brzké budoucnosti zasadit zde reflektovaný materiál ke konkrétním vědecko-výzkumným úkolům SSÚ a SÚ ČSAV. O vlastním průběhu výzkumů v terénu a následném zpracovávání pořízených materiálů jsme také velmi dobře seznámeni zejména díky informacím podaných bývalou pracovnící folkloristického referátu Vlastou Kurkovou.⁸ Další cenné informace poskytla bývalá vědecká pracovnice SÚ ČSAV Gabriela Sokolová,⁹ která se jako poslední podílela na folkloristických výzkumech SÚ

---

v roce 2010 bylo z ústavu vytvořeno Oddělení historického výzkumu – Slezský ústav (OHV-SÚ SZM). V. FICEK, *Slezský ústav v Opavě*, s. 6 ad.; Jiří KNAPÍK, *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1958 (proměny vědeckého pracoviště v regionu)*, Praha 2004, s. 13 ad.; David VÁHALA a kol., *Výroční zpráva Slezského zemského muzea za rok 2009*, Opava 2010, s. 7; David VÁHALA a kol., *Výroční zpráva Slezského zemského muzea za rok 2010*, Opava 2011, s. 5.

⁵ Materiály shromažďované pracovníky etnografického, folkloristického a muzikologického referátu SSÚ posloužily jako základ dnešní muzikologické a teatrologické podsbírky, která je součástí sbírky Ostravského muzea (Sbírka Ostravského muzea – muzikologická a teatrologická podsbírka). Jedná se zejména o materiály shromážděné Dr. Stolaříkem (lidová píseň) a Dr. Podešovou (lidový tanec). Přítomnost dalších nedohledaných materiálů v jiných muzejních sbírkách nelze v tento moment také vyloučit, což bude ověřeno v roce 2012. Některé materiály byly také předány Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnešní Etnologický ústav AV ČR – zejména pracoviště Brno). D. ŠAJTAR, *Archiv ústní slovesnosti*, RZ, 1952, s. 55–56. Hana PODEŠOVÁ, *Archiv národopisného referátu našeho ústavu*, Zprávy SSÚ, 1958, č. 97, s. 1; Ivo STOLARÍK, *Archiv lidových písní SSÚ*, Zprávy SSÚ, 1956, č. 83, s. 1. Materiály pocházející z činnosti pracovníků SSÚ a SÚ ČSAV lze nalézt v elektronické databázi sběrů Etnologického ústavu AV ČR (http://eu.avcr.cz/Pracoviste/pracoviste_brno/), online 19. 10. 2011 – viz např. Bukovec, Hlučín, Hřava, Ostravice, aj. lokality).

⁶ Tzv. sociologický archiv SÚ ČSAV byl v roce 2011 přemístěn ze svého původního depotu na Muzeologické pracoviště SZM. Jedná se o soubor dokumentace 12 sociologických výzkumů SÚ ČSAV a SÚ SZM z období let 1967–1993. Archiv navíc doplňují strojopisy referátů a studií pracovníků SÚ ČSAV k problematice daných výzkumů, kandidátské práce, odborná literatura aj. David VÁHALA, *Muzeologické pracoviště Slezského zemského muzea – tradice a perspektivy*, in: David VÁHALA (ed.), *Vliv muzeologie na rozvoj muzeí v ČR a SR. 20 let muzeologie na Slezské univerzitě v Opavě*, Opava 2010, s. 61; Iveta FÜRSTOVÁ – Radim PLAČEK – David VÁHALA, *Digitalizace pramenů k moderním dějinám Slezska (na příkladu podsbírky Slezský ústav)*, Časopis Slezského zemského muzea, série B, 59, 2010, s. 182.

⁷ V. FICEK, *Slezský ústav v Opavě*, s. 26–29, 59, 70–71; J. ŠTIKA a kol., *Těšínsko IV.*, s. 124–125. Dále viz Zprávy SSÚ a SÚ ČSAV a Radostná země.

⁸ Rozhovor s Mgr. Vlastou Kurkovou z 28. 10. 2010 – rozhovor vedl a digitální záznam pořídil Mgr. Radim Plaček. Archiv ÚHV FPF SU v Opavě.

⁹ Rozhovor s PhDr. Gabrielou Sokolovou, CSc. z 13. 8. 2010 – rozhovor vedl a digitální záznam pořídil Mgr. Radim Plaček. Archiv ÚHV FPF SU v Opavě. Dr. Sokolová pomohla také s identifikací některých neurčených materiálů a zpřesnila osudy předaných materiálů SÚ ČSAV jiným institucím. Další cenné informace poskytla také PhDr. Olga Šrajeroová, CSc., vedoucí Oddělení historického výzkumu – Slezského ústavu SZM.

ČSAV ve spolupráci s Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV probíhajících do pol. 60. let 20. stol., kdy došlo ke změně výzkumné orientace SÚ ČSAV.¹⁰

Folkloristický archiv byl původně umístěn v Opavě v budovách SÚ ČSAV a SÚ SZM, kde setrval až do roku 2010. Vzhledem k ne příliš vhodnému uložení bylo již v roce 2009 přistoupeno k základnímu rozřazení a prvotní identifikaci jednotlivých součástí souboru, přičemž bylo zjištěno, že soubor je tvořen písemnými materiály, fotodokumentací, zvukovými a filmovými záznamy. Celý folkloristický archiv byl až do roku 2009 uložen pouze v jedné velké dřevěné skříni, která byla jednak přetížená, jednak obsahově neodpovídala uloženým materiálům. Ač nevhodné uložení způsobilo na některých předmětech mechanické poškození, tak celkový stav dochovaného souboru lze hodnotit jako dobrý. V místnosti, kde byly materiály uloženy, nedocházelo k výkyvům relativní vlhkosti a teploty, soubor byl však výrazně znečištěn přilnutými nečistotami. Při prvotním třídění byl tudíž materiál zároveň jemně mechanicky očištěn a byl ukládán tak, aby nedocházelo k jeho další degradaci. Poté byl folkloristický archiv přesunut na Muzeologické pracoviště SZM, kde již bylo přistoupeno k jeho finálnímu rozřazení a identifikaci jednotlivých součástí a původců souboru. V rámci toho byl soubor mikroskopicky prozkoumán, dočištěn, digitalizován a ukládán do vhodných ochranných obalů. Přitom byl sestaven pomocný inventář, který poté posloužil jako opora při sestavování Návrhu kurátora podsírkky na bezúplatné nabytí věci movité do Sbírkky SZM.¹¹ Nyní je folkloristický archiv uložen společně se spisovnou SÚ a sociologickým archivem v depozitáři Muzeologického pracoviště SZM.

Jak bylo naznačeno, základní pořádací práce folkloristického archivu trvaly dva roky, přičemž lze konstatovat, že sice byla rozřazena a identifikována většina dochovaných materiálů, avšak stále zbývá zpracovat a určit ještě početnou skupinu magnetofonových záznamů. K tomu přistupují dále písemné záznamy a fotografie, které byly v minulosti z tohoto souboru vyňaty, a osobní výpisy a záznamy Antonína Satkeho.

Folkloristický archiv lze rozdělit dle zastoupených materiálů do několika skupin – na písemné materiály, fotodokumentaci, zvukové a filmové záznamy.

Dochované **písemné materiály** lze rozdělit do dvou základních skupin. Jednak se jedná o písemnou dokumentaci zaznamenanou pracovníky (zejména Vlastou Kurkovou, Antonínem Satkem a Gabrielou Sokolovou) a spolupracovníky SSÚ a SÚ ČSAV v terénu, příp. o dokumentaci zaslanou ústavu. Tato dokumentace byla již v 50. a 60. letech 20. stol. zpracována a rozřazena do složek řazených dle lokalit.¹² Z této skupiny materiálů ovšem

---

Gabriela Sokolová se znovu k folkloristické problematice vrátila po začlenění Slezského ústavu do SZM, jak dokládá řešení projektu Hornická ústní slovesnost Ostravska-Karvinska (Záchranný a komparativní výzkum) – bliže viz Gabriela SOKOLOVÁ, *Hornická lidová slovesnost Ostravska-Karvinska (záchranný a komparativní výzkum)*, Opava 2006, 237 s. Antonín Satka a Gabriela Sokolová jsou také autory kapitoly Prozaická ústní slovesnost v monografii Těšínsko – viz J. ŠTIKA a kol.: *Těšínsko IV.*, s. 121–218.

¹⁰ Viktor FICEK, *Slezský ústav od vzniku k současnosti (K dvacátému výročí osvobození)*, Slezský sborník, 1965, s. 226–230. TÝŽ, *Slezský ústav v Opavě*, s. 79–82.

¹¹ Sbírkka Slezského zemského muzea, podsírkka 24 – další – Sbírkka Slezského ústavu, dále citováno jako SZM – SSÚ. Návrh na nabytí do sbírkky SZM byl projednán a přijat v říjnu 2011, soubor je tudíž nyní součástí Sbírkky SZM a v rámci podsírkky Slezský ústav tvoří samostatný fond.

¹² SZM – SSÚ, FA, př. č. 123/2011. Jedná se celkem o dva archivní kartony obsahující sběry z těchto lokalit: Albrechtice u Českého Těšína, Benkovice, Bílovecko, Bohumínsko, Bohuslavice, Borová, Brušperk, Březová, Bystrice nad Olší, Český Těšín, Dětmarovice, Dolní Benešov, Dolní Bludovice, Dolní Lhota, Dolní Žukov, Domoradovice, Frenštát pod Radhoštěm, Frýdlantsko, Hat, Havířov-Bludovice, Hlučín a Hlučínsko, Hněvošice, Horní Lhota, Horní Lomná, Horní Suchá, Horní Žukov, Hřava, Hukvaldsko, Jančí-Koblov, Janovice, Kameneč, Karviná, Kopřivnice, Kozmice, Krnov, Lhotka u Metylovic, Loděnice, Lubno, Malenovice, Místeko, Mohelnice-Hutě, Mohelnice-Krásná, Morávka, Myslík, Návsí, Nový Jičín, Opavsko, Orlová II.-Lazy, Ostrava-Kameneč, Ostravsko, Petřkovice, Písek, Rohov, Ropice, Řepiště, Slatina, Stonava, Střítež, Svinov, Štěpánkovice, Těšínsko, Těškovice, Uhlířov, Vendryně, Větrkovice, Vítkovsko, Vojkovice, Dobratice, Ko-

podstatná část původních záznamů schází.¹³ Druhá část jsou materiály zaslané spolupracovníky SSÚ a SÚ ČSAV či jinak získané materiály, které mají povahu rozsáhlejších sběrů z jednotlivých lokalit (např. Jaroslav Gelnar, Cyril Hykel, Gustav Kořený, Josef Malý, Helena Salichová, Oldřich Sirovátka, Jaroslav Zahradník aj.).¹⁴ Je zřejmé, že své sběry a strojopisné laboratorní zaslal i Joža Vochala, který byl v kontaktu se SSÚ a SÚ ČSAV – tyto materiály včetně korespondence se ovšem již v 90. letech 20. stol. staly součástí sbírky SZM. Skupinu písemných pramenů nakonec uzavírá jednak kartotéka vypravěčů včetně soupisu pořizovaných záznamů a regest, jednak ručně psaná bibliografie pramenů a literatury se zaměřením na folkloristiku a etnografii. Dle kartotéky a původních signatur na složkách lze potvrdit, že tehdejší zkoumanou lokalitu si pracovníci a spolupracovníci SSÚ rozdělili na menší území odpovídající rozloze tehdejších okresů. Římská číslice označovala okres, arabská číslice konkrétní lokalitu – číslování začínalo od Opavy (tj. sign. I/1). Část dochovaných materiálů tvoří pouze cílené sběry, ale i materiály zaslané díky dotazníkovému výzkumu prováděného SSÚ v 50. letech 20. stol. Tehdy byli obesláni zejména učitelé škol v regionu, kteří do výzkumu zahrnuli své žáky, a vyplněné dotazníky zaslali zpět do SSÚ.¹⁵ Mimo to, jak bylo naznačeno, nebyly prozatím zpracovány materiály vyňaté ze souboru a později dohledané autory tohoto článku a osobní rukopisné a těsnopisné záznamy Antonína Satkeho. U Satkeho těsnopisných záznamů ovšem vyvstává jistá komplikace. Satke, absolvent obchodní akademie a filolog,¹⁶ si časem upravil těsnopis pro potřeby výzkumu lidové slovesnosti. Vytvořil si vlastní nářeční samoznaky, které neuměla dešifrovat ani školená stenografka.¹⁷ Lze se domnívat, že právě v těchto Satkeho záznamech se mohou nacházet mimo zpracované materiály i nezpracované sběry z lokalit, které měly založenou složku.¹⁸

Fotodokumentaci lze obecně rozdělit do dvou základních skupin – na negativy a pozitivy. Vlastní fotodokumentaci lze dále dle nálezové situace rozdělit do dalších dvou podskupin – na tzv. fotoarchiv a volně uloženou fotodokumentaci. Volně uložená fotodo-

---

morní Lhotka, Vratimov, Vrbice, Zábřeh, Závada, Žimrovice. Dále se dochovaly záznamy o Hře o sv. Dorotě – nejen její známá a často citovaná podoba z Bukovce, ale také ze Štramberku na Novojičínsku.

¹³ Je pravděpodobné, že původním záměrem bylo založit složky s pomocnými signaturami pro všechny důležité lokality v jednotlivých okresech ve sledované oblasti. V průběhu výzkumů by do nich byly poté zakládány shromážděné materiály. Je také zřejmé, že ne všechny získané záznamy byly zpracovány a přepsány a mohou se tudíž stále nacházet v původních zápisnicích z terénních výzkumů, které jsou taktéž součástí fondu. Je také možné, že některé materiály byly v minulosti předány jiným institucím. Pokud se v seznamu nalézají lokality uvedené výše, jedná se většinou o sběry od jiných sběratelů nebo o záznamy jiných vypravěčů. Složky jsou uloženy společně s folkloristickým archívem na Muzeologickém pracovišti SZM. Seznam lokalit, k nimž schází záznamy: Antošovice, Bohumín, Bolatice, Borová, Bystřice nad Olší, Čavišovice, Čeladná, Darkovičky u Hlučína, Děrné, Dobratice, Dobrá, Dolní Benešov, Dolní Suchá, Dolní Těrlicko, Domaslavice, Guty, Hať u Hlučína, Hlučín, Hněvošice, Horní Lomná, Horní Povelice, Horní Tošanovice, Hrádek, Chotěbuz, Jakubčovice, Janovice, Jilovec, Karlovice, Karpentná, Koberžice, Kojkovice a Dolní Lištná, Komorní Lhotka, Koňakov a Místřovice, Košarjiska, Krásné Pole, Kravaře a Kouty, Kravařov, Kyjovice, Lhotka, Lubojaty, Malenovice a Pstruží a Nová Dědina, Malenovice-Hutě, Markvartovice, Metylovice, Místek, Morávka, Mosty u Jablunkova, Návsi, Nýdek, Olbramovice, Oldřichovice, Opava, Orlová a Poruba u Orlové, Ostravice, Petrovice-Závada, Petřkovic a Ludgeřovice, Pišť, Pustějov, Raduň, Raškovice, Skalce, Skřečůň u Bohumína, Skřípov, Služovice, Stanislavice, Staré Hamry, Staříč, Studénka, Svinov, Šilheřovice, Tichá, Tísek, Třebovice, Trnec a Dolní Lištná a Lyžbice, Tyra, Vělopolí, Vojkovice a Domaslavice, Vrbice, Vyškovice, Vyšní Lhoty a Nošovice, Zábřeh, Zábřeh u Hlučína, Záblatí u Bohumína a Bartovice.

¹⁴ D. ŠAJTAR, *Archiv ústní slovesnosti*, RZ, 1952, s. 55–56.

¹⁵ Viz např. dotazníková akce na Opavsku. SZM – SSÚ, př. č. 123/2011.

¹⁶ Jana POSPÍŠILOVÁ – Andrea ZOBAČOVÁ, *Antonín Satke* (Bibliografická příloha Národopisné revue č. 19), Strážnice 2005, s. 3.

¹⁷ Dle osobního sdělení PhDr. Gabriely Sokolové, CSc.

¹⁸ Viz poznámka č. 13.

kumentace obsahuje jak originální negativy, tak pozitivy. Tzv. fotoarchiv obsahuje pouze pozitivy a autory snímků jsou např. Miloslav Černoušek, Vlasta Kurková, Josef Solnický a Ivo Stolařík. Na snímcích jsou zachyceni např. vypravěči Jan Byrtus, Anna Chybidziurová, Marie Čudková, Josef Ježovicz, Jan Kantor, Jan Míček, Jan Mužík, Pavel Zogata ad.¹⁹ Ve volně uložené fotodokumentaci, většinou bez popisu, byli identifikováni všichni výše uvedeni vypravěči a dále několik skupin fotografií Josefa Smolky od Arnošta Pustky a dále někteří další, zatím neurčení vypravěči.²⁰ Originální středoformátové a 35 mm negativy přiložené k fotografiím pocházejí také od výše zmíněných autorů, přičemž obsahují i fotografie, které v souboru již nelze nalézt.²¹ Jediným barevným negativem je středoformátový negativ zachycující Hru o sv. Dorotě z Bukovce.²² Mimo to celý folkloristický archiv obsahuje pouze černobílou fotodokumentaci. Na některých negativech lze nalézt i pozadí výzkumů – např. práci s pamětníky a vypravěči a jejich natáčení, nejčastěji se zde můžeme setkat s Vlastou Kurkovou, Antonínem Satkem, Gabrielou Sokolovou a Zdeňkem Škrobánkem.²³ Ve fotodokumentaci nejsou zachyceni pouze vypravěči, ale na mnoha snímcích lze spatřit i pohledy na slezskou přírodu a lidovou architekturu, a na některých i centrum města Opavy v 50. letech 20. stol.²⁴

Zvukové záznamy lze rozdělit na tři základní skupiny – na drátfonové, vinylové a magnetofonové záznamy. Drátfonových magnetických záznamů z 50. let 20. stol. se dochovalo nejméně – nyní jsou známy pouze tři takové záznamy.²⁵ Vinylových gramofonových záznamů se dochovalo poněkud více – celkem deset.²⁶ Na záznamech jsou zachycena jak lidová vyprávění, tak lidové písně včetně hudebního doprovodu. Mezi vypravěči a zpěváky se nacházejí známí interpreti jako Josef Smolka, Pavel Zogata, Josef Šlachta, Jan Kantor a vypravěčka Hrasitková. Většinou se jedná o vyprávění, avšak Jan Kantor nazpíval koledy a Pavel Zogata kromě vyprávění nazpíval některé lidové písně, které doplnil hrou na své pověstné gajdy. Tyto záznamy v současné době doplňují materiál uložený v Archivu Českého rozhlasu v Ostravě.²⁷ Magnetofonových záznamů se dochovalo nejvíc ze všech zvukových záznamů – několik desítek. O tom, jak probíhala natáčení těchto záznamů v terénu jsme relativně dobře informováni od Vlasty Kurkové, příp. z fotodokumentace.²⁸ Nálezová situace byla u této skupiny pramenů víceméně nejhorší. Řada záznamů byla bez

¹⁹ SZM – SSÚ, př. č. 173/2011.

²⁰ SZM – SSÚ, př. č. 54/2011, 57-74/2011, 120-122/2011.

²¹ SZM – SSÚ, př. č. 76-107/2011.

²² SZM – SSÚ, př. č. 79/2011.

²³ Např. SZM – SSÚ, př. č. 85/2011, 89/2011, 106/2011 aj.

²⁴ SZM – SSÚ, př. č. 91/2011.

²⁵ SZM – SSÚ, př. č. 171/2011. Těchto záznamů je málo, neboť záhy bylo přistoupeno k nahrávání na novější záznamová média. Nelze vyloučit, že těchto záznamů bylo původně víc a mohly být předány jiným institucím (např. Ostravskému muzeu). Dva drátfonové kovové kotouče mají na sobě vyražené výrobce – „GILBY WIRE S. A. / TOPHET M“. Dva kotouče by měly nést záznamy z Dolního Benešova (1. ks – pásmo vypravěče Prchaly a neidentifikované vypravěčky, 2. ks je sice nadepsán Dolní Benešov, ale je tam učiněna poznámka, že kotouč je prázdný) a třetí záznam by měl nést záznamy z Čeladné (vypravěči Bečák a Kučerka; jako jediný z těchto záznamů je datován – 23. 9. 1958).

²⁶ Jedná se o vinylové desky s kovovým jádrem a rychlostí 78. Desky byly uloženy v papírovém kartonovém obalu označeném jako „desky s lid. vyprávěním“. Jednotlivé desky byly baleny do papírových obalů Supraphon. Papírový přeplep středu desek nese jednak předtištěný text „Fotofon – nahrávací studio gramofonových záznamů, n. p.“, jednak otisk razítka s datací výroby záznamu. Všechny vinylové záznamy byly vyrobeny evidentně v rámci jedné zakázky a to dne 16. 9. 1958. SZM – SSÚ, př. č. 170/2011.

²⁷ J. ŠTIKA a kol., *Těšínsko IV.*, s. 312–313.

²⁸ Rozhovor s Mgr. Vlastou Kurkovou z 28. 10. 2010 – rozhovor vedl a digitální záznam pořídil Mgr. Radim Plaček. Archiv ÚHV FPF SU v Opavě. Fotografie zachycující nahrávání v terénu viz např. Ivo STOLARÍK, *Návštěva u stařenky Strnadlové v Trojanovicích*, RZ, 1955, s. 122. příp. Jaroslav ŠTIKA a kol., *Těšínsko V.*, Český Těšín – Rožnov pod Radhoštěm 2003, s. 23.

nosiče a většina bez označení, příp. byla nevhodně uložena, čímž došlo k mechanickému poškození některých záznamů.²⁹ Vzhledem k časové náročnosti při zpracování takového souboru nebylo přistoupeno k digitalizaci, záznamy byly očištěny od přílnutých nečistot a byly vhodně uloženy, aby nedocházelo k jejich další degradaci. Je záměrem následující rok provést digitalizaci přehrátelných záznamů. U magnetofonových záznamů se sice dochoval soupis mající pouhých 23 čísel – je zcela zřejmé, že soupis není kompletní, avšak i tak se od něj bude možné při identifikaci odrazit. Na magnetofonových záznamech dle soupisu by měly být zaznamenány vyprávění především z Ostravska, Karvinska a Těšínska. V posledních záznamech je uveden jako vypravěč Rudolf Dadák, přičemž u něj jako u jediného je také poznamenána datace natočení záznamu – 30. 1. 1962 a 23. 3. 1962.³⁰ Celkově se lze domnívat, že právě Rudolf Dadák byl jedním z posledních vypravěčů, na kterého se zaměřila pozornost folkloristického referátu SÚ ČSAV, neboť nedlouho poté dochází ke změně výzkumné orientace ústavu.³¹

Filmové záznamy lze rozdělit na dvě základní skupiny (pozitivity a negativy), které se dále dělí na 8 a 16 mm filmové záznamy, a to černobílé nebo barevné. Určení filmových záznamů bylo mnohdy problematické, neboť některé filmy buď neměly vůbec žádný nosič, anebo byly namotány na kotouče, na kterých byly dříve jiné záznamy. Původní systém třídění se taktéž nedochoval, i když na některých nosičích a obalech byly poznačeny původní signatury. Nicméně identifikace byla relativně usnadněna díky dochované fotodokumentaci.

Z 8 mm filmů bez zvukových záznamů se dochovalo celkem 16 souborů, přičemž některé z nich lze označit za unikátní. Jediněný je záznam z Honění krále ze Lhotky u Hlučína z 50. let 20. stol. Tento záznam se dochoval částečně v černobílé a částečně v barevné verzi. Mimo to je na začátku barevného filmu zachycena tehdejší podoba centra města Hlučína a celý film je zasazen do typického ostravského panoramatu s kouřícími komíny a haldami v pozadí.³² Další částečně barevné a černobílé záběry pocházejí z Bukovce – na něm je zachycena Anna Chybidziurová s dětmi nacvičujícími hru o sv. Dorotě.³³ Ostatní 8 mm záznamy jsou již pouze černobílé. Kompletně je zachycen zvyk Vynášení Mařeny a Mařocha v obcích Kajlovec (z r. 1956) a Skřípov (z r. 1959).³⁴ Z roku 1958 je dochován záznam zachycující děvčata původem z Ratibořska docházejí na sezónní práce do Chuchelné, které zpívají a tančí lidové tance.³⁵ Dále jsou zachyceny dětské hry ze Svobody u Štěpánkovic,³⁶ vypravěčka Anna Chybidziurová vyprávějící posluchačům a vyprávění při draní peří.³⁷ Anna Chybidziurová je ještě jednou zaznamenána s Pavlem Zogatou u ní doma v Bukovci.³⁸ Záznam původně označený jako „*Biegoň*“ a z druhé strany „*Hutě, Ma-*

²⁹ Vzhledem k tomu, že není jasné, který magnetofonový záznam je stále přehrátelný, nebylo v tomto roce přistoupeno k zápisu do sbírky SZM. To bude učiněno po případné digitalizaci tohoto souboru.

³⁰ Libuše POUROVÁ – Gabriela SOKOLOVÁ, *Pohádky hornického vypravěče Rudolfa Dadáka*, RZ, 1962, s. 80–87.

³¹ V. FICEK, *Slezský ústav v Opavě*, s. 66.

³² SZM – SSÚ, př. č. 156/2011.

³³ SZM – SSÚ, př. č. 166/2011.

³⁴ SZM – SSÚ, př. č. 154/2011, 165/2011. Vlasta KURKOVÁ, *Vynášení Mařeny v Kajlovci u Opavy*, RZ, 1956, s. 53–55.

³⁵ SZM – SSÚ, př. č. 155/2011

³⁶ SZM – SSÚ, př. č. 157/2011. Antonín SATKE, *Tři dětské hry ze Svobody na Hlučínsku*, RZ, 1957, s. 113–114.

³⁷ SZM – SSÚ, př. č. 158/2011. Antonín SATKE, *Lidové povídky z Jablunkovska a Hlučínska*, RZ, 1955, 79–83. TÝŽ, *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska*, Ostrava 1984, 322 s., v této publikaci lze nalézt stručné charakteristiky téměř všech zde zmiňovaných narátorů, viz s. 291–303.

³⁸ SZM – SSÚ, př. č. 161/2011.

lenovice a Gorol Jablunkov“ obsahuje záznam neznámého vypravěče sedícího s Vlastou Kurkovou před roubeným domem, avšak podstatná část záznamu obsahuje záběry z festivalu Gorolski Święto. Záznam bylo možné identifikovat dle podoby areálu, navíc velká číslice „10“ nad podiem datuje záznam do roku 1958.³⁹ Festival Gorolski Święto je pravděpodobně zachycen i na dalším záznamu, avšak jeho identifikace je poněkud problematictější a pokud tomu tak je, tak oba záznamy pocházejí z různých ročníků.⁴⁰ Kotouč označený „*Bukovec, Štemplovec, Guty*“ zachycuje nejen mnohdy komplikovanou cestu pracovníků SÚ ČSAV za vypravěči (na záběrech lze rozpoznat Vlastu Kurkovou a Zdeňka Škrobánka), ale i vypravěče z daných lokalit. Mimo to jsou zachyceny i dva lidové tance z Bukovce.⁴¹ Z této skupiny poněkud vynikají další tři záznamy – jsou to komentovaná pásma věnovaná práci s vypravěči, Josefu Smolkovi a dalším slezským vypravěčům, hudebníkům a pamětníkům (např. Ludmile Hořké, Pavlu Zogatovi aj.) a také lidovým zvykům.⁴² Dva záznamy jsou nesestříhané a nesou pouze titulky.⁴³ Pouze jeden záznam lze považovat za kompletní a jedná se o pásmo, jehož část věnovanou Josefu Smolkovi promítl Antonín Satke na konferenci o ústní slovesnosti v Praze v roce 1955.⁴⁴ Za zcela jedinečný lze označit poslední záznam z 8 mm filmů, který byl jednoduše označen jako „*ústav*“. Tento ne příliš kvalitní záznam (točený ve špatných světelných podmínkách) byl natočen nejpravděpodobněji na přelomu 50. a 60. let 20. stol. přímo ve SÚ ČSAV v budově Paláce Razumovských (dnešní ředitelství SZM). Je na něm zachycen kolektiv pracovníků SÚ ČSAV při blíže neurčené sváteční příležitosti.⁴⁵ Jedná se o zcela ojedinělý filmový záznam, poněvadž další, avšak již oficiální a zvukový záznam zachycující pracovníky a podobu SÚ ČSAV, je znám až z roku 1968.⁴⁶

16 mm filmové záznamy bez zvukového záznamu se dochovaly jak ve formě negativů, tak pozitivů. Pouze jeden záznam je barevný – byl natočen v Bukovci a opět zachycuje lidovou pastýřskou hru nacvičovanou dětmi pod vedením Anny Chybidziurové.⁴⁷ Velká

³⁹ SZM – SSÚ, př. č. 163/2011. J. ŠTIKA a kol., *Těšínsko V.*, s. 34.

⁴⁰ SZM – SSÚ, př. č. 167/2011.

⁴¹ SZM – SSÚ, př. č. 168/2011.

⁴² SZM – SSÚ, př. č. 159/2011, 162/2011, 169/2011.

⁴³ Je zřejmé, že tyto dva filmy jednak sloužily jako podklad pro vytvoření filmu SZM – SSÚ, př. č. 162/2011, ale lze v nich nalézt i pasáže, které se ve finálním snímku nenacházejí. Lze se proto vážně domnívat, že Satke a Pustka a jejich spolupracovníci chtěli sestříhat i další komentovaná pásma, k čemuž ale nedošlo. SZM – SSÚ, př. č. 159/2011, 169/2011.

⁴⁴ Tehdy ovšem promítl pouze jeho první část, zbytek byl dotočen později. U tohoto záznamu jsme díky jeho finální verzi informováni v titulcích o jeho autorech – byl to Antonín Satke a Arnošt Pustka a spolupracovníci. Sám Satke později tyto spolupracovníky konkretizoval v přípisu dohledaném ve folkloristickém archivu. Byli to F. Duda, dr. Mičeneč aj. V tomto přípisu obsahujícího odkazy na Satkeho publikované práce je uvedeno i místo natáčení – zahrada býv. komendy řádu Panny Marie Jeruzalémské v Opavě (v r. 1954), zahrada SSÚ (v r. 1955), Štěpánkovice (v r. 1956) a Bukovec (nedat.). Mimo vyprávěčího Josefa Smolky lze ve filmu spatřit ještě Annu Chybidziurovou, Pavla Zogatu a Marii Čudkovou. SZM – SSÚ, př. č. 162/2011 (k filmu přiložen původní Satkeho přípis).

⁴⁵ SZM – SSÚ, př. č. 164/2011. Tento film se nestane součástí fondu folkloristický archiv Sbirky SÚ, ale bude zařazen přímo do Sbirky SÚ. Na filmu jsou ze zaměstnanců SÚ ČSAV zachyceni např. Viktor Ficek, Andělín Grobelný, Robert Hrbáč, Vladimír Kroutilík, Vlasta Kurková, Ludmila Lichovnicková, Arnošt Mazur, Josef Moša, Ladislav Pallas, Hana Podešvová, Antonín Satke, Dagmar Sommerová, Jaroslav Svoboda, ad. Za pomoc při identifikaci děkujeme PhDr. Gabriele Sokolové, CSc.

⁴⁶ SZM – SSÚ, inv. č. SÚ 797–798. Krátkometrážní dokument „20 let SÚ ČSAV“ natočila Československá televize v roce 1968. SÚ ČSAV získal vylací kopii filmu i zvukový záznam. Oba záznamy byly tento rok digitalizovány a synchronizovány díky projektu SGS/5/2011.

⁴⁷ SZM – SSÚ, př. č. 125/2011. Na kotouči byla namotána i černobílá sekvence se záběry Josefa Smolky.

většina 16 mm filmů je věnována známému vypravěči Josefu Smolkovi ze Štěpánkovic.⁴⁸ Jan Byrtus, Ludmila Hořká, Anna Chybidziurová, Josef Ježovicz, Jan Míček, Anna Zogatová a Pavel Zogata jsou zachyceni taktéž.⁴⁹ Na jednom záběru lze spatřit Antonína Satkeho s Ludmilou Hořkou, jak debatují nad krojovými součástmi z majetku a sběru Hořké.⁵⁰ Neméně cenné jsou také záběry zejména z Hlučínska z 50. let 20. stol. Kamera záměrně zabírá pohled na převážně zemědělskou krajinu směrem k Hlučínu a poté plynule přejíždí na průmyslovou Ostravu a její typické panorama s kouřícími komíny a haldami. Mimo to je v jednom záběru zachycena i stará ostravská hornická kolonie s jejími obyvateli. Ostrava je zachycena z několika pohledů včetně pohledu na průmyslové areály a Novou radnici. Za ne příliš zdařilé lze považovat snahu natáčet z jedoucího automobilu průjezdy Hlučínskem. Vzhledem ke kvalitě tehdejších komunikací jsou tyto záběry příliš rozřesené.⁵¹

K filmovým záznamům byla také přiložena kamera Meopta Admira na 8 mm film v koženém pouzdře. Je zcela zřejmé, že je to právě ta kamera, se kterou Antonín Satke a jeho spolupracovníci natáčeli. Na jedné fotografii, kterou vyfotil Arnošt Pustka nebo Ivo Stolařík, lze spatřit na vrcholu jedné hory na Těšínsku Antonína Satkeho natáčejícího pohled na slezskou krajinu.⁵²

Na závěr je nutné položit si otázku vztahující se k posledním dvaceti letům folkloristického archivu ve správě SZM: „*Proč nebyl folkloristický archiv již dříve zapsán do muzejní sbírky?*“. Na otázku je relativně jednoduchá odpověď, neboť na soubor bylo po celou dobu jeho existence nahlíženo jako na materiál mající zejména dokumentační hodnotu. Tak tomu bylo samozřejmě v době jeho vzniku, avšak soubor svou komplexností získal časem specifickou muzeální hodnotu a dnes o této hodnotě již není možné pochybovat. Navíc je třeba zdůraznit, že folkloristický archiv významným způsobem obohatil sbírku SZM. Mohlo by být namítnuto, že přece obsah souboru byl již publikován jak v odborných časopisech, tak v monografiích, i když se vždy jednalo pouze o určité výběry. V literatuře zabývající se lidovou kulturou Slezska je však často uváděno, že autoři pracovali pouze s přepisem a dostupnou literaturou. Nicméně lze tvrdit, že originální zvukové záznamy mnohdy i banálních vyprávění nemusí mnohdy odpovídat zjednodušujícím přepisům. Jako příklad lze uvést např. povídku „*Všyvak všyv*“ od Josefa Smolky.⁵³ Původní vyprávění zachycené na vinylovém záznamu je samozřejmě nejen mnohem emotivnější, ale i bohatší než pozdější přepisy. A tak je tomu v mnoha dalších případech. Svůj vliv na podobu záznamů měla samozřejmě i skladba posluchačstva, které bylo nahrávání přítomno.⁵⁴ Je tudíž nutné, provést v příštím roce digitalizaci a identifikaci zbývajících zvukových záznamů. Ono totiž dnes již nestačí číst např. o Pavlu Zogatovi, že byl výborným vypravěčem, zpěvákem, tanečníkem a hudebníkem, příp. to doplnit pár fotkami.⁵⁵ Díky folkloristickému archivu je

⁴⁸ SZM – SSÚ, př. č. 125/2011, 129/2011, 133/2011, 134/2011, 137/2011, 139/2011, 140/2011, 141/2011, 144–148/2011, 150/2011. Bližší ke Smolkovi viz Antonín SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, Ostrava 1958, 263 s. Josef Smolka se dále vyskytuje s Annou Chybidziurovou a dalšími vypravěči na 16 mm negativěch – viz SZM – SÚ, př. č. 126/2011, 131/2011, 136/2011, 142/2011.

⁴⁹ TAMTÉŽ.

⁵⁰ SZM – SSÚ, př. č. 129/2011.

⁵¹ SZM – SSÚ, př. č. 124/2011, 134/2011, 135/2011, 139/2011, 149/2011.

⁵² SZM – SSÚ, př. č. 56/2011.

⁵³ SZM – SSÚ, př. č. 170/2011. A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 178–179.

⁵⁴ Antonín SATKE, *Vliv dětského posluchačstva na vypravěčův styl*, RZ, 1956, s. 35–40; TÝŽ, *Přetváření folklorních látek v tradičním a hornickém prostředí*, RZ, 1957, s. 33–39; TÝŽ, *Rozklad pohádky předimenzováním sujetové vazby (Nad repertoárem vypravěče Aloise Anjela)*, RZ, 1959, s. 67–79.

⁵⁵ Jaroslav ŠTIKA a kol., *Těšínsko IV.*, Český Těšín – Rožnov pod Radhoštěm 2002, s. 17 ad.; Antonín SATKE, *Pavel Zogata – vypravěč*, RZ, 1955, s. 118–122.

odborná i laická veřejnost konečně může vidět tančit, hrát a zpívat – a to je velký přínos folkloristického archivu. Avšak zcela klíčové je, že ve folkloristickém archivu jsou dochovány zejména materiály z tradičního lidového a hornického prostředí. Zastoupení jednotlivých skupin pramenů umožňuje poznání problematiky lidové kultury Slezska a severní Moravy a proto je důležité, že folkloristický archiv bude uchován pro další generace, jak to bylo záměrem Drahomíra Šajtara a jeho spolupracovníků.⁵⁶

V průběhu pořádacích prací začalo být jasné, kam směřovali badatelé ze SSÚ, resp. SÚ ČSAV, a jejich spolupracovníci zabývající se lidovou kulturou Slezska. Šlo jim o zachycení soudobého komplexního pohledu na přežívající a v jejich době již rychle mizející lidovou kulturu. Ač byl tento ideál obtížně dosažitelný, tak od konce 40. do poloviny 60. let 20. stol. se podařilo vybudovat velmi cennou pramennou základnu, na které dodnes stojí naše poznání lidové kultury Slezska.

Summary

František Švábenický – David Váhala

The „new acquisitions“ of the Silesian Museum – so-called Folkloristic archive of the Silesian Institute

The ethnographers and the folklorists working since the second half of the 1940th to the middle of the 1960th in Silesia built a very valuable base of historical sources. On these historical sources stands to this day our understanding of folk culture of Silesia. So-called Folkloristic archive can be divided according to the represented materials into several groups - manuscripts and typescripts, photo documentation, sound and film recordings. This article deals in detail how destinies of this collection were before the acquisition into the Silesian Museum's collection and its own content is also described. Completely is crucial that in the Folkloristic archive are preserved historical materials from the traditional folk and mining environments. The representation of different groups of historical sources allows recognition of folk culture of Silesia and North Moravia. And therefore it is important that the folkloristic archive will be preserve for future generations as it was the intention of its creators.

---

⁵⁶ Drahomír ŠAJTAR, *Archiv ústní slovesnosti*, RZ, 1952, s. 55–56.

1. Černobílý pozitiv – PhDr. Antonín Satke, CSc. se spolupracovníci při natáčení filmové dokumentace; Těšínsko, 2. pol. 50. let 20. stol. (SZM – SSÚ, př. č. 56/2011)

2. Černobílý pozitiv – vypravěč Josef Smolka při veřejném vyprávění; Opava, 2. pol. 50. let 20. stol. (SZM – SSÚ, př. č. 57/2011)

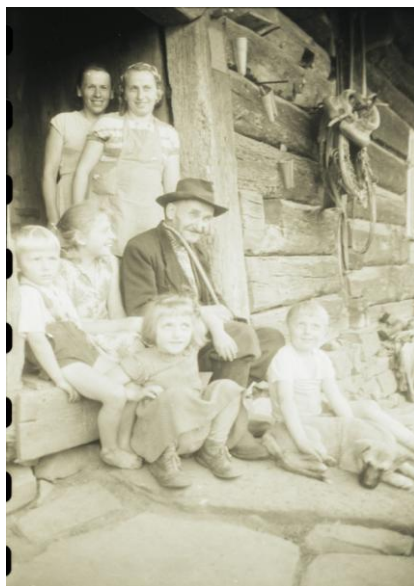
3. Černobílý pozitiv – vypravěčka Ludmila Hořká; Dvořísko, 1960 (SZM – SSÚ, př. č. 60/2011)

4. Barevný negativ – Hra o sv. Dorotě; Bukovec, 1960 (SZM – SSÚ, př. č. 79/2011)

5. Barevný negativ – Z oslav 1. máje; Hlučínsko, 1960 (SZM – SSÚ, př. č. 79/2011)

6. Černobílý negativ – vypravěč s rodinou před svým domem; Těšínsko, 2. pol. 50. let 20. stol. (SZM – SSÚ, př. č. 80/2011)

7. Černobílý negativ – vypravěčky v zahradě svého domu; Těšínsko, 1956 (SZM – SSÚ, př. č. 94/2011)

8. Čb negativ – vypravěč Jan Míček s přáteli a A.Satkem, Janovice u Frýdku-Místku, 2. pol. 50. let 20. stol. (SZM – SSÚ, př. č. 104/201)

Martin Pelc – Pavel Šopák – Hana Šústková: Opava – Vídeň. Měšťanská kultura 19. století mezi periferií a centrem, Opava 2011, 207 s, ISBN 978-80-7248-650-2.

Kniha vzešlá z prostředí Ústavu historických věd Slezské univerzity v Opavě nepřímo volně navazuje na studii Dana Gawreckého a Roberta F. Hausmanna srovnávající centra Štýrska a Slezska – Opavu a Štýrský Hradec ve Sborníku k dějinám města Opavy z roku 2006 a o dva roky starší Gawreckého článek „Opava a Bratislava“ jen s tím rozdílem, že cílem kolektivu tří autorů bylo postižení kulturního vývoje města Opavy v časově omezené úseči sklonku 19. století inspirující se příkladem výše postavené Vídně.

V úvodní kapitole (plně dlouhých vět tvořících až odstavce velkoryse dovysvětlujících detailů dobových realii) jsme seznámeni s přeložením vídeňského suplenta Josefa Schwerdfegera na místo profesora opavského německého gymnázia. Jak se dovidáme z jeho pamětí, přes jisté rozpaky a předsudky přátel nakonec získal k Opavě natolik pozitivní vztah, že se zde na sklonku života usadil. Dodejme jen, že obdobný pocit po příjezdu do města měl nejen novousedlý Schwerdfeger z Vídně září 1897, nýbrž i pražský novinář (a monarchie znalý rakouský důstojník v. v.) Ignát Hořica, když přijel na podzim 1893 referovat o dění ve slezském sněmu. Dále jsme seznámeni s tím, kdo tvořil vídeňskou komunitu v Opavě počítající s určitým maloměšťáctvím místních obyvatel. Ano, Opava opravdu nemohla nabídnout ruch velkoměsta, tak jak o něm hovoří Martin Pelc v zajímavé, dějově uzavřené úvodní kapitole, ale dovolím si nesouhlasit s tím, že by také Opava nemohla nabídnout atmosféru úpravných parků s obrázky půvabných žen a dětí, tak jak je známe z dobových starých pohlednic, kde je často vidět na ulicích města (kupříkladu Radeckého, Olomoucké) více zeleně než v naší bezprostřední současnosti.

Druhou kapitolou o politickém sepětí Opavy s Vídní napsala dosavadní autorka biografických publikací z historie Slezského zemského sněmu. Ta (ač je stylisticky vybroušenější než předchozí text) příliš nekonvenuje se záměrem knihy seznámit čtenáře s kulturními vazbami hlavního města monarchie, Vídně a zemského sídla, Opavy a působí v celém kontextu účelovým dojmem. Hana Šústková nás tedy provází skrze často známé epizody z dějin Rakouského Slezska, například, že se zde koncem roku 1820 konal kongres politických špiček a o čtvrt století později právník Franz Hein lavíroval mezi kariérou politika ve Vídni a představitele městské správy v Opavě. Dále se dobereme ke srovnání volebního systému na zemského (opavské) a říšské (vídeňské) úrovni i k rozvoji a rozvrstvení německého spolkového života v Opavě po vydání spolkového zákona 1867; zde bych upozornila, že to nebyly jen německé spolky, které čerpaly z příkladu svých centrál ve Vídni, ale také někteří čeští intelektuálové (V. Prasek, J. Zaccal), kteří byli osudově ovlivněni studii a seznámením se s vídeňským spolkovým životem. Neskrývám, že jsem z této kapitoly v rozpacích. I proto, že se H. Šústková místy opírá o sekundární literaturu a tam, kde bych čekala odkazy na díla opavských autorů (například chybí citace publikace o Opavě v době založení muzea Milana Myšky či důkladné postižení atmosféry Opavy v roce 1848 Dana Gawreckého nebo informace o práci Olgy Gebauerové o Fr. Heinovi) často odkazuje na své předchozí publikace či ve vztahu k tématu o kterém píše až okrajově práce svých ostravských kolegů.

Ovšem mé pochyby o pevném uchopení vytýčeného tématu autory rozptýlil popis konání Spolku rakouských Slezanů ve Vídni a minulosti akademických sdružení Silesia a Oppavia (bohužel dějiny obdobného akademického feriálního klubu Opava v Praze až na jednu výjimku zůstávají nezpracovány) v kapitole následující. Na ni příhodně navázal oddíl textu věnující se jednotlivým osobnostem, které „ač pocházely z Opavy“ nebo v Opavě delší dobu působily, prosadily se a zviditelnily nejen ve Vídni. Z nich M. Pelc s P. Šopákem vyzdvihli příklad historika Antona Schlossara, už na jiném místě zmíněného ministra spravedlnosti Franze Heina, ministra obchodu Oliviera de Bacquehem (o očekávání české menšiny spojených s jeho návratem do rodného města na post zemského prezidenta v Opavě viz týdeník Region Opavsko 11. 5. 2010) a hornorakouského místodržitele Otto von Wiedenfelda, z důstojníků: ministra války von Komarów a náčelníka generálního štábu Conrada von Hötendorf. Opava též Vídeň obohatila o rektora univerzity Wilhelma Hartela, filologa Stowassera, astronoma Johanna Palisu, lékaře – Rudolfa Chrobaka (nejnověji o něm text zařazený do cyklu

Osobností opavských ulic ve zpravodaji Hláška) a Johanna P. Karpluse. Ze strany průmyslu se dala vysledovat opačná dráha – tedy přesun jistých podnikatelských aktivit z Vídně do Opavy u zakladatele komárovské Galeny lékárnika Hella, firmy obchodující s jutou bratří Hatschků nebo majitele několika knihtiskáren, školícího se v mládí ve Vídni, Johanna Georga Trasslera. Z umělecké sféry samozřejmě nemohla chybět zmínka o nepopíratelných veličinách vídeňské secese L. Bauerovi a J. M. Olbrichovi. Celkově lze říci, že závěr celé knihy tedy postižení vizuálního ztvárnění vídeňských inspirací do podoby mj. opavských monumentů (Schillera, Josefa II. a ve Vídni kdysi populárního dnes už spíše pozapomenutého skladatele Eduarda Schöna-Engelsberga) z pera historika dějin umění P. Šopáka text graduje. Jen na okraj, portrétní busta tzv. Engelsberga, jehož jméno nesla část opavské promenády, byla v říjnu až prosinci 2011 opět k vidění vynesena z obskurního depotu, na (nejen ve vztahu k množství vystavovaných předmětů) ojedinělé výstavě „Paměť Slezska“ v znovuotevřeném opavském Domě umění. Jiné své studie dosud uveřejněné v časopisech Slezského zemského muzea, ve Vlastivědných listech Slezska a severní Moravy či ve druhém sborníku k dějinám města Opavy (2000) o opavské architektuře P. Šopák zhodnotil v poslední kapitole.

Snad jen je trochu škoda, že v knize „Opava–Vídeň“, dedikované kulturnímu proudění mezi centrem habsburské říše a městem stojícím v čele jedné z jejích provincií, nezískáme informace o opavské prezentaci na několika výstavách ve Vídni (a to zde sídlil jeden z přípravných výborů pro Světovou výstavu ve Vídni) a o tom jak město reagovalo na návštěvy představitelů státu - císaře Fr. Josefa, jeho nástupníka Františka Ferdinanda d'Este nebo ministerského předsedy hraběte Taafeho. Ale, to nic nemění na tom, že celkový dojem z této novinky na knižním trhu, s výstižnou zkratkou tématu na obálce, je veskrze pozitivní.

Jaromíra Knapíková

KRONIKA

XXXIX. seminář Oborové komise muzejních archeologů ČR v Hodoníně

Tak jako každoročně uspořádala ve dnech 8. – 10. června 2011 Oborová komise muzejních archeologů (OKMA) při Asociaci muzeí a galerií České republiky ve spolupráci s Masarykovým muzeem v Hodoníně XXXIX. seminář archeologů z muzeí a institucí památkové péče, zaměřený tentokrát na problematiku zapojení archeologie do vzdělávacího procesu. První den jednání, jemuž předcházela schůze výboru OKMA, zahájil v sále Evropa předseda PhDr. K. Sklenář, DrSc. zprávou o činnosti za uplynulé období, po níž následovalo několik zajímavých referátů na téma „Archeologie v muzeích a vzdělávací systém“. Velice inspirativní byl úvodní příspěvek Mgr. M. Šmolíkové a její kolegyně Mgr. L. Ludvíkové, které přítomné seznámily s obsahem archeologických programů, jež pro školy připravilo Muzeum hlavního města Prahy (Seznamte se s archeologií, Škola mladých archeologů, Oděv našich předků nebo Výprava za Kelty). Prezentace tohoto projektu, jehož počátky spadají do roku 2004, se setkala s příznivým ohlasem a vyvolala mezi zúčastněnými podnětnou diskusi, dotýkající se nejen otázek praktické realizace, ale také způsobů a možností propagace archeologické činnosti populárně-naučnou formou. Z muzeologického hlediska byl podnětný také příspěvek Mgr. K. Urbanové o využití archeologické části nově připravované expozice Národního muzea v edukačním procesu, v jehož rámci byla představena stávající expozice („Pravěké dějiny Čech, Moravy a Slovenska“ a její dřívější výstavní instalace z let 1966, 1958) v komparaci s novým expozičním projektem, v němž zůstalo z výukových důvodů zachováno klasické lineární členění podle archeologických období. Důraz, který byl při projekci kladen na uplatnění nejnovějších odborných poznatků a využití moderních výstavních technologií (interaktivní prvky, audiovizuální programy aj.), byl hodnocen velice kladně a obdobně byl klasifikován také ideový záměr, pojímající nejstarší úsek historie našich zemí jako „vyprávění“ velkého dějinného příběhu o člověku a jeho vztahu k přírodnímu prostředí. Na závěr úvodního bloku přednášek vystoupil Mgr. F. Kostrouch, jenž přítomné seznámil s výsledky

archeologických výzkumů na Hodonínsku, čímž byla oficiální část jednání prvního dne semináře uzavřena. Po té následovala prohlídka muzea, kde kromě archeologie stála za shlednutí expozice věnovaná hodonínskému rodáku a pozdějšímu prezidentu T. G. Masarykovi a neméně zajímavá byla i výstava o historii a současnosti výroby hudebních nástrojů.

Druhý den semináře byl věnován odborné exkurzi, organizačně zajištěné Mgr. F. Kostrouchem, jejíž původně naplánovaná trasa musela být z důvodu deštivého počasí podstatně zredukována. Celé dopoledne bylo tudíž věnováno prohlídce areálu velkomoravského hradiska v Mikulčicích, kde byly před časem reinstalovány dvě stálé expozice. První z roku 1997 („Velkomoravské Mikulčice – knížecí hrad v údolní nivě řeky Moravy“) se dvěma dřevěnými monoxily a archeologickými nálezy z mikulčické aglomerace je umístěna v pavilonu I a druhá z roku 2008 („Velkomoravské Mikulčice – Druhý kostel a architektura knížecího hradu“) se zakonzervovanými základy druhého kostela v pavilonu II, kde byl podán odborný výklad, doplněný působivou audiovizuální projekcí, připomínající velkomoravskou tradici české státnosti. V souvislosti s přijetím usnesení na nedalekém „Klášteřisku“ byli účastníci exkurze předsedou komise OKMA vyzváni, aby po skončení semináře prostudovali rozeslané parafrázované znění návrhu novely archeologické části památkového zákona a případné připomínky neprodleně zaslali Asociaci muzeí a galerií ČR, kterou v Komisi MK ČR pro přípravu novely památkového zákona zastupuje ředitel Západočeského muzea v Plzni PhDr. F. Frýda. Po té následovala prohlídka expozic Vlastivědného muzea v Kyjově a jako náhradní varianta za slovanský mohylník ve Strážovicích a pravěké hradisko ve Věteřově, které nebylo možno kvůli povětrnostním podmínkám fyzicky navštívit, byl realizován výšlap na středověký hrádek v Bohuslavicích, zbudovaný pány z Holštejna v roce 1408. Po přesunu do Hodonína, jelikož z časových důvodů musela být nakonec vynechána i prohlídka sklepů v Čejkovicích, pokračovala neformální diskuse na společenském večeru, uspořádaném v podvečerních hodinách na místní radnici.

Třetí závěrečný den semináře byl jako obvykle věnován pamětihodnostem Hodonína, s nimiž zainteresované zasloučeně seznámil Mgr. F. Kostrouch. Po skončení odborné vycházky městem byl program semináře definitivně vyčerpán. Na základě přijatého usnesení byl za místo dalšího konání vybrán Rakovník s Muzeem T. G. Masaryka, které by se mělo stát spolupořadatelem 40. semináře muzejních a památkových archeologů a jako hostitelská instituce by v součinnosti s výborem OKMA mělo zaštitit organizaci příštího výročního setkání. O místě jeho konání a tématickém zaměření se však ještě bude jednat a konečně rozhodnutí bude oficiálně oznámeno až na začátku roku 2012.

Markéta Tymonová

Výstava „Św. Florian w zbiorach muzeów“ / „Sv. Florián ze sbírek hornoslezských muzeí“

Raciborz (PL), Muzeum w Raciborzu, ul. Gimnazjalna, květen – červenec 2011
Ostrava, Ostravské muzeum, červenec – září 2011

Slavnostní zahájení výstavy „*Sv. Florián v muzejních sbírkách*“ se uskutečnilo v expoziční budově Muzea v Ratiboři v rámci třídenního programu výstavy, konference a exkurze ke kultu sv. Floriána ve Slezsku. Akci organizačně zajišťovalo ratibořské muzeum ve spolupráci s ostravským muzeem. Projekt byl financován z fondů Evropské unie pro příhraniční spolupráci a z regionálních veřejných zdrojů.

S úvodními proslovy osvětlujícími vznik a ideu projektu vystoupily ředitelky obou pořádajících muzeí Joanna Muszała-Ciałowicz a Jiřina Kábrtová. V následujícím projevu etnografka ratibořského muzea Julita Ćwikła označila jako hlavní cíl projektu zprostředkování muzejních sbírkových předmětů s tematikou sv. Floriána ostatním muzejním pracovníkům i místnímu obyvatelstvu. Pořadatelé od projektu rovněž očekávali posílení mezilidských vztahů na obou stranách hranice a navázání profesních i osobních kontaktů mezi jednotlivými účastníky, které by do budoucna mohli usnadnit spolupráci na dalších projektech. Přestože hlavní tíha organizace spočívala na polské straně, česká muzea v regionu opatrují mnohem více hmotných památek na svatofloriánský kult a proto bylo zastoupení jejich muzeálií na výstavě pro její úspěch nezbytné.

Autoři výstavy představili sv. Floriána jako jednoho z nejvýznamnějších světců českého i polského Slezska, kde je uctíván především jako patron hasičů, kominíků, hutníků a ochránce před požárem. Výstava byla rozdělena do dvou hlavních částí, z nichž první prezentovala především plastiky, obrazy a grafiky sv. Floriána vkomponované do slezské krajiny a měst, a prapory se stejnou tematikou. V druhé části se její autoři věnovali kultu sv. Floriána v širším pojetí, představovaného prostřednictvím textových materiálů, obrazů, hasičských uniforem, vybavení apod. Obě části výstavy prezentovaly sbírkové předměty téměř dvou desítek muzeí ve Slezsku a na severní Moravě, např. z Opole, Katowic, Zabrze, Bytomi, Gliwic, Nového Jičína, Českého Těšína, Frýdku-Místku a Bruntálu. Sbírkou Slezského zemské muzeum zastupovaly předměty z podsbírek výtvarného umění a etnografické.

Konference s názvem „Sv. Florián na Slezsku“ byla zahájena následující den, rovněž v expoziční budově muzea adaptované z bývalého kostela kláštera dominikánek. Obsah přednesených referátů rovněž zprostředkovávala trojjazyčná publikace „*Sv. Florian na Śląsku*“ dostupná již v den zahájení konference. Kniha obsahuje nejen příspěvky všech přednášejících v polštině, češtině a angličtině, ale také katalog všech vystavovaných sbírkových předmětů.

Po úspěšném uvedení v polské Ratiboři byla výstava převezena do Ostravského muzea a prezentována zde pod názvem „Sv. Florián ze sbírek hornoslezských muzeí“ od 28. 7. do 30. 9. 2011.

Barbora Honková, Jiří Šil

Petr Holý a výtvarné umění

Asi bychom marně hledali výraznější osobnost, jež by vyjadřovala vzepětí a vzmach výtvarné kultury ve Slezsku a Ostravsku druhé poloviny 50. a 60. let 20. století, než Petra Holého, jehož životní osud se naplnil 15. prosince 2010. Onen nebývalý akcent na uměleckost, tvořivost a chápání výtvarného díla jako intelektuálně-estetického konceptu jej na straně jedné s vrstevníky jeho generace spojoval a současně – tváří v tvář Slezsku a Ostravsku, jeho výtvarné kultuře a peripetiím zdejší výtvarné kritiky, publicistiky a regionálních dějin umění – vyděloval. Je docela pochopitelné, že Petr Holý rovnomocně figuruje v přehledech regionální slovesné kultury tak, jako kultury výtvarné, jelikož sám podal svědectví o své imaginaci beletristickými texty, opustiv svazující žánr odborné literatury: psal verše, dramata, prózu, eseje, to vše, aby vyjádřil svou osobní hlubokou zainteresovanost na moderním světě a jeho proměnách. Ano, Petr Holý byl bytostný modernista s vírou v moc kultury a umění v moderním postindustriálním světě, v hodnotu klasického kulturního odkazu antiky nebo baroka, s přesvědčením o síle tradičních forem a žánrů, jež mají vstupovat do našich životů bezprostředně s úkolem obrozovat lidství člověka, jež je vydáno všanc materialismu a konzumu. Proto se na konci 50. let zapojil do výtvarného života jako organizátor spolkového dění, stojícího proti oficiálnímu Svazu československých výtvarných umělců a jeho koryfejm, proto v době normalizace i v polistopadovém období hovořil k posluchačům Radia Svobodná Evropa, a na ni tvořivě navazujícím nebo i kontrastně reagujícím současným uměleckým děním. Ohniskem této obrody se stal Dům umění města Brna; v roce 1954 byl na místo ředitele instituce povolán Adolf Kroupa, o tři roky později zde proběhla klíčová výstava *Zakladatelé moderního českého umění* a o další rok později programová výstava *Mladí výtvarníci ČSR*. Nepochybně tyto události je třeba vnímat jako kontext, v němž se ocitlo úsilí Petra Holého v Ostravě a jímž je třeba posuzovat záměry, které si sám vytkl – byť by je na Ostravsku s přežívající stalinským pojetím kultury nemohl nikdy uskutečnit. Tento smysl pro současné dění měl jeden zásadní důsledek: Petr Holý – historik umění je tak napříště zcela jistě zastíněn Petrem Holým – kritikem, publicistou, literátem, myslitelskou osobností, pro niž umělecké dílo není (jen) součástí dějin, nýbrž života, pro něhož je svět umění bezprostředně zakoušeným světem a histo-

rikovo angažmá není filtrem, jež se staví mezi dílo a publikum; historik umění je naopak rétořem, jehož hlas má zvučet nad banality každodenní skutečnosti, pěvcem i vyzývatelem nadosobních hodnot a ideálů, obsažených v uměleckém díle. Ale byl to ideál s tragickým zahrocením: Petru Holému nebyl blízký apollinský jas – neholdoval klasicismu, jasné řeči forem, nýbrž dionýský plam a vášeň, včetně temných sil, hlubin lidského nitra, trýzně a beznaděje. Proto se zjevně obdivoval malíři Antonínu Kapcovi jako největšímu mistru své generace. Ostatně tvůrčí skupina *Kontrast* poskytla sociální prostor, do něž se v 60. letech Holý nejen jako teoretik či kritik, ale i jako člověk integroval. A ta už svým názvem vyjadřuje osudové napětí mezi životními póly a představami, světlý a stíný života moderního člověka. Hodnota osobního prožitku se stala určující a stojí nad konvenční heuristikou historikovou: všechny texty, které jako historik umění psal, jsou s tímto osobním prožitkem spojeny a jsou jím motivovány. Platí to o monografii o Augustinu Handzelovi, jemuž věnoval svou knižní prvotinu (1960), jakož i o monografii o Vladimíru Kristinovi (1996) a o biografiích desítek osobností, napsaných pro *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, vydávaný Ostravskou univerzitou, nebo pro *Kulturněhistorickou encyklopedii Slezska a severovýchodní Moravy* (2005). Holého texty vyznačují spojením historické zkušenosti a záměr hovořit k současnosti, jak dosvědčuje i jeho pojednání *Výivarmý život v Moravské Ostravě a na Ostravsku v letech 1918–1934*, publikované v roce 1996 ve sborníku Ostrava – Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 5; této studii, na dlouhou dobu poslední, jež mohla být zveřejněna, totiž můžeme rozumět jako usilovné snaze pochopit dynamiku uměleckého života města, které se od 50. let stalo i díky Petru Holému jevištěm tříbení uměleckých sil v uměleckých tvůrčích skupinách.

Osudovým městem Petra Holého se stala Ostrava; zde se narodil (1. května 1933) i zemřel. Celý jeho vztah k tomuto prostředí poznamenává silné napětí: po dvou letech ředitelování v krajské galerii (1957–1958) se dostal do konfliktu s představiteli konzervativních tendencí v ostravské kultuře způsobem dnes pro mladší generaci vskutku neuvěřitelným: uspořádání výstav Bohumíra Matala a Jaroslava Krále v krajské galerii mělo za následek odejít z funkce. Cesta k autentické moderně byla pro Holého i jeho generační vrstevníky viditelně komplikovanější než v Brně nebo Praze. Město brutálních a trýznivých kontrastů, jak se Holému jeví v jeho esejí – či poemě – *Sbohem, mé město* (1989), napsané v době, kdy se rozhodl Ostravu opustit, mu přesto záhy dalo šanci na plných deset let dát sebe, svůj intelekt i svou fantazii, do služeb umělecké kultury: Holého, v letech 1960–1970 profesně zakotveného na Pedagogické fakultě, potkáváme v redakci *Červeného květu*, na vernisážích výstav a v čele obrodného dění, u zrodu velkých výstavních podniků. V tomto vzrušeném a kypivém dění není prostor pro vědeckou činnost, rozvíjenou v tusculu pracovny, nýbrž pro ruch života; zůstává velkým desideratem pro budoucnost uspořádat a vydat Holého publicistické, kritické i úvahové texty přibližně z údobí od konce 50. let do počátku normalizace. Staly by se kronikou ostravských šedesátých let, jedinečných ve své odloučenosti od kulturních center a nadaných specifikami, jež vyznačovaly již radikální modernismus v meziválečném dvacetiletí.

Dvacet let normalizace, pro intelektuála na ostravské periferii zvláště trýznivých, ukončil nikoliv Holého odchod z Ostravy, ale naopak návrat na Pedagogickou fakultu, resp. filozofickou fakultu nově konstitované Ostravské univerzity, a zapojení do organizační a pedagogické práce, jejímž vrcholem byl vznik semináře dějin umění, dnes Katedry dějin umění a kulturního dědictví. Jakkoliv se doba změnila a mladé generace sdílely jiné hodnoty a ideály než generace Petra Holého, vzdor tomuto časovému předělu a obtížně zaplnitelné dvacetileté cézuře, nalezl Petr Holý vděčné posluchače, čtenáře i žáky. Světlo a tma, vzestupy a pády, údobí čínorodosti a velkého pracovního vypětí střídané léty beznaděje, takový byl život Petra Holého. Ne náhodou se jeho posledním dílem stala kniha o sochaři české secese Quido Kocianovi, jehož tvorba je poznamenána osudovými, jako by barokními střety a existenciálním napětím. Jako tragický epilog života Petra Holého lze brát i prostou skutečnost, že se vydání tohoto díla již nedožil...

Pavel Šopák